

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ-ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ

**ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ:
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΔΥΟ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗΣ ΣΤΟ ΒΟΛΟ**
*ΠΛΙΝΘΟΚΕΡΑΜΟΠΟΙΕΙΟ ΤΣΑΛΑΠΑΤΑ –
ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟ ΕΤΜΕΚΤΖΟΓΛΟΥ*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΝΤΑΦΛΟΥΚΑ ΠΟΥΛΥΞΕΝΗ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΣΤΑΣ

**ΒΟΛΟΣ,
ΙΟΥΝΙΟΣ 2013**

ΝΤΑΦΛΟΥΚΑ ΠΟΥΛΥΞΕΝΗ

**ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ:
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΔΥΟ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗΣ ΣΤΟ ΒΟΛΟ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια η ελληνική πραγματικότητα αλλάζει και εξελίξεις διαμορφώνουν συνεχώς το ελληνικό τοπίο και όχι μόνο. Με αφορμή τις αλλαγές αυτές, επιλέχτηκε το αντικείμενο της εργασίας ως μία διερευνητική προσέγγιση για την αντιμετώπιση της ύφεσης και της υποβάθμισης της ποιότητας ζωής των κατοίκων, εξετάζοντας μία εναλλακτική κατεύθυνση, αυτή της επανάχρησης και αξιοποίησης των βιομηχανικών κτιρίων, η οποία έχει πολύπλευρες θετικές επιπτώσεις στο χώρο και στους ανθρώπους.

Μέσα από το πρίσμα των μεταβολών που υφίσταται ο αστικός χώρος, κυρίως λόγω της μη σταθερής οικονομικής κατάστασης στη χώρα, είναι ακόμη περισσότερο αισθητή η εικόνα της εγκατάλειψης των βιομηχανικών χώρων. Στην παρούσα εργασία αναλύεται η αξία της βιομηχανικής κληρονομιάς, παρουσιάζεται η ιστορία της βιομηχανικής πορείας της πόλης του Βόλου και τέλος, αξιολογούνται τα παραδείγματα επανάχρησης του Πλινθοκεραμοποιείου Τσαλαπάτα και του Μεταξουργείου Ετμεκτζόγλου.

Λέξεις κλειδιά: Βιομηχανική κληρονομιά, επανάχρηση, βιομηχανικά κτίρια, Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα, Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου

ABSTRACT

Watching, during the last few years, the Greek reality changing, and recent developments shaping also the Greek landscape constantly, an exploratory approach dealing with the recession and the deterioration of the residents' quality of life was selected as the object for this thesis, considering an alternative direction, i.e. that of the reuse and exploitation of industrial buildings, which has multiple positive effects on space and on humans.

In the light of the transformations of urban space, mainly due to the change of the economic situation in Greece, the illustration of abandonment of industrial sites is even more noticeable. This thesis examines step by step the value of industrial heritage through the decades; it then discovers the history of the industrial progress of the city of Volos and concludes by evaluating the reuse case studies of Tsalapatas roof tiles and brickworks factory and Etmektzoglou silk factory.

Key words: Industrial heritage, reuse, industrial buildings, Tsalapatas, Etmektzoglou Silk factory

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ-ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
1. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	9
<u>1.1. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΩΣ ΚΟΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ</u>	13
<u>1.1.1. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ</u>	13
<u>1.1.2. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ</u>	14
<u>1.1.3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	16
<u>1.2. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΒΙΩΣΙΜΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ</u>	17
<u>1.2.1. Η ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ</u>	20
<u>1.3. ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ</u>	23
<u>1.4. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ</u>	25
<u>1.4.1. ΔΙΕΘΝΕΙΣ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ</u>	26
<u>1.5. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ</u>	28
<u>1.6. ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΦΟΡΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ</u>	33
<u>1.6.1. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ</u>	33
<u>1.6.2. Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ</u>	36
<u>1.6.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΤΙΣΣΙΗ</u>	38

<u>1.6.4. ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ</u>	38
<u>1.6.5. ΤΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ</u>	39
<u>1.6.6. ΤΟ ΤΕΧΝΙΚΟ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΕΛΛΑΔΑΣ</u>	40
<u>1.6.7. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ</u>	41
<u>1.7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	42
2. Ο ΒΟΛΟΣ ΩΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΜΕΛΕΤΗΣ	44
<u>2.1. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ</u>	44
<u>2.2. Η ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΣΤΟ ΒΟΛΟ</u>	46
<u>2.2.1. ΤΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΤΣΑΛΑΠΑΤΑ</u>	53
<u>2.2.2. ΤΟ ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟ ΕΤΜΕΚΤΖΟΓΛΟΥ</u>	65
3. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗΣ ΤΣΑΛΑΠΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟΥ	71
<u>3.1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ</u>	71
<u>3.2. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΜΕ ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΚΟΙΝΟΥ</u>	72
<u>3.2.1. ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΑΠΟΨΕΩΝ ΦΟΡΕΩΝ</u>	72
<u>3.2.2. ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΑΠΟΨΕΩΝ ΚΟΙΝΟΥ-ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΑΠΟΨΕΩΝ</u>	77
<u>3.3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	81
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	85
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	89

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ-ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Πίνακας 1: Φορείς και Ειδικοί για το εγχείρημα του Πλινθοκεραμοποιείου Τσαλαπάτα.....	75
Πίνακας 2: Φορείς και Ειδικοί για το εγχείρημα του Μεταξουργείου Ετμεκτζόγλου... ..	77
Πίνακας 3: Απόψεις κοινού για τα βιομηχανικά κτίρια και την αξιοποίησή τους.....	78
Πίνακας 4: Άποψη κοινού για το εγχείρημα του Πλινθοκεραμοποιείου Τσαλαπάτα... ..	79
Πίνακας 5: Άποψη κοινού για το εγχείρημα του Μεταξουργείου Ετμεκτζόγλου.....	81

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα.....	21
Εικόνα 2: Η Τεχνόπολις στο Γκάζι μετά την επανάχρηση.	22
Εικόνα 3: Σκαρίφημα χωροθέτησης βιομηχανιών στο Βόλο.....	47
Εικόνα 4: Η συνολική εικόνα της βιομηχανίας της πόλης του Βόλου.....	47
Εικόνα 5: Αρχική χρήση των 52 εργοστασίων.....	48
Εικόνα 6: Επαναχρήσεις βιομηχανικών κτιρίων στο Βόλο.....	49
Εικόνα 7: Χωροταξικό Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.....	50
Εικόνα 8α: Το Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα στο ξεκίνημά του.....	55
Εικόνα 8β: Το Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα μετά την αποκατάσταση και επανάχρησή του.....	55
Εικόνα 9: Η διαδικασία παραγωγής.....	55
Εικόνα 10: Η διακίνηση της αργίλου.....	57
Εικόνα 11: Η κάμιнос συνεχούς καύσης τύπου Hoffman.....	59
Εικόνα 12: Το εσωτερικό του Μουσείου Τσαλαπάτα.....	64
Εικόνα 13: Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου.....	65
Εικόνα 14: Το Μεταξουργείο πριν και μετά την επανάχρηση.....	66
Εικόνα 15: Εργάτες στο Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου.....	66

Εικόνα 16: Απλή ορθογωνική κάτοψη χωρίς υποστυλώματα και με μεγάλα ανοίγματα εν σειρά.....	67
Εικόνα 17 : Το Μεταξουργείο μετά την προσθήκη του δεύτερου κτιρίου.....	68
Εικόνα 18: Το εσωτερικό του Μουσείου στο Μεταξουργείο.....	70

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΩΝ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ

ΔΣ: Διοικητικό Συμβούλιο

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

Ν: Νόμος

ΠΔ: Προεδρικό Διάταγμα

ΜΚΟ: Μη Κυβερνητική Οργάνωση

ΟΤΑ: Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης

ΠΙΟΠ: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

ΤΕΕ: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας

ΥΜΥ: Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης

ΥΠΕΧΩΔΕ: Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων

ΥΠΠΟ: Υπουργείο Πολιτισμού

ΦΕΚ: Φύλλα Εφημερίδας Κυβερνήσεως

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

TICCIH: The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage

Εισαγωγή

Το θέμα της διπλωματικής επιλέχθηκε αφενός για το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα βιομηχανικά κτίρια σε αρχιτεκτονικό-πολεοδομικό και ιστορικό-πολιτιστικό επίπεδο, αφετέρου με αφορμή την αλλαγή που υφίσταται το αστικό περιβάλλον, με κύρια αιτία την τελευταία οικονομική κρίση που πλήττει τη χώρα. Σήμερα, όπου η κατάσταση λόγω της οικονομικής ύφεσης δημιουργεί ένα κλίμα απαισιοδοξίας και εστιάζει σε θέματα οικονομικά και πολιτικά χωρίς να υπάρχει ουσιαστικός προσανατολισμός ακόμα και στο μακροπρόθεσμο μέλλον, βάζοντας τις βάσεις για ουσιαστική ανάπτυξη και ευημερία, θα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στην ανάδειξη του πολιτισμού, του τουρισμού και της ιστορίας της χώρας μας.

Είναι σαφής η αναγκαιότητα να υπάρξει ένας ολοκληρωμένος σχεδιασμός για επανάχρηση των απαξιωμένων βιομηχανικών κελυφών, τα οποία αποτελούν αστικά κενά και επιφέρουν δυσάρεστες επιπτώσεις στις πόλεις. Σε αρκετές περιπτώσεις δε, αποτελούν σημεία αναφοράς για φαινόμενα εγκληματικότητας, «γκέτο» και άλλου είδους φαινομένων παραβατικότητας. Η εφαρμογή πολιτικών για την αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς και την ανάπτυξη των πόλεων αποτελεί υποχρέωση της εκάστοτε διοικούσας αρχής.

Η ύπαρξη των μεγάλων κενών, αποτέλεσμα των εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών εγκαταστάσεων, οφείλει να προβληματίσει την τοπική κοινωνία. Οι τοπικές αρχές οφείλουν να προβαίνουν προς κατευθύνσεις για τη διατήρηση και ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς, την εκμετάλλευση των χώρων και την αξιοποίησή τους, με τη μετατροπή τους σε χώρους πρασίνου και αναψυχής. Οι ελληνικές πόλεις έχουν ανάγκη περισσότερο από ποτέ από τη δημιουργία τέτοιων χώρων, οι οποίοι θα προσδίδουν πολλά συν προς τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων και θα αποτελούν πρότυπα και για άλλες πόλεις. Σαφώς, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε πόλης δίνουν και ένα προκαθορισμένο έναυσμα για το χαρακτηρισμό των κατευθύνσεων αξιοποίησης των βιομηχανικών χώρων.

Τα βιομηχανικά κτιριακά αποθέματα, τα οποία παραμένουν αναξιοποίητα και θυμίζουν στοιχειωμένο τοπίο μέσα στις πόλεις, θα πρέπει να αξιοποιηθούν και να ενταχθούν πάλι στον αστικό ιστό αυτή τη φορά με χρήσεις διαφορετικές της βιομηχανικής. Στην παρούσα εργασία, αφού αναπτυχθεί η έννοια της βιομηχανικής κληρονομιάς και η σημασία της προστασίας της, θα ακολουθήσει μια διερευνητική προσέγγιση με

αντικείμενο δύο παραδείγματα επανάχρησης βιομηχανικών κτιρίων στην πόλη του Βόλου, του Συγκροτήματος Τσαλαπάτα και του Μεταξουργείου. Η χρήση της βιβλιογραφίας, των ερωτηματολογίων στο κοινό και των συνεντεύξεων από τους αρμόδιους φορείς και των επιχειρηματιών που εργάζονται σε αυτά αποτελούν τις πηγές για την ανάπτυξη του θέματος και της μεθοδολογίας.

Στην πρώτη ενότητα δίνεται βαρύτητα στο θεωρητικό πλαίσιο που περικλείει τη σχέση βιομηχανικής κληρονομιάς με την πολιτιστική, την εννοιολογική προσέγγιση της, το θεσμικό καθεστώς και τους φορείς για την προστασία της, παραδείγματα επιτυχημένης επανάχρησης ευρωπαϊκά και ελληνικά.

Στη δεύτερη ενότητα, αναπτύσσεται η περίπτωση μελέτης, όσο αφορά την ιστορία της βιομηχανικής ανάπτυξης της περιοχής, γίνεται αναφορά στις μεγάλες βιομηχανίες και στα ιστορικά κτίρια που έχουν διασωθεί, αναλύεται η περίπτωση του Συγκροτήματος Τσαλαπάτα και του Μεταξουργείου από το ξεκίνημα της λειτουργίας τους μέχρι και την αναβίωση τους και η ενότητα ολοκληρώνεται με κάποια γενικά συμπεράσματα τα οποία και οδηγούν στη συνέχεια της εργασίας.

Το αντικείμενο της τρίτης ενότητας, αφορά στην προσπάθεια για αξιολόγηση των δύο περιπτώσεων επανάχρησης του Βόλου, χρησιμοποιώντας γνώμες και απόψεις ανθρώπων που εργάστηκαν και συμμετείχαν στα προγράμματα για την αξιοποίηση τους ή έχουν ένα ρόλο σχετικό με το αντικείμενο και έχουν εντυπώσει επιστημονικά σε αυτό. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τις 15 Μαΐου- 15 Ιουνίου του 2013. Η άλλη όψη αφορά τη γνώμη κατοίκων του Βόλου, κάθε ηλικίας, οι οποίοι θεωρητικά αποτελούν «χρήστες» των νέων χρήσεων που υπάρχουν στους χώρους των περιπτώσεων μελέτης μας. Και στις περιπτώσεις, φορέων και κοινού, έχουν καθοριστεί και χρησιμοποιηθεί τα ίδια κριτήρια που θα μας οδηγήσουν στα συμπεράσματά μας και θα μας επιτρέψουν τη σύγκριση τους.

Ολοκληρώνοντας την εργασία με τα γενικά συμπεράσματα, θα είμαστε σε θέση να σχηματίσουμε μία αρκετά ενδεικτική εικόνα, ώστε να αξιολογήσουμε την ανταπόκριση του κοινού στην προσπάθεια που έγινε να αξιοποιηθούν τα βιομηχανικά κτίρια, να αναδειχθεί η ιστορία και η βιομηχανική κληρονομιά του τόπου και να συνειδητοποιήσουμε ότι η αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς αποτελεί μέσο για την εφαρμογή της αειφορίας σε ένα ήδη τις περισσότερες φορές ασφυκτικά δομημένο περιβάλλον των πόλεων.

1. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες το ενδιαφέρον για την προστασία του μνημειακού πλούτου δεν εκδηλώνεται ιδιαίτερα από το κράτος και τους τοπικούς φορείς, παραταύτα τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει η αντιμετώπιση αυτού κυρίως λόγω κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων. Η ανάπτυξη που επιδιώκεται να επέλθει μέσα από την αξιοποίηση της κληρονομιάς προέρχεται από την ταύτιση της κοινωνίας, η οποία τη βιώνει καθημερινά και γίνεται μέρος της (Πεπονά, 2009).

Ο όρος *πολιτιστική κληρονομιά* αποκτά μία ευρεία έννοια με την πάροδο των χρόνων, καθώς περιλαμβάνει στους κόλπους της και άλλες κατηγορίες ιστορικών αποθεμάτων. Σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο της ερμηνείας εντάσσεται η υλική και η άυλη κληρονομιά. Στην υλική εντάσσονται τα κινητά πολιτιστικά αγαθά, όπως είναι έργα τέχνης, αρχαιολογικά ευρήματα, γραπτά και άλλα, και τα ακίνητα, τα οποία αφορούν μοναδικά κτίσματα, αρχαιολογικούς οικισμούς, τοπία και άλλα (Κόνσολα Ν., 2006:34). Η άυλη κληρονομιά προσδιορίζει τη γλώσσα, τις παραδόσεις, τα έθιμα και άλλα. Πρόκειται για το σύνολο των ανθρώπινων έργων με αναγνωρισμένες χαρακτηριστικές αξίες από την κοινωνία, η οποία ταυτίζεται με αυτές. Κτίρια με μοναδική επιβλητικότητα και ιστορικά μνημεία βρισκόμενα σε μεγάλα αστικά κέντρα και ανεπτυγμένες χώρες, προκαλούν το ενδιαφέρον για αποκατάσταση και συντήρηση.

Η Zukin (1995:2) αναφέρει ότι ο πολιτισμός αποτελεί υπόθεση των πόλεων περισσότερο από ποτέ. Η δυνατότητα πολιτιστικής κατανάλωσης όπως της τέχνης, του φαγητού, συμβάλλει στη συνολική οικονομία της πόλης.

Ο Καραχάλης (2007) τονίζει τη νέα φάση στην οποία εισέρχεται ο πολιτισμός, όπου αναγνωρίζεται ως πλεονέκτημα της κάθε πόλης, λόγω του κοινωνικοοικονομικού θετικού αντίκτυπου στην ίδια την πόλη και της σύνδεσής του με τον αστικό τουρισμό.

Έτσι προκύπτει εύλογα το ζήτημα της προστασίας και ανάδειξης της κληρονομιάς, το οποίο απασχόλησε έντονα και διεθνώς τις πόλεις έπειτα από τις καταστροφές που υπέστησαν στον αστικό τους ιστό και σε μνημεία τους κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Διεθνείς Οργανισμοί και Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί εκδήλωσαν ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά λόγω των πληγμάτων των πόλεων, αλλά και λόγω του πρότερου ενδιαφέροντος και σε άλλες προηγούμενες ιστορικές περιόδους, όπως κατά τα Ελληνιστικά και Ρωμαϊκά χρόνια (Γοσποδίνη, 2009).

Στα τέλη του 18ου αιώνα, η τεχνολογική ανάπτυξη και οι καινοτομίες στη χρήση της ενέργειας οδήγησαν σε αλλαγές και εξελίξεις κυρίως κοινωνικές και οικονομικές. Η Βιομηχανική Επανάσταση ήταν η απαρχή μιας εποχής που επηρέασε μεγάλα τμήματα του ανθρώπινου πληθυσμού. Οι αλλαγές που ακολούθησαν άφησαν υλικά κατάλοιπα με παγκόσμια ανθρώπινη αξία. Για το λόγο αυτό, η μελέτη της διατήρησης αυτών των καταλοίπων έχει ξεχωριστή σπουδαιότητα και πρέπει να αναγνωρισθεί προς χρήση και όφελος του σήμερα και του αύριο (Μιτζάλης, 2007).

Ο όρος κληρονομιά συγκροτείται από αυτό που αφήνουν οι προηγούμενες γενιές και που η φύση του περιέχει πνευματική, πολιτιστική αξία. Η *βιομηχανική κληρονομιά* αφορά σε κληροδοτήματα κοινωνιών των τριών τελευταίων αιώνων, τότε που αναδύθηκε η βιομηχανία και η εκβιομηχάνιση για πρώτη φορά στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο, και όχι σε κληροδοτήματα καλλιτεχνικού ή εθνολογικού χαρακτήρα (Πεπονά, 2009).

Η βιομηχανική κληρονομιά και οι βιώσιμες χρήσεις βρίσκονται σε μια δύσκολη γραμμή συμβατότητας. Η ίδια αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ευρύτερης κληρονομιάς ενός πολιτισμού, η οποία αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο για τη βιώσιμη ανάπτυξη μιας κοινωνίας (Μιτζάλης, 2007). Το *International Committee for the Conservation of Industrial Heritage* (TICCIH) την προσδιορίζει ως τα κατάλοιπα του βιομηχανικού πολιτισμού που έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία και μπορεί να περιλαμβάνουν από κτίρια και μηχανήματα, μέχρι χώρους μεταποίησης και διύλισης καθώς και χώρους κοινωνικών δραστηριοτήτων σχετικών με τη βιομηχανία.

Ωστόσο, το κάθε άτομο αντιλαμβάνεται διαφορετικά τον όρο «βιομηχανική κληρονομιά» και τι αυτός περιλαμβάνει, καθώς διάφοροι παράγοντες μπορεί να επηρεάζουν το βαθμό γνωστικότητας στο αντικείμενο, και οι οποίοι παράγοντες έχουν να κάνουν με τις εμπειρίες του κάθε ατόμου, τις αισθητικές του αξίες, αλλά και το βαθμό εκβιομηχάνισης της χώρας και της περιοχής που ζει ή που έχει μεγαλώσει.

Σύμφωνα με τους Alfrey και Putnam (1996:11), η βιομηχανική κληρονομιά μπορεί να είναι:

- α) η προστασία και η συντήρηση κτιρίων, περιοχών και μηχανημάτων λόγω του ιστορικού, τεχνικού και αισθητικού ενδιαφέροντός τους.

β) η συναρμολόγηση παλαιότερων, αλλά και νεότερων βιομηχανικών καταλοίπων προκειμένου να κατανοηθεί η λειτουργία τους.

γ) η εξεύρεση νέων χρήσεων για τα εγκαταλελειμμένα αλλά αναντικατάστατα στοιχεία βιομηχανικών τοπίων.

δ) η αποκατάσταση και επαναλειτουργία αχρηστεμένων και εργασιακών διαδικασιών.

ε) η καταγραφή της τεχνογνωσίας, των ειδικοτήτων και της εμπειρίας των βιομηχανικών πληθυσμών.

στ) η χρησιμοποίηση των αποτελεσμάτων των παραπάνω δραστηριοτήτων, ώστε να προβληθεί ο τρόπος που έζησαν και εργάστηκαν οι προηγούμενες γενιές.

Όπως γίνεται αντιληπτό κομμάτια της βιομηχανικής κληρονομιάς αποτελούν τα βιομηχανικά κτίρια, οι εργατικές κατοικίες, οι μηχανές και τα εργαλεία, τα μέσα επικοινωνίας-μεταφοράς, οι διαδικασίες τεχνογνωσίας.

Ο γερμανικής καταγωγής βιομηχανικός αρχαιολόγος Slotta (1991:3) αναφέρει τον όρο «τεχνικό μνημείο» εννοώντας τα: *«υλικά κατάλοιπα βιομηχανικής, οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης με την πιο ευρεία έννοια των όρων. Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται μηχανές, εξοπλισμοί και εγκαταστάσεις, κτίρια και εργοστάσια παραγωγής, που μπορούν να δια φωτίσουν και να εξηγήσουν την ιστορική εξέλιξη και τις αντίστοιχες συνθήκες εργασίας στους τομείς της παραγωγής και κατεργασίας πρώτων υλών, του εμπορίου, των συγκοινωνιών, των δικτύων των οργανισμών κοινής ωφέλειας και της διάθεσης των καταλοίπων».*

Τα βιομηχανικά ή τεχνικά μνημεία δύνανται να ταξινομηθούν. Παρακάτω επιχειρείται μία ταξινόμηση:

- Εργοστάσια ένδυσης, μεταποίησης, δομικών υλικών, χημικές βιομηχανίες, κλωστοϋφαντουργεία, τυπογραφεία, οινοποιεία, καπνεργοστάσια, σιδηρουργεία, βαριές βιομηχανίες κ.ά.
- Εργοστάσια γκαζιού, σταθμοί ηλεκτροπαραγωγής.
- Αντλιοστάσια, υδραγωγεία, μηχανοστάσια.
- Μηχανολογικός εξοπλισμός εργοστασίων.
- Ορυχεία, μεταλλεία, λατομεία, ασβεστοκάμινοι, αλυκές.

- Αποθήκες εμπορευμάτων, καπναποθήκες, σταφίδαποθήκες.
- Παλιές δημοτικές αγορές, σφαγεία, ελαιοτριβεία.
- Παραδοσιακοί ανεμόμυλοι, νερόμυλοι, αλευρόμυλοι.
- Παραδοσιακά γεφύρια, πέτρινα αλώνια, κρήνες, φούρνοι.
- Παραδοσιακά βαγόνια και μηχανές τρένων.
- Παραδοσιακά κτήρια επιβατικών και εμπορευματικών σιδηροδρομικών σταθμών.
- Λιμενικές εγκαταστάσεις όπως αποθήκες και τελωνεία.
- Παραδοσιακά σκάφη, βάρκες, φάροι, καρνάγια.
- Παραδοσιακά επαγγέλματα και ειδικότητες, όπως του μυλωνά κ.ά..
- Ο τρόπος ζωής και εργασίας του παρελθόντος.
- Σύνολα κατοικιών εργαζομένων γύρω από εργοστάσια/ορυχεία.

Όλα τα παραπάνω συνιστούν το «βιομηχανικό μνημείο» σύμφωνα με τους Καλόγρη κ.ά. (1986) και πιο συγκεκριμένα αποτελούν «τη μοναδική μαρτυρία των συνθηκών ζωής της εργατικής τάξης, είναι η άλλη όψη της μέχρι τώρα ισχύουσας κουλτούρας γύρω από το τι είναι πολιτιστική κληρονομιά. Είναι μνημείο που προοριζόταν για μία τάξη η οποία δεν είχε τη δυνατότητα να αφήσει σημάδια μαρτυρίας στο χώρο, γιατί της έλειπαν τα μέσα και όπου η μόνη μαρτυρία είναι εκείνη που οικοδομήθηκε γι' αυτή, για να τη μετατρέψει ακριβώς σε εργατική τάξη δηλαδή το εργοστάσιο».

Με το ίδιο σκεπτικό ο Slotta (1991:3) αντιστοιχεί τη σημασία και την ιδιαιτερότητα των τεχνικών μνημείων με την ύπαρξή τους, αναφέροντας πως η ποιότητα τους ως τεκμήρια άμεσης μαρτυρίας σχετικά με το επίπεδο ανάπτυξης της παραγωγής, των συγκοινωνιών και των δικτύων των οργανισμών κοινής ωφέλειας είναι πιο ισχυρή από την καλλιτεχνική πρόθεση του αρχιτέκτονα ή ιδρυτή της εγκατάστασης και της παλαιότητάς της.

1.1. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΩΣ ΚΟΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ

1.1.1. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Η μελέτη της βιομηχανικής κληρονομιάς για πρώτη φορά εντοπίζεται στην Αγγλία στις αρχές του '50. Μέχρι και λίγο πριν το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής, των κοινωνικών επιστημών, της ιστορίας και της τεχνολογικής εξέλιξης δεν απασχολούσε ιδιαίτερα τις χώρες. Την περίοδο αυτή μία νέα έννοια η οποία από τη μία πλευρά αφορά στην ιστορία της αρχιτεκτονικής και του τόπου, και από την άλλη την τεχνολογία, τις κοινωνικές επιστήμες, την ιστορία, αποτελεί σύμφωνα με τη Χάρτα του Nizhny Tagil, που θα αναλυθεί και παρακάτω, μια διεπιστημονική μέθοδο για μελέτη όλων των μαρτυριών, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, των τεκμηρίων, των κατασκευών, των ανθρώπινων οικισμών και των αστικών τοπίων που δημιουργήθηκαν και σχετίζονται με τη «βιομηχανική διεργασία». Αυτή η μελέτη του συνόλου των παραγωγικών εγκαταστάσεων είναι το αντικείμενο της *βιομηχανικής αρχαιολογίας* (Μιτζάλης, 2007).

Στην κατεύθυνση αυτής της αλλαγής συντέλεσαν κάποιοι παράγοντες οι οποίοι είχαν να κάνουν κυρίως με το μετασχηματισμό των κοινωνιών και των αστικών και αγροτικών τοπίων και στην αποβιομηχάνιση αγγλικών περιοχών που πρώτες επλήγησαν και επαναστάτησαν (Πεπονά, 2009). Το ενδιαφέρον για το παρελθόν των περιοχών αυτών γρήγορα εξαπλώθηκε στην υπόλοιπη Ευρώπη και στην Αμερική με την εμφάνιση της επιστήμης της βιομηχανικής αρχαιολογίας.

Η μέχρι τότε αδιαφορία ή και η εσκεμμένη αποφυγή και καθυστέρηση της ανάδειξης της βιομηχανικής κληρονομιάς, σύμφωνα με το de Roux (Μοίρα και Παρθένης, 2011:31) οφείλεται σε θρησκευτικούς λόγους, καθώς με βάση τον καθολικισμό που επικρατούσε σε χώρες όπως η Γαλλία, η Ισπανία και η Ιταλία, η εργασία θεωρούνταν κατάρα, συνδεδεμένη με την τιμωρία και τον πόνο. Για περιοχές της Γαλλίας η διαφύλαξη της βιομηχανικής κληρονομιάς σημαίνει ότι οι περιοχές που δοκιμάζονται από την οικονομική και κοινωνική κρίση, είναι σα να αναβιώνουν το οδυνηρό παρελθόν με τις εγκαταλελειμμένες περιοχές από τη διάλυση εργοστασίων, φορτισμένο από τους χαμένους αγώνες κοινωνικούς αγώνες.

Αντίθετα, στον προτεσταντισμό η εργασία και η επαγγελματική επιτυχία αποτελούν θετικές αξίες, αφού αντιμετωπίζονται ως σημάδια θείας ευμένειας. Επομένως, με βάση τα παραπάνω εξηγείται το γεγονός, ότι η βιομηχανική κληρονομιά αναδείχθηκε

νωρίτερα και γρηγορότερα στη Γερμανία και τη Μεγάλη Βρετανία, ενώ σε χώρες της Νότιας Ευρώπης καταστρέφεται μετά το πέρας της αρχικής τους χρήσης (Μοίρα και Παρθένος, 2011).

Η αρχιτεκτονική προσέγγιση της βιομηχανικής κληρονομιάς βασίζεται στο ότι η βιομηχανία ή η φάμπρικα γεννήθηκε αρχικά με μία συγκεκριμένη αρχιτεκτονική μορφή, «κελυφιακή» και αποδεδειγμένη από ακαδημαϊκά στυλ με καθαρά λειτουργικούς σκοπούς. Αντιστοίχως, κάθε εποχή εντάσσει αισθητικούς κανόνες οι οποίοι εμπεριέχουν αρκετά πολύ ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά στοιχεία (Μιτζάλης, 2007).

Για παράδειγμα, στην πρώην Σοβιετική Ένωση και στις χώρες του ανατολικού μπλοκ, δε χρειάστηκε κάποια έντονη προσπάθεια ανάκτησης των βιομηχανικών κτηρίων. Αυτά αποτελούν μνημεία της εργατικής τάξης και άρα της επανάστασης, για αυτό το λόγο είχαν την κατάλληλη φροντίδα, ενώ στην Αγγλία και στην Ευρώπη αντιπροσωπεύουν την εποχή οικονομικής κυριαρχίας και δύναμης.

1.1.2. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Όσο αφορά στη βιομηχανική κληρονομιά της Ελλάδας, η Τραγανού-Δελιγιάννη (2001:6) αναφέρει χαρακτηριστικά: «η βιομηχανική κληρονομιά δε γίνεται αποδεκτή μέχρι σήμερα από τους περισσότερους Έλληνες ως βασικό στοιχείο της ταυτότητάς τους, αν και τους είναι εξαιρετικά οικεία», κάτι που ίσως οφείλεται στη μη κατανόηση του τεχνικού πολιτισμού, αλλά και της μετάγγισης των μηνυμάτων και των μνημείων της εργασίας, που τελικά δεν έγινε στις νεότερες γενιές, οι οποίες δεν είχαν την τύχη να γευτούν αυτόν τον κόσμο της εργασίας.

Ο Μιτζάλης (2007) αναφέρει ότι στην Ελλάδα τα βιομηχανικά απομεινάρια είναι συνδεδεμένα με αγώνες της εργατικής τάξης των εσωτερικών μεταναστών και των προσφύγων και αποτελούν τεκμήρια της ιστορίας και της μνήμης όλων των ανθρώπων που καθημερινά με το μόχθο τους και συχνά με δυσμενείς συνθήκες υγιεινής, συνέβαλαν στην ανάπτυξη του ελληνικού χώρου.

Ο αριθμός των βιομηχανικών μνημείων στη χώρα είναι πολύ μεγάλος. Το πλήθος των εγκαταστάσεων εντοπίζεται κατ' αρχήν συγκεντρωμένο στις ιστορικές βιομηχανικές πόλεις της Ερμούπολης, του Πειραιά και της Αθήνας, της Ελευσίνας, της Πάτρας, του

Βόλου, της Θεσσαλονίκης και της Καβάλας. Τα εργοστάσια εκεί αναπτύχθηκαν στη μεγάλη τους πλειοψηφία κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} και στο πρώτο του 20^{ου} αιώνα. Πρόκειται κυρίως για μηχανουργεία, ατμόμυλους παντός τύπου, κλωστοϋφαντουργεία, οινοπνευματοποιεία, εργοστάσια τροφίμων. Σε αυτές τις περιοχές υπάρχουν ακόμη κεραμοποιεία, ασβεστοκάμινα, εργοστάσια τσιμέντου, αποθήκες καπνού και καπνεργοστάσια, βυρσοδεψεία. Προς το τέλος της περιόδου, μετά το 1909, κυρίως στον Πειραιά και στη συνέχεια στην Αθήνα, αναπτύχθηκε σε μεγάλη έκταση η χημική βιομηχανία.

Η μεταλλευτική βιομηχανία ξεκίνησε από το Λαύριο το 1861 και κάλυψε ως το 1940 όλη την έκταση των νησιών και τη δυτική ακτή του Αιγαίου, από την Αττική μέχρι τη Χαλκιδική στη Μακεδονία. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στην κοιλάδα της Εορδαίας στη Δυτική Μακεδονία και στη Μεγαλόπολη της Πελοποννήσου αναπτύχθηκαν μεγάλα ορυχεία λιγνίτη για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Μια Τρίτη ενότητα ορυχείων βωξίτη δημιουργήθηκε στους ορεινούς όγκους της Γκιώνας και του Παρνασσού στην Κεντρική Ελλάδα.

Ο τομέας της ενέργειας αρχικά χαρακτηρίζεται από τη δημιουργία τοπικών ατμοηλεκτρικών σταθμών ή σταθμών φωταερίου που κάλυπταν τις ανάγκες των πόλεων. Η δεύτερη φάση της ανάπτυξής του ήρθε με τη δημιουργία του ενοποιημένου δικτύου για όλη την Ελλάδα, από τη δεκαετία του 1950, και των μεγάλων κέντρων παραγωγής ενέργειας στη Δυτική Μακεδονία και την Πελοπόννησο. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης του δικτύου της ενέργειας κτίστηκαν επίσης δεκάδες υδροηλεκτρικά φράγματα και σταθμοί παραγωγής σε ποταμούς της Πελοποννήσου, της Κεντρικής Ελλάδας και της Δυτικής Μακεδονίας. Σχεδόν όλοι οι σταθμοί του 20^{ου} αιώνα, όπως και όλα τα φράγματα, σώζονται.

Το σιδηροδρομικό δίκτυο, φτωχό για τα ευρωπαϊκά δεδομένα, στήθηκε στο μεγαλύτερο τμήμα του μεταξύ των ετών 1869 και 1904. Κάλυψε με μία μοναδική γραμμή το μήκος της χώρας, από την Καλαμάτα στη Νότια Πελοπόννησο μέχρι την Αλεξανδρούπολη στη Θράκη. Μικρά τοπικά δίκτυα δημιουργήθηκαν την ίδια περίοδο στη Θεσσαλία στο όρος Πήλιο, στην ορεινή Πελοπόννησο, στο Μεσολόγγι. Στην Αττική ένας κλάδος ένωσε την Αθήνα με τα μεταλλεία του Λαυρίου. Το ευτύχημα είναι ότι, λόγω της υποβάθμισης του ρόλου των σιδηροδρόμων στις μεταφορές για πολλές δεκαετίες, το μεγαλύτερο τμήμα των εγκαταστάσεων (γραμμές, σταθμοί, γέφυρες, εργοστάσια

Πειραιά, Βόλου) διατηρείται ακέραιο μέχρι και σήμερα. Από τα αστικά δίκτυα ο μητροπολιτικός «ηλεκτρικός» σιδηρόδρομος της Αθήνας σώζεται στην αρχική του μορφή με πολλούς από τους επίγειους ή υπόγειους σταθμούς του. Αντίθετα, οι εγκαταστάσεις των τροχιοδρόμων στην Αθήνα, το Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη καταστράφηκαν ολοσχερώς περί το τέλος της δεκαετίας του 1950.

Στον τομέα των λιμενικών έργων η κατάσταση δεν είναι καλή. Οι περισσότερες ιστορικές εγκαταστάσεις των λιμανιών δεν έχουν σωθεί. Διατηρούνται ακόμη τμήματά τους, στα λιμάνια της Ερμούπολης, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης. Στην Ερμούπολη και τον Πειραιά διατηρούνται επίσης ναυπηγικές εγκαταστάσεις, και μάλιστα εν λειτουργία, του 19^{ου} αιώνα. Αντίθετα, περισσότεροι από εκατό φάροι, της πρώτης γενιάς του ελληνικού φαρικού δικτύου, σώζονται σε όλο το Αιγαίο και Ιόνιο Πέλαγος.

Εκτός από τις μεγάλες βιομηχανικές πόλεις της χώρας, σε μια σειρά επαρχιακών πόλεων αναπτύχθηκαν τοπικά βιομηχανικά κέντρα. Πρόκειται για ενότητες μικρών εργοστασίων και υποδομών για την αποθήκευση, τη μεταφορά και την επεξεργασία ενός ή δύο αγροτικών, συνήθως προϊόντων. Τέτοια τοπικά αγροτοβιομηχανικά κέντρα διατηρούνται ως σήμερα στην περιφέρεια. Είναι τα οινοπνευματοποιεία, τα ελαιοτριβεία και σαπωνοποιεία στη Μυτιλήνη, στην Κρήτη και την Κέρκυρα, οι εγκαταστάσεις για την επεξεργασία της σταφίδας στην Κορινθία και την Αχαΐα, του βαμβακιού στη Λειβαδιά, του καπνού στο Βαθύ της Σάμου και στο Αγρίνιο, του δέρματος επίσης στη Σάμο, και γαλακτοκομικών προϊόντων στην Ήπειρο (Μπελαβίλας, 2006).

1.1.3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έννοια του πολιτιστικού αγαθού φαίνεται μέσα στις τελευταίες δεκαετίες να κατακτά το ενδιαφέρον για την προστασία και ανάδειξή του, αλλά κατ' επέκταση και την ανάδειξη του ευρύτερου πλαισίου που το περιβάλλει και στο οποίο το αγαθό αυτό υπάρχει και 'λειτουργεί'. Η ερμηνεία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι πολυπρισματική υιοθετώντας μία νέα τυπολογία πολιτιστικών αγαθών, όπως είναι η βιομηχανική και τεχνολογική κληρονομιά (Πεπονά, 2009:7).

Η βιομηχανική κληρονομιά θεωρείται κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς διότι αυτή συνέβαλλε στη διαμόρφωση και στην εξέλιξη του τρόπου ζωής του ανθρώπου. Ως

παραγωγική διαδικασία οδήγησε στη δημιουργία νέων παραγωγικών τομέων. Αυτή είναι η πραγματικότητα για μεγάλες εργατικές μάζες πληθυσμών που προσδιόρισε το χαρακτήρα ολόκληρων περιοχών και αντιπροσωπεύει ένα μεγάλο τμήμα της ιστορίας των πόλεων. Η βιομηχανική αρχαιολογία εμπεριέχει ένα ιδεολογικό στοιχείο. Μέσω αυτής υπάρχει η ευκαιρία για τον εμπλουτισμό της κουλτούρας μας, του πολιτισμού μας, καθώς τα βιομηχανικά κτήρια αποτελούν συνδετικό κρίκο με το παρελθόν.

Είναι σαφές λοιπόν, πως η βιομηχανική παραγωγή και η εποχή της εκβιομηχάνισης αποτελούν ένα μεγάλο κεφάλαιο, άξιο συζήτησης, μελέτης, διερεύνησης, καθώς επηρέασαν όχι μόνο οικονομικά τη ζωή των ανθρώπων, αλλά είχαν αντίκτυπο και σε πολλές πτυχές της κοινωνικής ζωής, στη δομή των πόλεων και στο γενικότερο τοπίο των χωρών. Η βιομηχανική κληρονομιά που έμεινε πίσω, η πορεία προς τη βιομηχανική επανάσταση, ιστορίες που συνοδεύουν σήμερα το σύγχρονο άνθρωπο αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς και εμπεριέχονται σε ένα φάσμα πολύπλευρο. Οι αξίες της, η σημασία της και η προστασίας της θα αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο.

1.2. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΒΙΩΣΙΜΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Η επανάχρηση εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτηρίων άρχισε να απασχολεί θετικά τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70, η προστασία των εγκαταλελειμμένων κτηρίων σήμαινε απλά το να κηρύσσονται διατηρητέα. Μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα που ήταν χωροθετημένα εκτός των ορίων των σχεδίων των πόλεων, προσδιορίζοντας έτσι τη σχέση κατοικίας-εργασίας κυρίως τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα στην Ελλάδα, με τις επεκτάσεις των πόλεων ενσωματώθηκαν στον αστικό ιστό τους δημιουργώντας απομονωμένους θύλακες σε μία διαφοροποιημένη πόλη ως προς την κοινωνική της δομή επηρεάζοντας τον χαρακτήρα της.

Πολλά κτίρια απαξιώνονται με το πέρασμα του χρόνου, είτε διότι οι ιδιοκτήτες αξιολογών κτιρίων δε δύνανται οικονομικά να τα συντηρήσουν ή δεν επιθυμούν το χαρακτηρισμό τους ως διατηρητέα προκειμένου να υπάρχει η δυνατότητα ανέγερσης καινούριου κτιρίου.

Ο κυριότερος προβληματισμός πάνω στην επανάχρηση ενός βιομηχανικού κτιρίου αφορά στην ένταξη των νέων χρήσεων. Βασικά ερωτήματα όπως το πόσο συμβατές είναι οι νέες χρήσεις με το ύψος, την αρχιτεκτονική και την κατασκευαστική λογική των βιομηχανικών κτηρίων, αλλά και τι σημαίνει «μνημείο» με την ευρύτερη έννοια του όρου απασχολούν και πρέπει να απαντηθούν πριν τον όποιο σχεδιασμό και ενέργεια. Επίσης, είναι σημαντικό να κρατάται το αρχείο της επιχείρησης, ο ηλεκτρομηχανολογικός του εξοπλισμός, διότι τις περισσότερες φορές καταλήγει αναξιοποίητος σε μάνδρες με παλιοσίδερα (Αδαμάκης, 2010).

Με τον όρο *βιώσιμη χρήση*, εννοείται η εξασφάλιση της λειτουργικότητας καθώς και η εξασφάλιση των απαραίτητων οικονομικών πόρων. Η ήπια προσαρμογή και επανάχρηση μπορεί να είναι ένας κατάλληλος και οικονομικός τρόπος εξασφάλισης της επιβίωσης των βιομηχανικών κτισμάτων και πρέπει να ενθαρρύνεται (Μιτζάλης, 2007). Ο όρος *συμβατή χρήση*, περικλείει την ιστορικότητα, την αρχιτεκτονική και τον τρόπο που το κτήριο εγγράφεται στην πόλη και στον αστικό χώρο.

Το ζήτημα των παρεμβάσεων δεν είναι απλό. Θα πρέπει οι επιπτώσεις τους να τείνουν στο ελάχιστο και οι μετατροπές και τα σημαντικά στοιχεία που απομακρύνονται θα πρέπει να καταγράφονται και να αποθηκεύονται. Όλα τα παραπάνω αποτελούν κατά την ιστορική πορεία του εκάστοτε συγκροτήματος αναπόσπαστο τμήμα της ακεραιότητας του και του τόπου που ανήκει. Έχουν χαρακτήρα ιστορικής μαρτυρίας.

Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι δε μπορούμε να εφαρμόσουμε απλά ένα «πρότυπο μοντέλο», διότι η διαφορετικότητα και η πολυπλοκότητα των περιπτώσεων ποικίλει. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι χρήσεις είναι συχνά εξαρτώμενες από τις ανάγκες της κάθε τοπικής κοινωνίας. Συμπερασματικά λοιπόν, δεν υπάρχει απόλυτα συμβατή χρήση, καθώς μια νέα βιώσιμη χρήση μπορεί να ακυρώσει την παλιά, όταν αλλοιώσει ή εξαφανίσει τα αρχικά στοιχεία και μηχανήματα. Τότε είναι που χάνεται η αξία και η αυθεντικότητα ενός βιομηχανικού χώρου. Εκεί είναι που εντοπίζεται η δυσκολία, στην αποκατάσταση του συγκεκριμένου χώρου και της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, όχι στην αναστήλωση του κελύφους. Η ατμόσφαιρα αντικατοπτρίζει τις ανθρώπινες δεξιότητες που αναπτύχθηκαν στις βιομηχανικές διαδικασίες και είναι σημαντικός πολιτισμικός πόρος, αναντικατάστατος, και θα πρέπει να μεταδοθεί στις επόμενες γενιές.

Ρεαλιστικά, η μόνη απόλυτα συμβατή χρήση είναι η μετατροπή του κτίσματος σε μουσείο του εαυτού του. Τότε μόνο θα επιτευχθεί η κατανόηση της διαδικασίας παραγωγής και του τρόπου λειτουργίας των μηχανημάτων του εργοστασίου από τους επισκέπτες. Ακόμη και αυτό όμως, είναι απαγορευτικό από την άποψη του μεγάλου αριθμού των βιομηχανικών συνόλων. Επίσης, η διεθνής εμπειρία έχει δείξει ότι είναι αμφίβολο αν θα υπάρξει ένα ανταγωνιστικό προϊόν, καθώς λίγα μουσεία βγάζουν τα έξοδά τους και το σχεδιαστικό αποτέλεσμα συχνά αποκλίνει από τους αρχικούς στόχους που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Είναι γεγονός, ότι οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση. Αυτό σημαίνει μεγάλα έξοδα για τη συντήρηση και οικονομικά συμφέροντα, συνήθως ιδιωτικά, που επιζητούν ανταποδοτικότητα και επαρκές κέρδος. Οι ιδιοκτήτες είναι συνήθως ιδιώτες, τράπεζες και δήμοι. Όπως έχει πει και η κα Ασπασία Λούβη, η οποία υπήρξε Γενική Διευθύντρια του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ) οι ιδιώτες δεν έχουν την κατάλληλη κρατική οικονομική στήριξη, σχεδόν ανέφικτο για όλους, λόγω του τεράστιου αριθμού των ιστορικών βιομηχανικών κτηρίων στην χώρα μας, οι τράπεζες εξαρτώνται από το κέρδος και οι δήμοι δεν έχουν ούτε το χρόνο, ούτε τους οικονομικούς πόρους, ούτε την τεχνογνωσία για να προβούν σε ένα τέτοιο εγχείρημα.

Είναι αναγκαία η δημιουργία των δομών εκείνων που θα ελέγχουν τα παραπάνω, με τους φορείς να συνεργάζονται και χωρίς να υπάρχει αδιαλλαξία για νέες χρήσεις και κυρίως να επιτυγχάνεται σύμπραξη ιδιωτικού και δημόσιου τομέα.

Το «μνημείο» είναι ένα ντοκουμέντο, καθώς τα «μνημεία» μιλούν, διηγούνται ιστορίες, αποτελούν ιστορία. Πέραν όμως της αξίας της βιομηχανικής κληρονομιάς σε ιστορικό και πολιτιστικό επίπεδο, υπάρχει και το πρακτικό μέρος, όπου σε αυτό η βιομηχανική κληρονομιά μπορεί να παίξει έναν άλλο ρόλο, εξίσου σημαντικό, συμβάλλοντας στην οικονομική αναζωογόνηση περιοχών που φθίνουν, δίνοντας την ευκαιρία στην κάθε πόλη να γίνει ένας ισχυρός τουριστικός πόλος έλξης. Τέτοιου είδους παρεμβάσεις δημιουργούν παράλληλα τη βάση μιας νέας παραγωγικής δραστηριότητας η οποία θα λειτουργήσει αναζωογονητικά για την περιοχή.

Η βιομηχανική ιστορία μιας χώρας είναι σημαντική γιατί αποκαλύπτει την αναπαραγωγή των κυρίαρχων σχέσεων παραγωγής (της κοινωνικής οικονομίας), στο

εσωτερικό του κοινωνικού σχηματισμού ως αποτέλεσμα της συνεχούς και πολύμορφης παρέμβασης του κράτους (Χατζηιωσήφ, 1993:15).

Παλαιότερα, η αποκατάσταση και η επανάχρηση ενός κτιρίου στόχευε μόνο στη διατήρηση και μεταφορά της ιστορικής και καλλιτεχνικής του αξίας. Από το 1980 και έπειτα, προστίθενται στην ορθολογική διαχείρισή του και άλλοι στόχοι οι οποίοι επιδιώκουν στο κοινωνικό και οικονομικό όφελος, καθώς δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, αυξάνονται οι επενδύσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και εξοικονομείται το κόστος μιας εκ νέου κατασκευής (Πεπονά, 2009).

Ως παραδείγματα επανάχρησης και αξιοποίησης σε ευρωπαϊκό επίπεδο μπορούν να αναφερθούν τα επόμενα:

Στις πόλεις Lodz και Poznan στην Πολωνία η επανάχρηση μεγάλων βιομηχανικών εγκαταστάσεων οδήγησε στην δημιουργία εμπορικών συγκροτημάτων, από τα πιο πολυσύχναστα της χώρας, ενώ η σιδηρουργική περιοχή του Belval στο Λουξεμβούργο μετατρέπεται σε μια Πόλη των Επιστημών με στρατηγική επανοργάνωσης ολόκληρης της περιοχής.

Εξαιρετικό παράδειγμα διατήρησης αυτής της ατμοσφαιρικότητας είναι η αποκατάσταση του βιομηχανικού πάρκου του Duisburg North, στη Γερμανία, από τον Peter Latz. Στους χώρους των 200 εκταρίων της παλιάς βιομηχανίας Thyssen, διατηρήθηκε ο έντονος βιομηχανικός χαρακτήρας του τοπίου με ανάδειξη των κλίβανων και των χυτηρίων, με μοναδικές παρεμβολές την διακριτική χωροθέτηση κερασιών και φυτεύσεων στους ελεύθερους ενδιάμεσους χώρους. Όπως ο Tarkovskij στο Στάλκερ επαναφέρει τη βιομηχανική τοπιογραφία των αρχών του 20ου αιώνα με ένα ποιητικό και συμβολικό τρόπο, έτσι και εδώ ο αρχιτέκτονας μεταβολίζει την τοπιογραφία επανερμηνεύοντας το χώρο χωρίς να προσβάλλει τον παλιό χαρακτήρα του συνόλου (Μιτζάλης, 2007).

1.2.1. Η ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

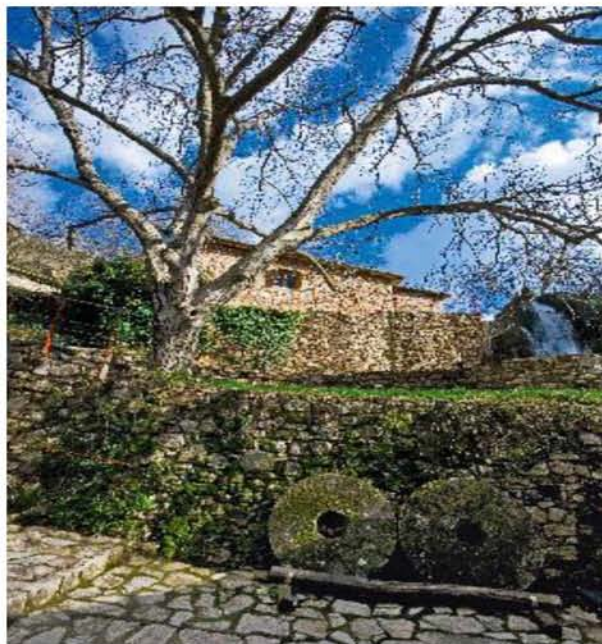
Στην περίπτωση της Ελλάδας, μίας χώρας με αξιόλογη βιομηχανική ιστορία, θα πρέπει να καταγραφεί η βιομηχανική κληρονομιά, κάτι που δεν είναι εύκολο και απαιτεί χρόνο. Ωστόσο, σε αυτή την ενέργεια θα μπορούσε πέρα από τους κρατικούς φορείς

που είναι αρμόδιοι για τέτοια ζητήματα, να συμβάλλουν τα πανεπιστήμια της χώρας. Η καταγραφή θα βοηθήσει να εντοπιστεί η πραγματική έκταση της βιομηχανικής τυπολογίας, να δημιουργηθεί ένα μητρώο το οποίο θα είναι διαθέσιμο για μελλοντικές ενέργειες όπως, επιλογή των διατηρητέων κτισμάτων, επιλογή εκείνων που μπορούν να κατεδαφισθούν, παραχωρώντας έτσι την έκταση στο δήμο για άλλους κοινωφελείς σκοπούς (Μιτζάλης, 2007).

Παραδείγματα επανάχρησης υπάρχουν και για την Ελλάδα. Ενδεικτικά αναφέρονται τα παρακάτω, με διαφορετικές χρήσεις μετά την επανάχρησή τους.

Στη Δημητσάνα το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης είναι ένα θεματικό μουσείο που προβάλλει τη σημασία της υδροκίνησης στην παραδοσιακή κοινωνία. Σε έκταση με ενός στρέμματος με άφθονα τρεχούμενα νερά έχει αποκατασταθεί ένα σύνολο εγκαταστάσεων και υδροκίνητων μηχανισμών, με σκοπό τη μουσειακή αξιοποίησή τους. Παρουσιάζονται οι βασικές προβιομηχανικές τεχνικές που χρησιμοποιούσαν το νερό ως κύρια πηγή ενέργειας για την παραγωγή διαφόρων προϊόντων. Τα κτίρια που στέγαζαν παλιά εργαστήρια αναστηλώθηκαν και παρουσιάζουν μόνιμα εκθέσεις με θεματικό περιεχόμενο σχετικό με το εργαστήριο στο οποίο στεγάζεται.

Εικόνα 1: Το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα.

Πηγή: http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3263, 2013.

Το μαρουτί αποτελεί ένα ισχυρό στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής και διατηρείται ζωντανό στη μνήμη και τις αφηγήσεις των κατοίκων της. Αυτήν

ακριβώς την ιστορική ταυτότητα αναδεικνύει το ΥΜΥ, αναπαριστώντας τον τύπο του μαρουτόμυλου με κοπάνια, που χρησιμοποιήθηκε στη Δημητσάνα κατά την Επανάσταση διασώζοντας τη συγκεκριμένη τεχνολογία της παραγωγής της μαρουτίτης, η οποία στην Ευρώπη είχε εξαφανιστεί από τον 18ο αιώνα. Το ΥΜΥ επιτρέπει στον επισκέπτη να μπορεί να συμμετάσχει κατά κάποιο τρόπο στη διαδικασία αλέσματος καλαμποκιού, ρίχνοντας σπόρους στη σκαφίδα παρακολουθεί πώς ο καρπός αλέθεται από τις μυλόπετρες και πέφτει στην αλευροδόχη.

Ένα άλλο παράδειγμα αξιοποίησης και επανάχρησης αποτελεί η Τεχνόπολις στην Αθήνα. Το εργοστάσιο κατασκευάστηκε το 1857 και έπειτα από επεκτάσεις λειτούργησε έως το 1984, προκειμένου να παράγει φωτιστικό αέριο. Ο Δήμος λαμβάνοντας υπόψη την πολιτιστική αξία του χώρου αρχίζει να παρουσιάζει σχέδια ανάπλασης.

Σήμερα λειτουργεί εκεί ένας πολυχώρος, ο οποίος στεγάζεται στο παλιό εργοστάσιο Φωταερίου, συνολικής έκτασης 30 περίπου στρεμμάτων, γνωστό και ως Γκάζι. Πρόκειται για έναν πολυδύναμο χώρο πολιτισμού, ο οποίος αναβαθμίζει μία ιστορική περιοχή της Αθήνας, δημιουργώντας έναν ακόμη θετικό πόλο στην πολιτισμική ταυτότητα της πόλης. Οι κατηγορίες των πολιτιστικών εκδηλώσεων που φιλοξενούνται στο χώρο αφορούν σε εικαστικές εκθέσεις, συναυλίες και φεστιβάλ, θεατρικές παραστάσεις. Οχτώ από τα βιομηχανικά κελύφη φέρουν τα ονόματα μεγάλων Ελλήνων ποιητών, ενώ ο πολυχώρος είναι αφιερωμένος στη μνήμη του συνθέτη Μάνου Χατζιδάκι (Γκόννη, 2010).

Εικόνα 2: Η Τεχνόπολις στο Γκάζι μετά την επανάχρηση.

Πηγή: <https://www.google.gr>, 2013.

1.3. ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Σύμφωνα με τους Καλόγρη κ.ά. (1986) «από την εφεύρεση του Τζέιμς Βατ μέχρι τις μέρες μας, η βιομηχανία ανακαλύφθηκε τρεις φορές: μία πρώτη φορά από την επιχειρηματική αστική τάξη ως εργαλείο οικονομικής και κοινωνικής κυριαρχίας. Μία δεύτερη από την τέχνη ως εργαλείο αισθητικής ανανέωσης και κοινωνικής κριτικής στη διάρκεια του 1920 και μία τρίτη πρόσφατα, από την επιστήμη ως εργαλείο διατήρησης της μνήμης».

Το 17^ο αιώνα, εμφανίστηκε η πρώτη ομάδα βιομηχανικών εργαστηρίων που ήταν κυρίως αλευρόμυλοι, νερόμυλοι και υφαντουργεία, χτισμένα σε αγροτικές περιοχές και κοντά σε ποτάμια, διότι το νερό ήταν η κινητήρια τους δύναμη. Οι ιδιοκτήτες τους ήταν και οι ίδιοι αγρότες, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τα κτήματα τους για την εγκατάσταση των εργαστηρίων. Η αύξηση των μικρών βιομηχανικών εργαστηρίων οδήγησε σταδιακά στη δημιουργία βιομηχανικών περιοχών, οι οποίες ως κριτήριο επιλογής για τη θέση τους είχαν την πρόσβαση στο οδικό δίκτυο και την έκταση, προκειμένου να μεταφέρονται το προσωπικό και οι πρώτες ύλες.

Τα πρώτα βιομηχανικά κτήρια, ήταν αρχικά διασπαρμένα σε αγροτικές περιοχές, στη συνέχεια άρχισαν να ομαδοποιούνται, δημιουργώντας κοντά στις πόλεις, αλλά έξω από αυτές τις πρώτες οργανωμένες βιομηχανικές ζώνες με τα βασικά έργα υποδομής.

Μία δεύτερη ομάδα βιομηχανικών κτηρίων ήταν σιδηρουργεία, κεραμοποιεία, υαλουργεία. Τα κτήρια τότε ήταν πολυώροφα, με μεγάλο όγκο και έκταση, κτισμένα με παραδοσιακά υλικά και τεχνικές της εποχής (Αδαμάκης, 2009:14-15).

Ο δέκατος ένατος αιώνας υπήρξε σταθμός στην ιστορία της ανθρωπότητας, καθώς συντελέστηκαν μεγάλες αλλαγές και οι αναγκαίες προϋποθέσεις προκειμένου να εμφανιστεί η βιομηχανική επανάσταση. Οι προϋποθέσεις αφορούσαν κυρίως στην εξάπλωση του εμπορίου και στην εύρεση πρώτων υλών από τις αποικίες, στην άνοδο της αστικής τάξης και στην πολιτική σταθερότητα που επικρατούσε τότε, και συντέλεσαν στην ταχεία εκβιομηχάνιση.

Η Βιομηχανική Επανάσταση ήταν ένα σύνθετο σύστημα ραγδαίων μεταβολών και ανακατατάξεων, τεχνικών, οικονομικών, κοινωνικών και πνευματικών, οι οποίες οδήγησαν για πρώτη φορά στην εμφάνιση της «εκβιομηχανισμένης» κοινωνίας στη Μεγάλη Βρετανία από το 1760 έως το 1860. Την αλλαγή αυτή ακολούθησαν και άλλες όχι όμως ταυτόσημες βιομηχανικές επαναστάσεις σε ευρωπαϊκές κοινωνίες, οι οποίες

από την αγροτική κυρίως μορφή τους επέφεραν την εκβιομηχάνισή τους. Η Γαλλία επηρεάστηκε ιδιαίτερα και αργότερα οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (ΗΠΑ), σε σχέση με τον τρόπο λειτουργίας και ανάπτυξης της οικονομίας και της δομής της κοινωνίας. Οι ιδέες του Διαφωτισμού που κυριαρχούσαν την εποχή αυτή, ήρθαν να πλαισιώσουν πνευματικά το σύνολο των μεταρρυθμίσεων και στον ιδεολογικό μεταρρυθμιστικό χάρτη (<http://el.wikipedia.org>, 2013).

Τη βιομηχανική επανάσταση εκτός από τα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα την καθόρισε και η βελτίωση των υποδομών των μεταφορών, του οδικού δικτύου και η κατασκευή των πλωτών οδών που επέτρεψε τη μαζική διακίνηση των εμπορευμάτων, εξασφαλίζοντας έτσι την ύπαρξη μιας σχεδόν ομοιογενούς αγοράς (Benevolo και Λαζαρίδης, 1974:91-113). Επίσης, την περίοδο αυτή δόθηκε και μεγάλη ώθηση στο τρόπο κατασκευής και οργάνωση των βιομηχανικών κτηρίων. Η εξέλιξη της τεχνολογίας υπήρξε καθοριστική και για τη βελτίωση της λειτουργικότητας των κτηρίων αυτών. Η ατμοκίνηση στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, σε συνδυασμό με την ευκολία κατασκευής των κτηρίων, βοήθησε στη δημιουργία βιομηχανικών μονάδων. Την ίδια περίοδο άρχισαν να κατασκευάζονται και τα οδοντωτά κτίρια που αποτελούν τον κατ' εξοχήν βιομηχανικό τύπο κτηρίου, ο οποίος έλυσε θέματα επαρκούς φωτισμού στο κεντρικό τμήμα του εργοστασίου και μεγάλων ενιαίων ανοιχτών χώρων.

Όπως ήταν φυσικό, τα νέα οικονομικά δεδομένα επηρέασαν τη χωρικό-κοινωνική οργάνωση της ζωής. Οι πόλεις δέχτηκαν ένα μεγάλο κύμα αστικοποίησης, ενώ ταυτόχρονα η ύπαιθρος μαράζωνε. Το πολεοδομικό μοντέλο που επικρατούσε μέχρι τότε των μικρών και διάσπαρτων πόλεων ανατράπηκε και αναδύθηκαν πυκνοκατοικημένες περιοχές, συχνά με κακή ποιότητα αστικού χώρου και άσχημες συνθήκες διαβίωσης. Οι αγρότες που είχαν μείνει χωρίς εργασία, ανειδίκευτοι και συχνά αναλφάβητοι, οδηγήθηκαν στις πόλεις αναζητώντας εργασία στις φάμπρικες, ενώ παράλληλα, μέσα σε συνθήκες εξαθλίωσης εμφανίστηκε έντονα και το φαινόμενο της παιδικής εργασίας. Όλοι οι προαναφερθέντες λόγοι σε συνδυασμό με το μεγάλο αριθμό διαθέσιμων εργατικών χεριών, οδήγησαν σύντομα σε σημαντικές κοινωνικές εκρήξεις και ανακατατάξεις.

1.4. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός διεθνών οργανισμών που έχουν ιδρυθεί με σκοπό την προστασία και μελέτη της βιομηχανικής κληρονομιάς. Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται διεθνείς φορείς οι οποίοι δραστηριοποιούνται στη χώρα που εδρεύουν. Ανάμεσα σε αυτούς συγκαταλέγονται και οι παρακάτω:

- ✓ **Η CILAC (Comité d' information et de liaison pour l' archéologie, l' étude et la mise en valeur du patrimoine industriel)** ιδρύθηκε το 1979 και είναι μία μη κερδοσκοπική ένωση που προήλθε από τη σύγκλιση διάφορων χώρων και ρευμάτων από τομείς της πανεπιστημιακής έρευνας και της μουσειολογίας της Γαλλίας, όπως το Κέντρο Ιστορικών Ερευνών της Σχολής Ανωτέρων Σπουδών στις Κοινωνικές Επιστήμες (EHESS), το κέντρο τεκμηρίωσης και ιστορίας των τεχνικών του Εθνικού Ινστιτούτου των Τεχνών και των Επαγγελματιών (CNAM), την ένωση για την υλική ιστορία του βιομηχανικού πολιτισμού της Λυών, το οικομυσείο της κοινότητας Le Creusot-Montcaeu-Les Mines και το Ινστιτούτο Επιχειρήσεων (<http://www.cilac.com>, 2013).
- ✓ **Η διεθνής επιτροπή για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς (TICCIH)**, είναι ένας διεθνής οργανισμός με σκοπό τη διατήρηση, την έρευνα, την τεκμηρίωση και την ερμηνεία της βιομηχανικής κληρονομιάς. Είναι ειδικός σύμβουλος του ICOMOS σε θέματα βιομηχανικής κληρονομιάς. Το 2000 το TICCIH δημιούργησε ειδικές θεματικές επιτροπές (π.χ. ορυχείων και μεταλλουργίας, βιομηχανιών ειδών διατροφής, βιομηχανιών κλωστοϋφαντουργίας κλπ.) με σκοπό τη δραστηριοποίησή τους ανά βιομηχανικό κλάδο, ώστε να προωθηθούν και να υποστηριχθούν ερευνητικές εργασίες, να υποβοηθηθούν ενέργειες προστασίας τοποθεσιών και να διενεργηθούν ανταλλαγές εμπειριών που θα συμβάλλουν στην κυκλοφορία της πληροφόρησης και της ενημέρωσης (<http://www.mnactec.com/ticcih>, 2013).
- ✓ **Η ευρωπαϊκή ομοσπονδία ενώσεων βιομηχανικής και τεχνικής κληρονομιάς (E-FAITH)**, είναι ένα ευρωπαϊκό δίκτυο μη κερδοσκοπικών, μη κυβερνητικών οργανώσεων των οποίων οι στόχοι είναι η προώθηση της μελέτης και η έρευνα στην καταγραφή, διατήρηση, διαχείριση και ερμηνεία της βιομηχανικής και της τεχνικής κληρονομιάς, καθώς και η διευκόλυνση της συνεργασίας στην Ευρώπη

μεταξύ αυτών που ασχολούνται με αυτές τις δραστηριότητες (<http://www.e-faith.org>, 2013).

- ✓ **Το μη κερδοσκοπικό Ινστιτούτο Νέου Βιομηχανικού Πολιτισμού**, το οποίο συστάθηκε με σκοπό τη διεξαγωγή εφαρμοσμένης έρευνας και ανάπτυξης στους τομείς της αρχιτεκτονικής, της πολεοδομίας και του περιφερειακού σχεδιασμού, ενώ άλλα διεπιστημονικά ερευνητικά πεδία του είναι οι διαδικασίες παραγωγής, οι κοινωνικές παράμετροι, η επιρροή των οικονομικών παραγόντων και ο νέος βιομηχανικός πολιτισμός, καθώς και ο τουρισμός (<http://www.inik.eu>, 2013).
- ✓ **Η Διεθνής Επιτροπή για την Ιστορία της Τεχνολογίας** (International Committee for the History of Technology / ICOTEC), ιδρύθηκε στο Παρίσι το 1968 με σκοπό την ύπαρξη ενός φόρουμ ακαδημαϊκών και ερευνητών για την ιστορία της τεχνολογίας
- ✓ **Η Ιταλική Ένωση για τη Βιομηχανική Αρχαιολογία (AIPAI)** που ιδρύθηκε το 1997 και αριθμεί 300 μέλη (<http://www.patrimonioindustriale.it>, 2013).
- ✓ **Η Εταιρία Βιομηχανικής Αρχαιολογίας (SIA)** στις ΗΠΑ (<http://www.sia-web.org>, 2013).
- ✓ **Η Ένωση για τη Βιομηχανική Αρχαιολογία (AIA)** στη Μεγάλη Βρετανία (<http://www.industrial-archaeology.org.uk>, 2013).
- ✓ **Η Ένωση Βιομηχανικής Κληρονομιάς της Ιρλανδίας** (ιδρύθηκε το 1996)
- ✓ **Η Φλαμανδική Ένωση για τη Βιομηχανική Αρχαιολογία**, που ιδρύθηκε το 1978 στη Φλάνδρα του Βελγίου (<http://www.cnam.fr>, 2013).

Τέλος, σε εθνικό επίπεδο σε πολλές χώρες υπάρχουν κοινωφελή ιδρύματα, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις και ΜΚΟ που έχουν σκοπό τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς (π.χ. το Ινστιτούτο Μελέτης της Τοπικής Ιστορίας των Επιχειρήσεων / ΙΜΤΠΕ) στην Ελλάδα.

1.4.1. ΔΙΕΘΝΕΙΣ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Στο πλαίσιο της διεθνούς προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της διάσωσης των κτιρίων συντάχθηκαν και τα παρακάτω κείμενα. Η βιομηχανική

κληρονομιά περιλαμβάνεται ουσιαστικά στα παρακάτω κείμενα ως αναπόσπαστο κομμάτι της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και όχι μόνο.

- **Η Διεθνής Χάρτα της Βενετίας Χάρτα για τη Διατήρηση και αποκατάσταση των μνημείων και χωρών** (1964), για τη έννοια των ιστορικών μνημείων και τη διατήρηση και αποκατάσταση αυτών, για τη διαφύλαξη και τη προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς
- **Η Σύμβαση της Γρανάδας** (1985) περιέχει σαφείς ορισμούς με ρητές αναφορές στη βιομηχανική κληρονομιά (και στο βιομηχανικό εξοπλισμό). Η καινοτομία της Σύμβασης έγκειται στο στοιχείο ότι η φιλοσοφία που τη διέπει είναι αυτή της ενσωματωμένης προστασίας, που σημαίνει ότι *«η προστασία (χαρακτηρισμός, συντήρηση και πρακτικά μέτρα αξιοποίησης) οφείλει να ενσωματώνεται σε κάθε είδους πολιτική – οικονομική, κοινωνική, εκπαιδευτική κλπ.»*.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση η αρχιτεκτονική κληρονομιά θεωρείται ότι περιλαμβάνει τα ακόλουθα ακίνητα αγαθά:

- 1) **τα μνημεία**, κάθε κατασκευή με όποια στοιχεία διακοσμητικά περιλαμβάνει,
- 2) **τα αρχιτεκτονικά σύνολα**, ομοιογενή σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών.
- 3) **οι τόποι**, σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης, μερικώς κτισμένα, τα οποία αποτελούν εκτάσεις τόσο χαρακτηριστικές και ομοιογενείς ώστε να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά, και όλα αυτά να είναι σαφώς ξεχωριστά λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού τους ενδιαφέροντος (http://www.e-ecology.gr/DiscView.asp?mid=953&forum_id=15&).

- **Η Χάρτα του NIZHNY TAGIL για τη βιομηχανική κληρονομιά:** τον Ιούλιο του 2003 στη Ρωσία, στο πλαίσιο της διάσκεψης του TICCIH, διατυπώθηκε η Χάρτα, η οποία ορίζει τη βιομηχανική κληρονομιά, καθορίζει τις αξίες της, υπογραμμίζει τη σημασία του εντοπισμού, της καταγραφής και της μελέτης των βιομηχανικών καταλοίπων, την ανάγκη για νομική προστασία, συντήρηση και διατήρηση, την εκπαίδευση και την κατάρτιση, την παρουσίαση και την ερμηνεία της (<http://courses.arch.ntua.gr/112130.html>).

- **Οι Αρχές του Δουβλίνου για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, 2011**, για την τεκμηρίωση και κατανόηση των βιομηχανικών δομών της πολιτιστικής κληρονομιάς, χώρους και τοπία και τις αξίες τους, για τη διασφάλιση, την αποτελεσματική προστασία και διατήρηση των βιομηχανικών δομών, την επικοινωνία και την παρουσίαση των διαστάσεων της βιομηχανικής κληρονομιάς και τις αξίες των βιομηχανικών δομών, για να αυξήσουν τη δημόσια και εταιρική ευαισθητοποίηση, για τη στήριξη της κατάρτισης και της έρευνας.

1.5. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η βιομηχανική παραγωγή στην Ελλάδα ακολούθησε διαφορετική πορεία από ότι στην Ευρώπη. Θα αναφερθούμε στη νεότερη περίοδο, ώστε να είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε το μέγεθος και το είδος της βιομηχανίας που αναπτύχθηκε στη χώρα μας. Στην ανεξάρτητη Ελλάδα του 1830 (έτος σταθμός, λόγω της ανεξαρτησίας από την Οθωμανική αυτοκρατορία), μια χώρα που μόλις είχε φύγει από το μακροχρόνιο πόλεμο για την ανεξαρτησία της, αγροτική και αραιοκατοικημένη, δεν είχε νόημα να μιλάει κανείς για εκβιομηχάνιση (Αγριαντώνη, 1986). Ο Χατζηιωσήφ (1993:16) υποστηρίζει ότι *«η πρώτη σταδιοδρομία της ελληνικής βιομηχανίας ξεκινά το 1830 και τερματίζεται στις αρχές της δεκαετίας του '50, την περίοδο της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης»*.

Αναφερόμενοι στην Ελλάδα, ουσιαστικά αναφερόμαστε σε μια αγροτική οικονομία με τον κύριο όγκο του πληθυσμού να κατοικεί στην ύπαιθρο, αφού δεν υφίσταντο αστικά κέντρα, χωρίς ωστόσο οι φυσικοί πόροι να αξιοποιούνται ιδιαίτερα. Αν και οι οικογένειες υπήρξαν αυτάρκειες, σε μία οικονομία υπαίθρου στατική, υπήρξαν και προσπάθειες δημιουργίας κάποιου είδους βιομηχανίας, βασισμένες κυρίως σε γαλλικά πρότυπα (συγκεντρωμένες μονάδες παραγωγής). Η σταδιακή μαζική μετακίνηση των εργαζομένων από τον πρωτογενή τομέα στον δευτερογενή, η οποία ξεκίνησε στο δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα στην Ελλάδα, μπορεί να ερμηνευτεί ως μια διαδικασία απογύμνωσης των εργαζομένων από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Η βιομηχανική ιστορία είναι με άλλα λόγια η ιστορία του κεφαλαίου, όχι με την έννοια των χρηματικών πόρων, αλλά με την έννοια της κοινωνικής σχέσης, η οποία αναπτύχθηκε και που συνεχίζει να αναπτύσσεται, ανάμεσα στον εργάτη και τον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής (Χατζηιωσήφ 1993:18).

Βιομηχανία σημαίνει να κατασκευαστούν υλικά αγαθά σε εργοστάσια και με μηχανές, από τις διάφορες πρώτες ύλες της φύσης (ξύλα, μέταλλα, κάρβουνο, βαμβάκι, σιτάρι κ.α.) που είναι απαραίτητα στον άνθρωπο και άρχισε από τότε που ο παραγωγός χωρίστηκε από το είδος που παράγει, από τότε που τα μέσα παραγωγής ανήκουν σε έναν επιχειρηματία που πληρώνει εργάτες, για να εξυπηρετούν την επιχείρησή του.

Από τον 18ο αιώνα, με την εφαρμογή του ατμού το 1769 από τον Watt και της μηχανής (κλωστοϋφαντουργική μηχανή του Arkwright) η βιομηχανία εξελίσσεται ραγδαία. Είναι η περίοδος της βιομηχανικής επανάστασης που άλλαξε ριζικά τις ως τότε συνθήκες εργασίας. Η εργασία έγινε πια τεχνική με αποτέλεσμα τον καταμερισμό της εργασίας, δηλαδή την ειδίκευση των εργατών σε ορισμένο είδος κατεργασίας του υλικού. Με τον καταμερισμό μεγάλωσε η παραγωγικότητα του εργάτη και η γενική παραγωγή των εργοστασίων συστηματοποιήθηκε. Σε σχέση με το διπολικό σχήμα του Καρόλου Μαρξ (τομέας παραγωγής μέσω παραγωγής, τομέας παραγωγής μέσω κατανάλωσης), η ελληνική βιομηχανία αφορούσε πρωτίστως τον δεύτερο τομέα και δευτερευόντως τον πρώτο (Μοίρα και Παρθένης, 2011:53-54).

Βέβαια, όπως επισημαίνει ο Πολύζος (1998:20), *«η Ελλάδα δεν έζησε τη βιομηχανική επανάσταση με τον τρόπο που τη βίωσε η κεντρική Ευρώπη και ούτε έχει να επιδείξει τη βαριά βιομηχανία άλλων χωρών»*. Ωστόσο, δεν παύει να έχει τη δική της ιστορία σε αυτόν τον τομέα, μόνο που παραμένει άγραφη όπως ο ίδιος παρατηρεί.

Αυτές οι πρώτες προσπάθειες δημιουργίας βιομηχανικών μονάδων μπορεί να ειπωθεί γενικά ότι απέτυχαν, αφού δεν ήταν σε θέση να τις χρηματοδοτήσουν οι κυβερνήσεις λόγω της άσχημης οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε. Παράγοντες όπως η έλλειψη οικονομίας αγοράς, κοινωνικής διαφοροποίησης και σαφούς διαχωρισμού εργασίας, για μία χώρα που ο πληθυσμός της διανεμόταν σε μικρούς αγροτικούς οικισμούς, δυσχέραιναν τη βιομηχανική παραγωγή ακόμη περισσότερο. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι δεν υπήρξε κανένα σχέδιο για ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας, μεταλλουργίας ή κατεργασίας μετάλλων. Το ενδιαφέρον παρέμεινε προσανατολισμένο στο μεταποιητικό τομέα (π.χ. υφαντουργία, βυρσοδεψία, κ.ά.) με πρότυπο παραγωγής τα μικρά οικογενειακά εργαστήρια και τις βιοτεχνίες.

Από το 1850 και έπειτα, ορισμένοι παράγοντες που αφορούσαν την αύξηση της εξαγωγικής της ζήτησης (η γαλλική αγορά απορρόφησε σχεδόν όλη την πρώτη ύλη για παραγωγή μεταξίου, λόγω της καταστροφής των ντόπιων καλλιεργειών), οδήγησαν

στην ενδυνάμωση του πρώτου βιομηχανικού τομέα στην Ελλάδα, την μεταξοκλωστική, μεταποιητική δραστηριότητα σε στεγασμένες βιομηχανικές μονάδες (Αγριαντώνη 1986:56). Η μεταξοκλωστική γνώρισε ραγδαία ανάπτυξη κατά τη δεκαετία του 1880 και παρόλο που η εμπορική πλευρά εξακολούθησε να κυριαρχεί, καθιερώθηκε το εργοστασιακό σύστημα (Λυμπεράκη 1991:99).

Ανάλογη ανάπτυξη θα γνωρίσουν και οι τομείς της βυρσοδεψίας και της ναυπηγικής, με έδρα τους τον πρώτο βιομηχανικό πυρήνα της Ελλάδας, την Ερμούπολη της Σύρου (Τραυλός 1989:28). Παράλληλα, την περίοδο αυτή αναπτύσσεται ένας ακόμη «βαρύς» μεταποιητικός βιομηχανικός τομέας με έδρα τον Πειραιά, ο σιδηρουργικός. Ο Πειραιάς διαμορφώνεται σταθερά, ως το πιο σημαντικό λιμάνι της χώρας με τον πληθυσμό του, από 6.452 κατοίκους το 1869 να φτάνει τους 2.1626 το 1879, ενώ αποκτά και σιδηροδρομικό δίκτυο το 1867. Τα αντίστοιχα εργαστήρια, συνέβαλαν στη γενικότερη βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής, με αποτέλεσμα να συγκεντρωθεί το 51% του εργατικού δυναμικού σε αυτή και το 34% όλων των μηχανημάτων που ήταν εγκατεστημένα στη χώρα (Λυμπεράκη 1991:105). Παράλληλα η Αθήνα αρχίζει να μεταμορφώνεται σε αστικό κέντρο. Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης της χώρας τοποθετούνται στην περίοδο 1868 - 1875, δηλαδή, η επιτάχυνση της βιομηχανίας για τη νεότερη Ελλάδα αρχίζει αυτήν την περίοδο.

Συγκεκριμένες ιστορικές περιστάσεις και τοπικές ιδιαιτερότητες, όπως οι ασταθείς πολιτικές συνθήκες, η εστίαση του ελληνικού κεφαλαίου στη ναυτιλία και το εμπόριο αντί της παραγωγής, η μικρή εξειδικευμένη εργατική δύναμη, η ανεπάρκεια του συστήματος μεταφορών στην ξηρά και η πολιτική δασμολόγησης, οδήγησαν στην αργή και αντιφατική ανάπτυξη της βιομηχανίας στην Ελλάδα. Κατά την περίοδο των 40 χρόνων που καλύπτουν τη μετάβαση από τον δέκατο ένατο αιώνα στον εικοστό, δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της βιομηχανίας μετά το 1920, με κυριότερη την αύξηση της ελληνικής κυριότητας με την ανάκτηση του μεγαλύτερου τμήματος της Μακεδονίας, της Νότιας Ηπείρου και κάποιων νησιών του Αιγαίου. Η εδαφική αυτή αύξηση της Επικρατείας είχε σαν αποτέλεσμα και την αύξηση βέβαια του πληθυσμού (κατά 78%) και κατά συνέπεια του εργατικού δυναμικού αλλά και της εσωτερικής αγοράς.

Ωστόσο, ο αριθμός των εργοστασίων της περιόδου 1867 - 1920 παραμένει πολύ μικρός, ενώ στην πλειοψηφία τους οι επιχειρήσεις εξακολουθούσαν να είναι μικρές

οικογενειακές μονάδες, που είχαν τα χαρακτηριστικά της οικοτεχνίας και δεν βασιζόνταν στη μισθωτή εργασία. Παρά την αύξηση των ρυθμών συγκέντρωσης των ελληνικών κεφαλαίων μετά το 1918, το μέγεθος των μεταποιητικών μονάδων έμενε εξαιρετικά περιορισμένο. Μεταξύ 1880 και 1922 πάρθηκαν μια σειρά μέτρων με σκοπό τον εκσυγχρονισμό της χώρας και την κρατική παρέμβαση στην οικονομία της.

Ταυτόχρονα, τα ιστορικά γεγονότα που σημάδεψαν τη δεκαετία του 1920, είχαν θεμελιώδεις επιπτώσεις στην οικονομία της χώρας με κυριότερη τη Μικρασιατική καταστροφή (1922), που είχε ως αποτέλεσμα τη μαζική εισροή προσφύγων από τη Μικρά Ασία στην Ελλάδα, της τάξεως του 30 % του υπάρχοντος πληθυσμού (5.000.000), που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή της χώρας. Οι πρόσφυγες αποτέλεσαν ένα μεγάλο, φθινό και ικανό εργατικό δυναμικό και εγκαταστάθηκαν κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ απασχολήθηκαν κυρίως στον κλωστοϋφαντουργικό τομέα.

Η εισροή ξένου κεφαλαίου από την κοινωνία των Εθνών και οι κρατικές επιχορηγήσεις δημοσίων έργων και παραγωγικών δραστηριοτήτων, βοήθησαν στην αποκατάσταση των προσφύγων. Στο ίδιο διάστημα, το ντόπιο κεφάλαιο άρχισε να προσανατολίζεται σε επενδύσεις στον τομέα της μεταποίησης και η βιομηχανία να λειτουργεί ως δυναμικός τομέας της ελληνικής οικονομίας. Αργότερα, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929-30 προκάλεσε επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης, που διακόπηκε σε όλη τη δεκαετία του 1940.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας, σφραγίζεται κυρίως από τους μεγάλους κλάδους. Η ανάπτυξη των κλάδων των πετρελαιοειδών και των ναυπηγείων στις δυτικές ακτές του Σαρωνικού και η έκρηξη του κλάδου παραγωγής οικοδομικών προϊόντων, δημιουργεί την τελευταία γενιά βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα για τον εικοστό αιώνα (Μπελαβίλας 1998:31).

Κατά τη δεκαετία του '60 η συμβολή της βιομηχανίας στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) ξεπέρασε το ποσοστό του γεωργικού τομέα. Η αιτία αυτής της ανάπτυξης ήταν περισσότερο εξωγενής παρά ενδογενής, αφού βασιζόταν στο ξένο κεφάλαιο. Έτσι η Ελλάδα ακολούθησε διαφορετική πορεία για την εκβιομηχάνισή της από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και δεν κατάφερε να εξαλείψει τα χαρακτηριστικά της «υπανάπτυξης» που σημάδεψαν την περίοδο 1922-60 (Δεμίρη 1991:17-23).

Στις αρχές της δεκαετίας του '70 μέχρι και το '80, ύστερα και από την ενσωμάτωση της χώρας στην ΕΟΚ, παρατηρούνται τάσεις βελτίωσης της θέσης της βιομηχανίας, καθώς αυξάνεται η εξαγωγική επίδοσή της (Γιαννίτσης 1988:164). Κοινή διαπίστωση από τη γενική βιβλιογραφία είναι ότι η Ελλάδα παρουσιάζει εκβιομηχάνιση εξαρτημένη από την εξωτερική αγορά, το ξένο κεφάλαιο και χρησιμοποιεί τεχνολογία που δεν είναι γηγενής, ενώ υπάρχει έλλειψη βιομηχανικής βάσης (Δεμίρη 1991:19).

Τέλος, παρά την σαφώς μικρότερη σε έκταση και ρυθμό εκβιομηχάνιση της Ελλάδας σε σχέση με τις βιομηχανικά προηγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής, στη διάρκεια των 100 περίπου χρόνων που χωρίζουν την εποχή της «απογείωσης» της ελληνικής βιομηχανίας (1860-1875) ως την περίοδο της αποβιομηχάνισης, που ξεκίνησε στην Ελλάδα από τη δεκαετία του '60 ως το '80, στα πλαίσια ενός ευρύτερου βιομηχανικού πλαισίου (Μπελαβίλας 1998:32), αναπτύχθηκαν ορισμένοι βιομηχανικοί τομείς εξαιρετικά σημαντικοί για την οικονομία της χώρας και χτίστηκαν εκατοντάδες εργοστάσια σε όλη την επικράτεια και σε ορισμένες περιπτώσεις, όρισαν βιομηχανικές περιοχές λόγω της αποκλειστικής τους συγκέντρωσης σε ένα χώρο. Συνοπτικά αναφέρουμε ότι οι κυριότεροι τομείς είναι οι παρακάτω:

- ενέργεια
- κλωστοϋφαντουργία - μεταξουργία
- μεταλλεία
- μεταλλουργία - μηχανουργία.

Η πόλη της Λιβαδειάς κατατάσσεται στις πρώτες πόλεις που ανέπτυξαν βιομηχανική δραστηριότητα στο δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, αφενός, λόγω της αγροτικής παραγωγής βαμβακιού από την Κωπαΐδα, και αφετέρου, από τη χρήση της υδάτινης ενέργειας ως κινητήριας δύναμης για την επιτόπια επεξεργασία της πρώτης ύλης. Το 1862 δημιουργείται το πρώτο υδραυλικό εκκοκκιστήριο ενώ το πρώτο υδροκίνητο κλωστήριο δημιουργείται το 1865.

Το εργοστάσιο γκαζιού στην Αθήνα ιδρύθηκε το 1857 ενώ άρχισε να λειτουργεί 5 χρόνια αργότερα για να κλείσει τις πόρτες του το 1984. Μέσα στο χώρο του λειτούργησε μια ολόκληρη πολιτεία με συνεργεία, κουρείο, εστιατόριο, ιατρείο και γενικά όλα εκείνα τα στοιχεία που εξασφάλιζαν μια εσωτερική οικονομία, καλά οργανωμένη και αυτοδύναμη. Το 1876 η Γαλλική Εταιρεία αρχίζει την εκμετάλλευση

των ορυχείων της Λαυρεωτικής ενώ το 1893 εγκαινιάζεται η Διώρυγα της Κορίνθου, μια θαλάσσια οδός 6.300 μέτρων, που είναι ένα από τα θαύματα της μηχανικής του 19^{ου} αιώνα.

Σπουδαιότερη για την Ελλάδα είναι η βιομηχανία της κλωστοϋφαντουργίας, που καλύπτει ένα μεγάλο ποσοστό ολόκληρης της βιομηχανικής μας παραγωγής. Έπειτα έρχονται η βιομηχανία καπνού, τροφίμων, οι ναυπηγικές, οικοδομικές βιομηχανίες (τούβλα, τσιμέντα και λοιπά), οι μεταλλουργικές, οι μηχανουργικές κ.ά. (Μοίρα και Παρθένης, 2011).

1.6. ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΦΟΡΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1.6.1. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Στην Ελλάδα αρμόδιο όργανο για την προστασία της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς και κατ' επέκταση και της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού. Το Υπουργείο, ιδιαίτερα μετά το 1985, χαρακτήρισε ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία, μια πληθώρα προβιομηχανικών και βιομηχανικών υπέργειων και υπόγειων οικοδομημάτων, τόπων, τοπίων, μηχανημάτων και μέσων μεταφοράς σε όλη την Ελλάδα με βάση τους **N. 1469/50 (ΦΕΚ 169/A) «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830»**, **N. 2039/92 (ΦΕΚ 61/A) «Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης»** και **N. 3028/2002 (ΦΕΚ 153/A) «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»**.

Το νομικό πλαίσιο της προστασίας της ελληνικής νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η βιομηχανική κληρονομιά και τα μνημεία του τεχνικού πολιτισμού, τίθεται με το Ν. 1469/1950. Ο νόμος αυτός δεν περιέχει εξειδικευμένες διατάξεις για τη βιομηχανική κληρονομιά γεγονός που ερμηνεύεται από «τις κυρίαρχες κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες οι οποίες επικρατούσαν.

Ο φορέας προστασίας των νεότερων μνημείων μέχρι το 1977 ήταν η Αρχαιολογική Υπηρεσία, εκτός από την περίοδο 1965-1977, κατά την οποία λειτούργησε μια Εφορεία Νεότερων Μνημείων, αρμόδια για όλη την επικράτεια. Ωστόσο, η συστηματοποίηση του έργου της προστασίας της νεότερης βιομηχανικής κληρονομιάς θεμελιώνεται με το

ΠΔ 941/1977 (ΦΕΚ 320/Α) «Περί Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών», με το οποίο ιδρύεται Τμήμα Νεότερων Μνημείων (άρθρο 20, παρ. 2γ) στη Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, καθώς και επτά Εφορείες Νεότερων Μνημείων (άρθρο 37). Στα τέλη της δεκαετίας του '80, οι υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού αξιοποιώντας τη συσσωρευμένη διεθνή εμπειρία των δύο τελευταίων δεκαετιών έθεσαν ένα νέο πλαίσιο μεταχείρισης των βιομηχανικών μνημείων, σύμφωνα με το οποίο *«τα προβιομηχανικά και τα βιομηχανικά μνημεία θεωρούνται σημαντικά τεκμήρια όχι μόνο της ιστορίας της αρχιτεκτονικής, αλλά και της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας»* (Μοίρα και Παρθένης, 2011:55-56)

Το 2003 με το νέο Οργανισμό του Υπουργείου Πολιτισμού λειτουργεί η Διεύθυνση Νεότερης και Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς η οποία συγκροτείται από τέσσερα τμήματα. Ένα από τα τμήματα αυτά είναι το Τμήμα Προστασίας Μνημείων Τεχνικού Πολιτισμού, με αρμοδιότητες τα θέματα που αφορούν στην κήρυξη, προστασία, ανάδειξη, διαμόρφωση, διαχείριση, καταγραφή και αρχειοθέτηση μνημείων βιομηχανικής αρχιτεκτονικής και τεχνικού πολιτισμού, στην έκδοση καταλόγων και δημοσιευμάτων, στην προβολή μνημείων βιομηχανικής αρχιτεκτονικής και τεχνικού πολιτισμού με κάθε πρόσφορο μέσο και στη συνεργασία στο σχεδιασμό διακρατικών συμφωνιών.

Παράλληλα συστήνονται δύο Εφορείες Νεότερων Μνημείων (Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας) και δώδεκα Υπηρεσίες Νεότερων Μνημείων και Τεχνικών Έργων. Σύμφωνα με το άρθρο 62 του ΠΔ 191/2003 οι Εφορείες Νεότερων Μνημείων λειτουργούν ως Περιφερειακές Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού / Γενικής Γραμματείας Πολιτισμού, σε επίπεδο Διεύθυνσης. Αρμοδιότητα στα θέματα της βιομηχανικής κληρονομιάς είχε και το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων το σημερινό Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής και το οποίο είναι αρμόδιο για τη χωροταξία, δηλαδή για τη ρύθμιση του πλαισίου χωροθέτησης των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, για την ισορροπία του δικτύου των πόλεων και των σχέσεων πόλης-υπαίθρου, τη διαχείριση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων και την προστασία του περιβάλλοντος, είναι υπεύθυνο για την έκδοση των Οικοδομικών Κανονισμών, τη χωροθέτηση των δραστηριοτήτων και γενικά τη ρύθμιση των χρήσεων γης.

Η Ελλάδα κύρωσε με τον Ν. 2039/1992 τη Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης, που υπεγράφη στις 3/10/1985 στη Γρανάδα της Ισπανίας από τα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Στη συνέχεια ο Ν. 5351/1932 και ο Ν. 1469/1950 ενοποιήθηκαν και εμπλουτίστηκαν με τον Ν. 3028/2002 (ΦΕΚ 153/Α) «**Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς**».

Επίσης, σύμφωνα με την παρ. δ) του ίδιου άρθρου «ως ιστορικοί τόποι νοούνται είτε εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς που αποτέλεσαν ή που υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν το χώρο εξαιρετών ιστορικών ή μυθικών γεγονότων, ή εκτάσεις που περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται μνημεία μεταγενέστερα του 1830, είτε σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης μεταγενέστερα του 1830, τα οποία συνιστούν χαρακτηριστικούς και ομοιογενείς χώρους, που είναι δυνατόν να οριοθετηθούν τοπογραφικά και των οποίων επιβάλλεται η προστασία λόγω της λαογραφικής, εθνολογικής, κοινωνικής, τεχνικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους».

Στα ακίνητα μνημεία περιλαμβάνονται τα νεότερα πολιτιστικά αγαθά (μετά το 1830) που είναι είτε προγενέστερα των εκάστοτε τελευταίων εκατό ετών, είτε ανάγονται στην περίοδο των τελευταίων εκατό ετών και χαρακτηρίζονται μνημεία λόγω της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής, πολεοδομικής, κοινωνικής, εθνολογικής, λαογραφικής, τεχνικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους (άρθρ. 6).

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σύμφωνα με τον Ν. 3028/2002 αναφέρεται σε μια σειρά σταδίων και συνίσταται κυρίως α) στον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή, την τεκμηρίωση και τη μελέτη των στοιχείων της, β) στη διατήρηση και στην αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και γενικά κάθε άμεσης ή έμμεσης βλάβης της, γ) στην αποτροπή της παράνομης ανασκαφής, της κλοπής και της παράνομης εξαγωγής, δ) στη συντήρηση και την, κατά περίπτωση, αναγκαία αποκατάστασή της, ε) στη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με αυτήν, στ) στην ανάδειξη και την ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, και ζ) στην παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά και εν τέλει, δίνει τη δυνατότητα για τον χαρακτηρισμό και

του βιομηχανικού εξοπλισμού, ο οποίος πλέον θεωρείται αναπόσπαστος με τα κτίρια, σύνολα και τόπους (άρθρο 2, παρ. γγ).

Ιδιαίτερη προστασία, άμεση ή έμμεση, δόθηκε με το Ν. 3201/2003 στα βιομηχανικά κτίρια / μνημεία της περιοχής του Αιγαίου Πελάγους, καθώς και στα κινητά πολιτιστικά αγαθά που αφορούν στην ελληνική ναυτική παράδοση.

Το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής τηρεί Αρχείο παραδοσιακών οικισμών και διατηρητέων κτιρίων (Διεύθυνση Πολεοδομικού Σχεδιασμού / Τμήμα Παραδοσιακών) στα οποία περιλαμβάνονται και τα βιομηχανικά κτίρια. Για τη διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι απαραίτητη η καταγραφή της, μία φράση που θα ειπωθεί αρκετές φορές στην παρούσα εργασία. (Μοίρα και Παρθένης, 2011:57-60).

1.6.2. Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

Σημαντικό ρόλο σε συνεργασία με τα αρμόδια Υπουργεία για την προστασία της πολιτιστικής και βιομηχανικής κληρονομιάς έχει και η Τοπική Αυτοδιοίκηση. Με το Ν. 3463/2006 (ΦΕΚ 114/Α) «Περί Κύρωσης του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων», η τοπική αυτοδιοίκηση, ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, αποτελεί θεμελιώδη θεσμό του δημοσίου βίου των Ελλήνων, όπως αυτός κατοχυρώνεται από τις διατάξεις του άρθρου 101 του Συντάγματος και τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Σύμφωνα με τον Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων (άρθρο 75) βασική μέριμνα των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) πρώτου βαθμού είναι η ρύθμιση όλων των τοπικών υποθέσεων με στόχο την προστασία, την ανάπτυξη και τη συνεχή βελτίωση των συμφερόντων και της ποιότητας ζωής της τοπικής κοινωνίας με βάση τις αρχές της επικουρικότητας και της εγγύτητας.

Στον κύκλο των αρμοδιοτήτων περιλαμβάνονται ειδικότερα α) η εκπόνηση, η υλοποίηση και η συμμετοχή σε προγράμματα για την τουριστική ανάπτυξη των περιοχών τους και την προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού, καθώς και η δημιουργία θερέτρων και άλλων εγκαταστάσεων αναψυχής και διακοπών, β) η εκπόνηση τοπικών προγραμμάτων για την προστασία και αναβάθμιση του φυσικού, αρχιτεκτονικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, στο πλαίσιο των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών, γ) η εφαρμογή πολιτικών για την ανάδειξη και προστασία του

τοπικού πολιτισμού, η προβολή των πολιτιστικών αγαθών και των σύγχρονων πολιτιστικών έργων που παράγονται σε τοπικό επίπεδο, με τη δημιουργία πολιτιστικών και πνευματικών κέντρων, μουσείων, πινακοθηκών, κινηματογράφων και θεάτρων, φιλαρμονικών και σχολών διδασκαλίας μουσικής, σχολών χορού, ζωγραφικής, γλυπτικής κλπ., καθώς και η μελέτη και εφαρμογή πολιτιστικών προγραμμάτων, δ) η προστασία μουσείων, μνημείων, σπηλαίων, καθώς και αρχαιολογικών και ιστορικών χώρων της περιοχής και των εγκαταστάσεων αυτών, και ε) η ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

Στην επίτευξη των στόχων αυτών οι τοπικές αρχές έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιούν το «εργαλείο» των προγραμματικών συμβάσεων. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 225 ΚΔΚ, για τη μελέτη και την εκτέλεση έργων και προγραμμάτων ανάπτυξης μιας περιοχής, καθώς και για την παροχή υπηρεσιών κάθε είδους, οι ΟΤΑ, οι Σύνδεσμοι Δήμων και Κοινοτήτων, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τα οποία συνιστούν ή στα οποία συμμετέχουν οργανισμοί και φορείς, οι δημοτικές επιχειρήσεις ύδρευσης και αποχέτευσης, τα δημοτικά και κοινοτικά ιδρύματα, καθώς και τα Ιδρύματα Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, περιλαμβανομένων και των ΤΕΙ, μπορούν να συνάπτουν προγραμματικές συμβάσεις με το Δημόσιο, μεταξύ τους ή και με φορείς του δημόσιου τομέα της παρ. 6 του άρθρου 1 του Ν. 1256/1982, μεμονωμένα ή από κοινού.

Όταν τα προβλεπόμενα στην προγραμματική σύμβαση έργα, προγράμματα και υπηρεσίες διέπει ο πολιτιστικός χαρακτήρας, όπως η ανάδειξη, η προστασία και η συντήρηση μνημείων, οι παρεμβάσεις σε διατηρητέα ή παραδοσιακά κτίρια και οικισμούς, η διάσωση και η διάδοση στοιχείων του πολιτισμού, η ανέγερση και η λειτουργία χώρων πολιτισμικών λειτουργιών, η υποστήριξη δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων που αφορούν την επιστήμη, τα γράμματα και τις τέχνες, συμμετέχει, ως συμβαλλόμενος, του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού. Στις περιπτώσεις αυτές η προγραμματική σύμβαση καλείται «προγραμματική σύμβαση πολιτισμικής ανάπτυξης» και το δυνάμενο να επιβληθεί, κατά τις σχετικές διατάξεις, τέλος ανταποδοτικού χαρακτήρα, για τη χρηματοδότηση έργων, εργασιών, προγραμμάτων και υπηρεσιών της προγραμματικής σύμβασης, καλείται «πολιτιστικό τέλος».

1.6.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ TICCIH

Πρωτοπόρος στην προσπάθεια για την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι και το ελληνικό τμήμα της Διεθνούς Επιτροπής για την Προστασία της Βιομηχανικής Κληρονομιάς (TICCIH). Το Ελληνικό Τμήμα του TICCIH ιδρύθηκε το 1992. Το TICCIH εισήγαγε την έννοια της βιομηχανικής κληρονομιάς ως κοινού αγαθού, το οποίο χρήζει προστασίας. Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα συνέβαλλε στην ενεργοποίηση φορέων για τη διάσωση, την ανάδειξη, την προστασία και την αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς της Ελλάδας.

Από το 1994 κρατικοί και ιδιωτικοί, επιστημονικοί και ερευνητικοί φορείς (ΥΠΠΟ, ΕΜΠ, κ.ά.) ανέλαβαν, σε συνεργασία μεταξύ τους, το σχεδιασμό και την υλοποίηση της ανάπλασης βιομηχανικών μνημείων. Προχώρησαν στη διάσωση δύο μεγάλων βιομηχανικών αρχείων του Πειραιά, του μηχανουργείου Κούπα και της κλωστοϋφαντουργίας Ρετσίνα.

Το 2005 το TICCIH σε συνεργασία με διάφορους φορείς, όπως το Ιόνιο Πανεπιστήμιο, τα Πανεπιστήμια Ιωαννίνων και Θεσσαλίας, το ΠΙΟΠ και το Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας Βόλου (ΔΗΚΙ), καθώς και το ΕΜΠ, δημιούργησαν το «Μητρώο Ελληνικής Βιομηχανικής Κληρονομιάς».

Στο Μητρώο γίνεται καταγραφή του συνόλου των βιομηχανικών κτιρίων της Ελλάδας, που χρονολογούνται από την πρώτη βιομηχανική περίοδο ως και το 1973. Το πρόγραμμα ξεκίνησε ως μια προσπάθεια συγκέντρωσης και αποδελτίωσης των υπάρχουσών καταγραφών, βιβλιογραφίας, διάφορων ερευνητικών προγραμμάτων, των δελτίων ΥΠΠΟ/ΥΠΕΧΩΔΕ και συνδυάστηκε με πρωτότυπη έρευνα πεδίου, με προσανατολισμό τη συγκρότηση ενός πλήρους άτλαντα των βιομηχανικών μνημείων της χώρας. Στο μητρώο καταγράφονται κτίρια με ή χωρίς εξοπλισμό, εγκαταστάσεις και δίκτυα, σύμφωνα με την πρότυπη καρτέλα καταγραφής.

1.6.4. ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Στην προσπάθεια διατήρησης και αξιοποίησης της βιομηχανικής κληρονομιάς σημαντικός είναι και ο ρόλος των ιδιωτικών φορέων, όπως του ΠΙΟΠ. Πρόκειται για κοινωφελές ίδρυμα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με έδρα την Αθήνα και διοικείται από επταμελές ΔΣ. Υλοποιεί δράσεις σχετικές με τον πολιτισμό και εντάσσονται στο

πλαίσιο της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης του Ομίλου Πειραιώς. Σύμφωνα με το Καταστατικό του, η Τράπεζα Πειραιώς εξασφαλίζει τα λειτουργικά του έξοδα και παρέχει σημαντική επιχορήγηση για την πραγματοποίηση του έργου του. Τα τελευταία χρόνια, σε συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση και τις Περιφέρειες, έχει δημιουργήσει ένα δίκτυο βιομηχανικών μουσείων σε όλη την Ελλάδα (<http://www.piop.gr>, 2013).

Το ΠΙΟΠ επιδιώκει τα Μουσεία, των οποίων αναλαμβάνει τη δημιουργία και λειτουργία, να ανήκουν κατά κυριότητα στην τοπική αυτοδιοίκηση. Η χρήση των εγκαταστάσεων παραχωρείται με σύμβαση για 50 χρόνια στο ΠΙΟΠ. Για το χρονικό αυτό διάστημα το Ίδρυμα δεσμεύεται να καλύψει τα έξοδα και τη λειτουργία του μουσείου. Το ΠΙΟΠ έχει υιοθετήσει ένα διαχειριστικό μοντέλο, αναλαμβάνοντας τη διοικητική, λογιστική και γραμματειακή κάλυψη των μουσείων του από το κέντρο, μεριμνώντας συγχρόνως για τη συντήρηση, την άψογη λειτουργία, την επίβλεψη των υπαλλήλων τους και την προβολή τους, με την οργάνωση επί τόπου διαφόρων εκδηλώσεων.

Τα μουσεία του δικτύου σχεδιάζονται με δυνατότητες δημιουργίας αιθουσών πολλαπλών χρήσεων για να μετατραπούν σε ζωντανά πολιτιστικά κύτταρα, όπου λαμβάνουν χώρα εκπαιδευτικά προγράμματα, εκθέσεις, διαλέξεις, σεμινάρια και άλλες εκδηλώσεις, που οργανώνονται και χρηματοδοτούνται από το Ίδρυμα. Στο δίκτυο ανήκουν τα Μουσεία: Πλινθοκεραμοποιείου Τσαλαπάτα στο Βόλο με το οποίο θα ασχοληθούμε και εκτενέστερα σε επόμενη ενότητα, Μαρμαροτεχνίας στην Τήνο, Βιομηχανικής Ελαιουργίας στη Λέσβο, Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα, Μετάξης στο Σουφλί, Παραδοσιακών Επαγγελμάτων και Περιβάλλοντος στη Στυμφαλία και Μεταλλευτικής δραστηριότητας στη Σέριφο. Πολλά από αυτά αποτελούν μουσεία του εαυτού τους και παρέχουν τη δυνατότητα στους επισκέπτες τους να διαπιστώσουν αλλά και να θαυμάσουν το πώς εργάζονταν και ζούσαν οι παλιότερες εργατικές γενιές.

1.6.5. ΤΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών (INE) του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών ιδρύθηκε το 1960 με σκοπό τη μελέτη του Νέου Ελληνισμού από το 15^ο αιώνα ως

σήμερα. Πέρα όμως από το ερευνητικό και το εκδοτικό του έργο, το ΙΝΕ αναλαμβάνει τη διοργάνωση επιστημονικών εκδηλώσεων καθώς και την οργάνωση σεμιναρίων και προγραμμάτων κατάρτισης για νέους επιστήμονες. Οι ερευνητικές δραστηριότητες του Ινστιτούτου είναι οργανωμένες σε τέσσερις θεματικούς τομείς: α) Ιστορία του Πολιτισμού, της Παιδείας και των Επιστημών, β) Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (Ιστορία των Επιχειρήσεων και Βιομηχανική Αρχαιολογία κ.α.), γ) Ιστορία των Θεσμών και δ) Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία.

Στο πλαίσιο του έργου του το ΙΝΕ λειτουργεί το Πρόγραμμα VIII: «Ιστορία Επιχειρήσεων και Βιομηχανική Αρχαιολογία». Η Ιστορία των Επιχειρήσεων μελετά τις επιχειρηματικές δραστηριότητες στον ελληνικό χώρο και στη διασπορά (18^{ος}-20^{ος} αι.) δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στη βιοτεχνική-βιομηχανική δραστηριότητα, στις ευρύτερες συνθήκες ανάπτυξης επιχειρήσεων ή κλάδων της ελληνικής βιομηχανίας και στη μελέτη του τεχνολογικού εξοπλισμού της. Στα ενδιαφέροντα του προγράμματος περιλαμβάνονται οι εμπορικές επιδόσεις πόλεων του ελληνικού χώρου και της διασποράς, η τυπολογία του Έλληνα επιχειρηματία, η ιστορική διάσταση της επιχειρηματικότητας, οι μορφές οργάνωσης των ελληνικών επιχειρήσεων και η ιστοριογραφία του ελληνικού εμπορίου και της βιομηχανίας. Η Βιομηχανική Αρχαιολογία συνδυάζει έρευνες αλλά και σωστικές για τη διάσωση και καταγραφή βιομηχανικών αρχείων και επιχειρήσεων στην ιστορική τους διάσταση. Συγκροτεί προγράμματα για την ίδρυση βιομηχανικών μουσείων, προτείνει λύσεις επανάχρησης σε συνεργασία με άλλους εθνικούς και διεθνείς φορείς και συμμετέχει στην υλοποίηση σχεδίων ανάδειξης και αξιοποίησης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Το πρόγραμμα λειτουργεί στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών από το 1990.

1.6.6. ΤΟ ΤΕΧΝΙΚΟ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΕΛΛΑΔΑΣ

Το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας (ΤΕΕ) ιδρύθηκε το 1923, ως ΝΠΔΔ εποπτευόμενο από το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής. Έχει ως σκοπό την προαγωγή της επιστήμης, της τεχνικής, της τεχνολογίας και την αξιοποίηση με στόχο την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας στο πλαίσιο των αρχών της αειφορίας και της προστασίας του περιβάλλοντος. Ουσιαστικά το ΤΕΕ είναι ο τεχνικός σύμβουλος της κυβέρνησης για οποιοδήποτε επιστημονικό, τεχνικό,

τεχνοοικονομικό ή αναπτυξιακό θέμα που ενδιαφέρει το κοινωνικό σύνολο. Επίσης, συλλέγει στατιστικά στοιχεία για το τεχνικό δυναμικό, την τεχνική, επιστημονική, κατασκευαστική και βιομηχανική δραστηριότητα, τα τεχνικά υλικά, τον εξοπλισμό και την τεχνολογία. Παρέχει τη συνδρομή του για την άρτια κατάρτιση και εφαρμογή των αναπτυξιακών προγραμμάτων, την αξιοποίηση των φυσικών πόρων, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και την προστασία του περιβάλλοντος. Μετέχει σε διεθνείς οργανισμούς, σε ενώσεις επιμελητηρίων, σε διεθνείς ενώσεις τεχνικών, αναπτύσσει σχέσεις με αντίστοιχους οργανισμούς άλλων χωρών, οργανώνει συνέδρια, εκθέσεις και άλλες εκδηλώσεις για την προώθηση των σκοπών του.

Όσον αφορά τον τομέα του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, το ΤΕΕ αναπτύσσει σημαντικές δράσεις μέσω δύο επιτροπών, δηλαδή της μόνιμης επιτροπής θεμάτων πολιτισμού και πολιτιστικής κληρονομιάς και της ειδικής επιστημονικής επιτροπής μελέτης προβλημάτων αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στόχος των δράσεων αυτών είναι η λήψη των απαραίτητων μέτρων από την πολιτεία για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των ζητημάτων της προστασίας, ανάδειξης και αξιοποίησης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και η ενίσχυση της διεπιστημονικής συνεργασίας στην εκπαίδευση, την έρευνα και τεχνολογία στον τομέα αυτό.

Για την επίτευξη των στόχων αυτών το ΤΕΕ προβαίνει στην παρουσίαση εργασιών και πορισμάτων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω εθνικών και διεθνών ημερίδων και εκδηλώσεων, υποβάλλει προτάσεις για συμμετοχή σε διεθνείς διοργανώσεις, καθώς και αναλαμβάνει δραστηριότητα που αφορά τη σύναψη διεθνών συμβάσεων που διέπουν την προστασία μνημείων (π.χ. Σύμβαση Γρανάδας κ.ά.).

1.6.7. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

Το Ελληνικό Ινστιτούτο Ναυτικής Τεχνολογίας (ΕΛΙΝΤ) ιδρύθηκε το 1972 με έδρα τον Πειραιά και αποτελεί ανεξάρτητο φορέα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, ο οποίος συνενώνει τον επιστημονικό κόσμο και τους τεχνολόγους της ναυτιλίας. Σκοπός της λειτουργίας του είναι η προαγωγή της ναυτικής τεχνολογίας στην Ελλάδα και η εξύψωση της επιστημονικής στάθμης των μελών του, αλλά και της χώρας γενικότερα, μέσω της ανταλλαγής επιστημονικών γνώσεων και της διάχυσης νέων ιδεών και

μεθόδων. Οι στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται με τη διοργάνωση ημερίδων και συνεδρίων, καθώς και με τη συνεργασία με ιδρύματα και εν γένει φορείς του εσωτερικού ή εξωτερικού. Τα μέλη του Ινστιτούτου δραστηριοποιούνται σε ένα ευρύ φάσμα το οποίο καλύπτει τη σχεδίαση, κατασκευή, λειτουργία και συντήρηση των πλοίων, καθώς και την υποστήριξη σε τεχνολογικό επίπεδο των διαφόρων εκφάνσεων της ναυτικής επιχειρηματικότητας.

1.7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ένας μεγάλος αριθμός βιομηχανικών κτιρίων, μηχανολογικού εξοπλισμού και άλλων αντικειμένων βιομηχανικής χρήσης και προϊόντων βιομηχανικής παραγωγής περασμένων χρόνων, διατηρείται έως σήμερα για λόγους ιστορικούς, αισθητικούς ή συγκινησιακούς.

Η κάθε προσπάθεια για διάσωση και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής μας βιομηχανικής κληρονομιάς θα πρέπει να γίνεται με σοβαρότητα, κάτι που μεταφράζεται σε βαθιά γνώση των ιστορικών στοιχείων που αφορούν στην ίδρυση και λειτουργία του εργοστασίου, της χρονικής περιόδου που λειτούργησε, του τρόπου κατασκευής των εγκαταστάσεων και του ηλεκτρομηχανολογικού του εξοπλισμού. Η επίδραση της ύπαρξής του στην τοπική κοινωνία, στην οικονομική και πολιτική ζωή της πόλης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής κατά την περίοδο της ανάπτυξής του, είναι εξίσου σημαντική και άξια διερεύνησης.

Βιομηχανικά κτίρια με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό κάλλος, αποτελούν ορόσημο για τις τοπικές κοινωνίες, λόγω της αισθητικής του αξίας, αλλά και της συμβολής τους στην ανάπτυξη της οικονομίας τους και της κοινωνική εξέλιξής τους. Μηχανήματα, ατμομηχανές, άλλα αντικείμενα της βιομηχανικής διεργασίας που είτε θεωρήθηκαν έργα τέχνης, είτε ότι ενσαρκώνουν ορισμένες αξίες όπως η δύναμη και η επινοητικότητα, παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για την ιστορία των επιστημών και των τεχνικών.

Παρολαυτά, είναι γεγονός ότι το μέγεθος των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, των κτιρίων και του ογκώδους εξοπλισμού κάποιες φορές, αλλά και η ποσότητα του μικροεξοπλισμού και των προϊόντων βιομηχανικής παραγωγής, δεν επιτρέπουν τη

διάσωσή τους, λόγω οικονομικών και τεχνικών δυσκολιών. Για το λόγο αυτό είναι αναγκαίο να γίνουν επιλογές με βάση κάποια αντικειμενικά κριτήρια.

Για την προστασία και τη διατήρηση της τοπικής βιομηχανικής κληρονομιάς θα πρέπει να εξασφαλιστεί και η συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων. Ακόμη και αν οι κάτοικοι δε συνδέονται με τα εν λόγω κτίρια και προβάλλουν άλλες ανάγκες, αυτό σημαίνει ότι δεν ενδιαφέρονται. Τότε είναι που πρέπει οι δημόσιες αρχές να μεταλαμπαδεύσουν και να ανυψώσουν το νόημα και την αξία των βιομηχανικών χώρων, χρησιμοποιώντας τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, αποκαθιστώντας τη χαμένη ταυτότητα του πληθυσμού.

2. Ο ΒΟΛΟΣ ΩΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η ευρύτερη περιοχή της Μαγνησίας και πιο συγκεκριμένα η πόλη του Βόλου, έχουν να επιδείξουν πληθώρα πολιτιστικών πόρων, καθώς πρόκειται για περιοχή με πλούσιο φυσικό περιβάλλον, αρχαιολογικούς χώρους και παραδοσιακά βιομηχανικά κτίρια.

Είναι γεγονός, πως το μεγαλύτερο κομμάτι της κληρονομιάς της περιοχής παραμένει ανεκμετάλλευτο. Μπορούν ωστόσο, να εντοπιστούν στην περιοχή ο φυσικός της πλούτος, παραδοσιακά και νεοκλασικά κτίρια, βιομηχανικά κτίρια και αρχαιολογικοί χώροι.

2.1. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Η πόλη του Βόλου εξελίχθηκε σταδιακά από πόλη με βιομηχανία σε βιομηχανική πόλη, όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει και η Δημόγλου (2005) και συγκεκριμένα καταγράφει τρία στάδια:

Τα πρώτα σημάδια για την κάμψη διαφάνηκαν λίγο πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η περιοχή προικισμένη με πολλά θετικά στοιχεία και ένα από αυτά η γεωγραφική της θέση, σε συνδυασμό με τη βιομηχανική ανάπτυξη στη χώρα συντέλεσαν στο να υπάρξει μία χρονική περίοδος προετοιμασίας, αποτελώντας αυτή το πρώτο στάδιο της βιομηχανικής πορείας στην περιοχή.

Κατά τη δεκαετία του 1880 ιδρύθηκαν στο Βόλο οι πρώτες μεταποιητικές επιχειρήσεις, με σκοπό να καλύψουν τις ανάγκες της τοπικής αγοράς. Όπως έχει ειπωθεί και παραπάνω, αυτές οι επιχειρήσεις κυρίως μύλοι, βυρσοδευεία, ελαιοτριβεία, διαμόρφωσαν παραδοσιακά το αστικό τοπίο, όχι μόνο σε οικονομικό επίπεδο, αλλά και σε κοινωνικό. Στην ουσία επρόκειτο για μικρά εργαστήρια, με περιορισμένα κεφάλαια, χωρίς τεχνολογία και ανειδίκευτο ελάχιστο προσωπικό. Η λειτουργία τους οφειλόταν κυρίως στην προσωπική εργασία και δεξιότητα του ιδιοκτήτη τους και της οικογενείας του. Οι πληροφορίες για τις βιομηχανικές επιχειρήσεις που λειτούργησαν την περίοδο εκείνη είναι ελλιπείς (Δημόγλου, 2005:42-43).

Τα γεγονότα της οικονομικής κρίσης το 1890 και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, δεν έκοψαν την τοπική άνθηση της βιομηχανικής παραγωγής. Η οικονομική ακμή άρχισε να περιορίζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα φάνηκαν εξαιτίας κάποιων αλλαγών σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Η κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Αθηνών-

Λάρισας μετατόπισε τις εμπορικές δραστηριότητες προς τη Λάρισα, και η Θεσσαλονίκη μετά την ένταξη των Νέων Χωρών (μετά τους Βαλκανικούς) κατέσπει σημαντικό οικονομικό κέντρο.

Έτσι, ο Βόλος χάνει σταδιακά τη δύναμη του στο εμπόριο και οι επενδύσεις στρέφονται στον τομέα της βιομηχανίας, ο οποίος αναπτερώθηκε και από τα μέτρα που έλαβε το κράτος για την τόνωση της ελληνικής βιομηχανίας. Έως το 1930, η τοπική βιομηχανία γνώρισε σημαντική άνθηση: ιδρύθηκαν πολλές νέες επιχειρήσεις, πολλές παλιές εκσυγχρονίστηκαν και οι εξαγωγές προϊόντων είχαν αρχίσει με χώρες όπως η Γαλλία, η Ρωσία, η Μεγάλη Βρετανία, οι ΗΠΑ.

Η κρίση του 1929, άλλαξε την οικονομική κατάσταση στη χώρα, η περιφέρεια και η τοπική βιομηχανία εξαρτιόταν όλο και περισσότερο από την Αθήνα και τον Πειραιά, και αυτή η εξάρτηση επέφερε δυσμενείς επιπτώσεις στις τοπικές αγορές. Έκτακτοι φόροι, υποτιμήσεις της δραχμής, και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος βρήκε τη βιομηχανία σε δύσκολη κατάσταση, καθώς πολλές μεγάλες βιομηχανίες έκλειναν κάτω από την πίεση των οικονομικών προβλημάτων.

Κατά το 1960, κάποιες εξωγενείς επενδύσεις φαινόταν ότι θα έδιναν την ευκαιρία για ανάκαμψη στην περιοχή, ωστόσο για κάποιους λόγους δεν επιτεύχθηκε. Η βιομηχανία του Βόλου έχει χαρακτήρα εντελώς τοπικό και επαρχιακό. Το 1980 υπό τη σκιά άλλης μιας μεγάλης κρίσης, πολλές ακόμη βιομηχανίες οδηγήθηκαν στο κλείσιμο και το επενδυτικό κλίμα στην περιοχή αποδυναμώθηκε εντελώς. Στα μισά του '90, η επιχειρηματικότητα βελτιώνεται, αφού βοήθησαν οι τοπικές πρωτοβουλίες των ίδιων των επιχειρήσεων για αναδιάρθρωση της λειτουργίας τους και κάποιες πολιτικές ενίσχυσης στις επενδύσεις.

Έτσι, μέχρι και το 1997 μεγάλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις εδρεύουν στην περιοχή, όπου μέχρι και το 1999 οδηγούν στην ανάκαμψη. Από τότε και έπειτα, οι επενδύσεις σταματούν ξανά και με ραγδαίους ρυθμούς η βιομηχανία εισέρχεται σε μία περίοδο ύφεσης για ακόμη μία φορά. Ο 20^{ος} αιώνας χαρακτηρίστηκε από εναλλαγές ανάκαμψης και ύφεσης για τη τοπική βιομηχανία, γεγονός που προκάλεσε προβληματισμούς για το μέλλον της.

Μερικές προτάσεις όπως η διαμόρφωση όρων για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων και τη διεϊσδυση σε κλάδους με παραδοσιακά προϊόντα, αλλά και η προώθηση της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας, ακούστηκαν από το Σύνδεσμο Βιομηχανίας

Θεσσαλίας και Κεντρικής Ελλάδας, για ό,τι αφορά στο μέλλον της τοπικής βιομηχανίας.

Συμπερασματικά, η βιομηχανία της περιοχής χαρακτηρίστηκε από:

- Τη δημιουργία μεγάλων μονάδων παραγωγής πρώτων υλών με εξάρτηση από την ενέργεια.
- Τον ελάχιστο βαθμό διασύνδεσης των μονάδων παραγωγής.
- Τα κεφάλαια και η αντιστοιχούσα τεχνολογία ήταν εισαγόμενα.
- την εκπαίδευση του προσωπικού η οποία γινόταν κατά κανόνα στα εργοστάσια.
- Την εγκατάσταση της κεντρικής διοίκησης των μεγάλων μονάδων που ήταν στην Αθήνα.
- Την έλλειψη των βιομηχανιών αιχμής και των προϊόντων υψηλής τεχνολογίας.
- Την πλειονότητα των επιχειρήσεων που ήταν εντάσεως εργασίας (Δημόγλου, 2005:82).

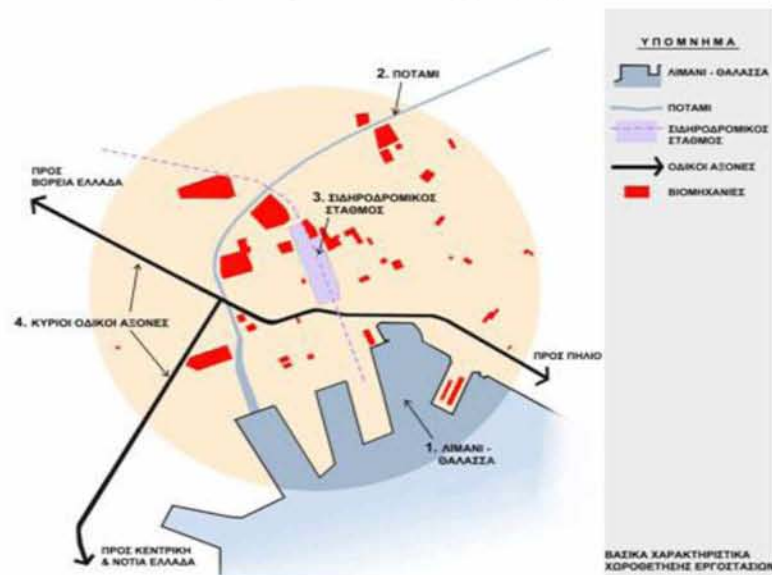
2.2. Η ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΣΤΟ ΒΟΛΟ

Η πόλη του Βόλου όπως αναλύθηκε και παραπάνω, υπήρξε βιομηχανική με πολλές και ποικίλες βιομηχανίες να λειτουργούν για δεκαετίες στον αστικό της ιστό. Το 1980 ακόμα, στο πολεοδομικό συγκρότημα του Δήμου Βόλου - Νέας Ιωνίας οι μνήμες από το κλείσιμο αρκετών βιομηχανικών μονάδων ήταν πολύ νωπές. Για τους φορείς τότε ο στόχος ήταν ένας, η εξεύρεση χρηματοδοτικών λύσεων ώστε αυτές οι βιομηχανίες να επαναλειτουργήσουν. Έπρεπε να βρεθούν να περάσουν στα χέρια νέων ιδιοκτητών με όραμα.

Η πόλη, η οποία απομακρυνόταν όλο ένα από τη βιομηχανική της παραγωγή, έχανε ένα σημαντικό κομμάτι της και τον προσανατολισμό της. Η επαναλειτουργία φάνταζε ανέφικτη όσο περνούσε ο χρόνος και οι οικονομική κατάσταση άλλαζε. Τα περισσότερα εργοστάσια, ήταν υπερχρεωμένα και στην ιδιοκτησία των πιστωτριών τραπεζών.

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται, είναι περίληψη έρευνας, η οποία ξεκίνησε το 1980 από τον Αδαμάκη.

Εικόνα 3: Σκαρίφημα χωροθέτησης βιομηχανιών στο Βόλο.

Πηγή: Αδαμάκης, 2010.

Η Εικόνα 4 παρουσιάζει τη συνολική εικόνα της βιομηχανίας της πόλης. Σύμφωνα με την πολυετή έρευνα του Αδαμάκη όπως αποτυπώνεται στην εικόνα 3 η χωροθέτηση των 52 εργοστασίων που συμπεριλήφθηκαν στη μελέτη του, προκύπτει εμφανώς η διαπίστωση, ότι προτιμούνται για την εγκατάστασή τους, περιοχές κοντά στο λιμάνι, δίπλα στο ποτάμι και σε άμεση σχέση με τους οδικούς άξονες και τον σιδηροδρομικό σταθμό.

Εικόνα 4: Η συνολική εικόνα της βιομηχανίας της πόλης του Βόλου.

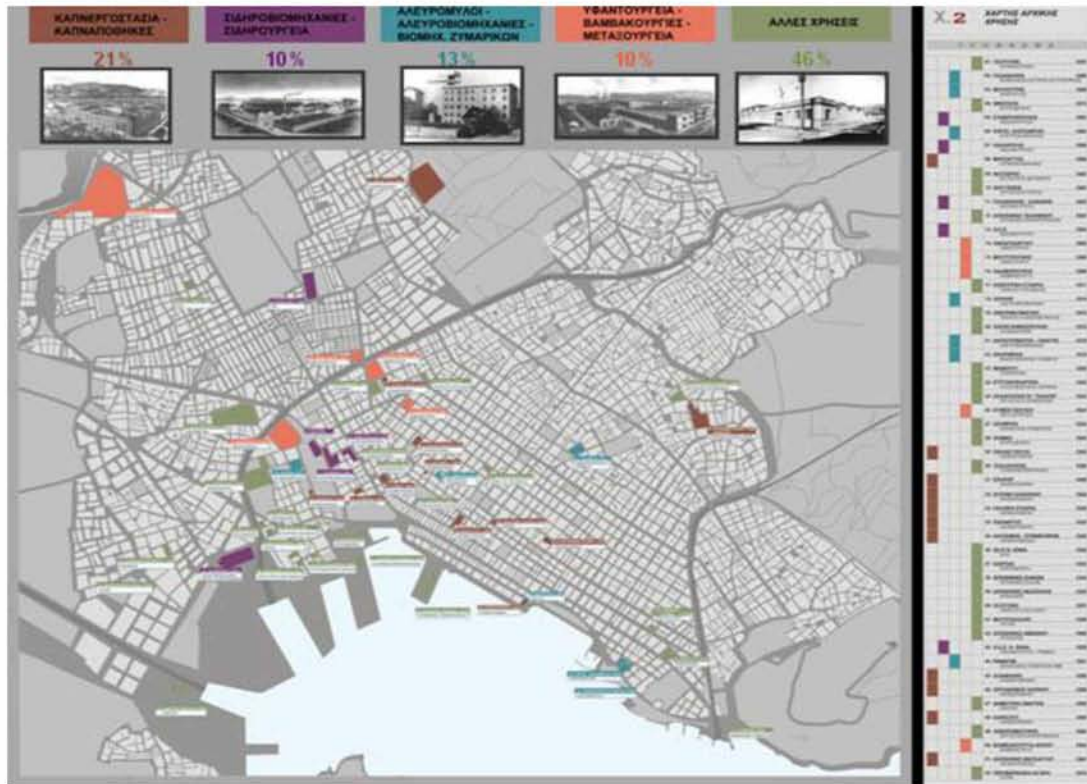

Πηγή: Αδαμάκης, 2010.

Στην Εικόνα 5 φαίνεται η ομαδοποίηση των 52 εργοστασίων σε σχέση με την αρχική τους λειτουργία. Ο αριθμός αυτών των εργοστασίων ομαδοποιήθηκε σε 6 κατηγορίες: τα καπνεργοστάσια, τις σιδηροβιομηχανίες, τα υφαντουργεία, τις βαμβακουργίες, τα μεταξουργεία, τις αποθήκες και λοιπές χρήσεις, σύμφωνα με τις αρχικές τους χρήσεις.

Εικόνα 5: Αρχική χρήση των 52 εργοστασίων.

Πηγή: Αδαμάκης, 2010.

Το δίλημμα της κατεδάφισης ή της επανάχρησης υπήρξε έντονο και για βιομηχανικά κτίρια του Βόλου. Πιο συγκεκριμένα, για την καπναποθήκη Παπαστράτου σήμα κατατεθέν της βιομηχανικής ιστορίας της πόλης. Αν και υπήρξαν σοβαρές πιέσεις από οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες για την αξιοποίηση του χώρου και τη δημιουργία συνεδριακού κέντρου, τελικά έγινε πανελλήνιος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός και η καπναποθήκη κρίθηκε διατηρητέα και σήμερα στεγάζει την πρυτανεία και σχολές του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

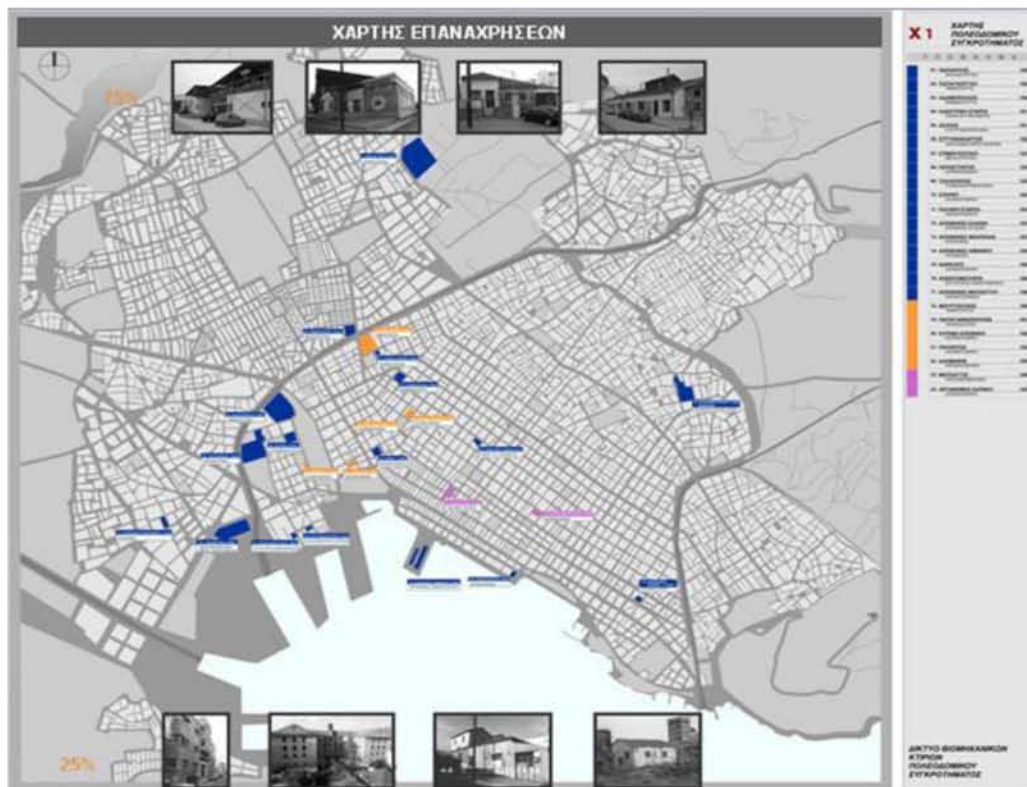
Το ίδιο συνέβη και για το **συγκρότημα υφαντουργίας Μουρτζούκου** παρόχθια του ποταμού Κραυσίδωνα. Η νομαρχία Μαγνησίας σχεδίαζε να κατεδαφίσει τις παλιές κτιριακές εγκαταστάσεις και στη θέση τους να κτιστεί ένα μεγάλο σχολικό συγκρότημα. Τελικά, το αρχικό κτήριο με την πριονωτή βιομηχανική στέγη κρίθηκε

διατηρητέο από την 5η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων, διασώζεται και λειτουργεί ως σχολείο δεύτερης ευκαιρίας.

Σύμφωνα με την έρευνα του Αδαμάκη (2010) τα διασπαρμένα στον ιστό της πόλης 52 μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα, αποτέλεσαν μεγάλο στοίχημα για την πόλη για να κερδίσει μια δεύτερη ευκαιρία στην ανάδειξη της βιομηχανικής της κληρονομιάς. Τα περισσότερα βρίσκονται στο κεντρικό της τμήμα. 620.000 τ.μ. ανοιχτών χώρων, πολεοδομικών κενών ή πολεοδομικών διαθεσίμων, και 270.000 τ.μ. κτισμένων χώρων. Στην πορεία μετέπειτα, είναι ευχάριστο το γεγονός ότι από τα 52 βασικότερα συγκροτήματα γκρεμίστηκαν μόνο 12.

Σε αντίθεση με άλλες πόλεις της ελληνικής επικράτειας, ο Βόλος αντιλαμβάνεται διαφορετικά το θέμα αξιοποίηση και επανένταξη στον αστικό ιστό των βιομηχανικών κτιρίων με νέες χρήσεις. Στην Εικόνα 6 φαίνεται ότι σε 17 από τα 40 εναπομείναντα εργοστάσια έχουν ενταχθεί και συμμετέχουν ενεργά στη ζωή της πόλης.

Εικόνα 6: Επαναχρήσεις βιομηχανικών κτιρίων στο Βόλο.

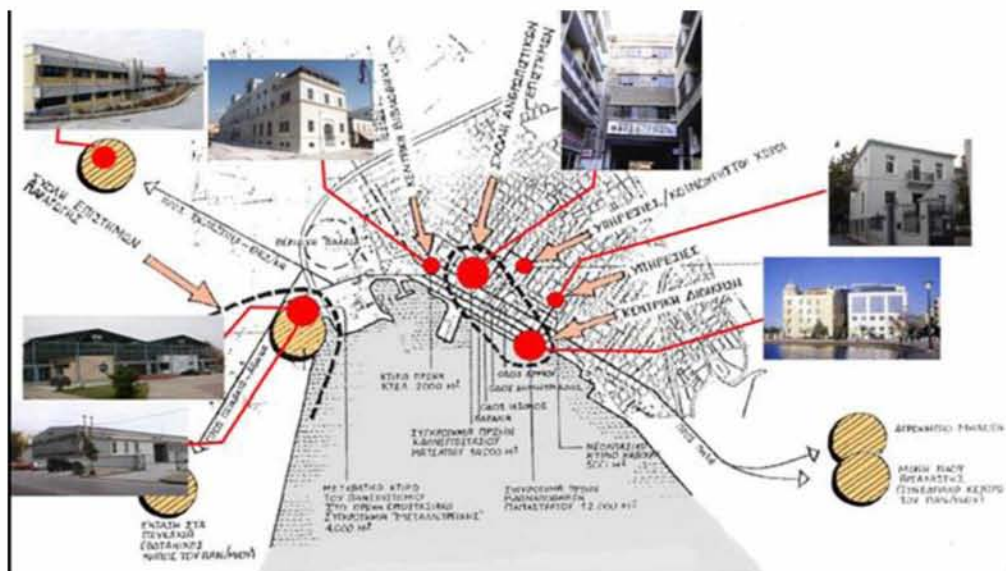

Πηγή: Αδαμάκης, 2010.

Σε όλο αυτό το εγχείρημα πρωτοπόροι υπήρξαν οι τότε δύο Δήμοι **Βόλου και Ν. Ιωνίας**, το **Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας** και μετέπειτα η **Νομαρχία Μαγνησίας**. Στις

αρχές της δεκαετίας του 1980 οι φορείς, δημόσιοι και ιδιωτικοί, θεωρούσαν ότι οι μεγάλες εκτάσεις που καταλαμβάνουν τα εργοστάσια στον ιστό της πόλης, θα πρέπει να αξιοποιηθούν, να καταστούν εκμεταλλεύσιμες με τον αποδοτικότερο δυνατό τρόπο, χωρίς τα κτήρια και τις εγκαταστάσεις και χωρίς κανένα άλλο επίπεδο αξιολόγησης. Το 1984, το τότε νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, σαν από μηχανής θεός εμφανίστηκε για να ταράξει τα λιμνάζοντα νερά. Το αρχικό χωροταξικό σχέδιο, προβλέπει τη διάχυση των πανεπιστημιακών σχολών στον ιστό της πόλης. Ο στόχος ήταν διπλός: αφ' ενός η ένταξη της πανεπιστημιακής κοινότητας και αφ' ετέρου η «βελτίωση» της πόλης από τη λειτουργία και τις δράσεις του Πανεπιστημίου.

Εικόνα 7: Χωροταξικό Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Πηγή: Αδαμάκης, 2010.

Η πρόταση ήταν συγκεκριμένη και όπως αποδείχτηκε μετέπειτα απολύτως εφαρμόσιμη. Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας προέβη στην αγορά μεγάλων βιομηχανικών συγκροτημάτων της περιοχής, τα οποία μαζί με άλλα διατηρητέα κτήρια αποτελούν μέχρι σήμερα το πανεπιστημιακό πλέγμα της πόλης. Τα βασικότερα από αυτά είναι τα εξής:

- **Το Μηχανουργείο Παπαρήγα:** Σε αυτό στεγάζονται οι πολυτεχνικές σχολές των Αρχιτεκτόνων, Πολιτικών και Μηχανολόγων Μηχανικών.
- **Οι Καπναποθήκες Παπαστράτου:** Σε αυτές τις εγκαταστάσεις στεγάζονται η Πρυτανεία και τα Παιδαγωγικά Τμήματα.
- **Οι Καπναποθήκες Ματσόγγου στη Ν. Ιωνία:** Στεγάζουν τη Γεωπονική Σχολή.

- **Το Καπνεργοστάσιο Ματσάγγου:** Έχει κριθεί διατηρητέο και έχει ξεκινήσει η διαδικασία για την αποκατάστασή του.

Πολύ σύντομα, μετά το τέλος της δεκαετίας του 1980, ο Δήμος Βόλου αγοράζει και αποκαθιστά το επίσης μεγάλο **συγκρότημα των αποθηκών καπνού Χ. Σπίρερ**, το οποίο για 15 χρόνια λειτούργησε ως Κέντρο Πολιτισμού, έδρα του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας (ΔΗΚΙ) και ως χώρος γραφείων, ενώ πρόσφατα μετεγκαταστάθηκαν υπηρεσίες της Πολεοδομίας και του Δήμου.

Σημαντική στιγμή στη διαδρομή για την επανάχρηση και την ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς της πόλης, υπήρξε ο Νοέμβριος του 1993, όταν το ΔΗΚΙ διοργάνωσε επιστημονικό συνέδριο για τα 100 χρόνια της βιομηχανίας της πόλης από την ίδρυσή της (1881-1981). Μεταξύ των εισηγήσεων παρουσιάστηκε από τον Κ. Αδαμάκη κατάλογος με τα σημαντικότερα βιομηχανικά συγκροτήματα της περιοχής, στοιχεία για το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς και προτάσεις για πιθανές μελλοντικές χρήσεις.

Οι δήμαρχοι Βόλου και Ν. Ιωνίας αντιλαμβανόμενοι τη σημασία του εγχειρήματος για το πολεοδομικό συγκρότημα, αξιοποίησαν επιτυχώς την πολιτική τους εμπειρία. Ακολούθησε η ένταξή στο **Κοινοτικό Πρόγραμμα URBAN**, για την αναζωογόνηση υποβαθμισμένων περιοχών και στο Δίκτυο Πόλεων του Υπουργείου Πολιτισμού, κινήσεις καθοριστικές για την εύρεση των απαιτούμενων κονδυλίων. Την περίοδο εκείνη αποκαταστάθηκαν:

- **Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα:** Ιστορικό βιομηχανικό μουσείο και χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων και αναψυχής
- **Βαμβακουργία Αδαμόπουλου:** Αθλητικό κέντρο Δυτικών Συνοικιών
- **Ηλεκτρική Εταιρεία:** Κέντρο μουσικού θεάτρου και Δημοτική σχολή χορού
- **Στρυχνόκαρπος:** Κέντρο Γειτονιάς και εργαστήρι ΑμεΑ.
- **Απεντομωτήριο:** Κέντρο ενεργειακών εφαρμογών
- **Οργανισμός Καπνού στο Καραγάτς:** Αθλητικό κέντρο και καλλιτεχνικό εργαστήρι
- **Αποθήκες Καπνού της Γαλλικής Εταιρείας:** Δημοτικό Ινστιτούτο επαγγελματικής κατάρτισης

Στη διαδημοτική αυτή συνεργασία ο Δήμος Ν. Ιωνίας αξιοποίησε το **Μεταξουργείο Ετμετζόγλου**, το οποίο θα λειτουργούσε ως πολιτιστικό κέντρο και χώρος αναψυχής. Στην έρευνα που έγινε επεξεργαστήκαμε ένα σενάριο που πρόβλεπε την αξιοποίηση 31 εργοστασίων από τα 52, με εξάντληση όμως των όρων δόμησης που ισχύουν σήμερα. Έτσι προκύπτει: Διπλάσια κάλυψη, τριπλάσιο εμβαδόν κτηρίων και υπερτριπλασιασμό του κτηριακού όγκου. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν πόσο αρνητικά αποτελέσματα θα είχαμε για την πόλη, η οποία είναι ήδη επιβαρυνμένη με την υπερεκμετάλλευση του συστήματος της αντιπαροχής.

Είναι σημαντικό λοιπόν να δούμε συνοπτικά τη συμμετοχή των εργοστασίων στις πολεοδομικές - κοινωνικές - πολιτιστικές και οικονομικές λειτουργίες της πόλης. Στην ουσία προσφέρουν διαθέσιμο χώρο μεγάλου εμβαδού στον πολεοδομικό ιστό, ικανό να μετατραπεί με τις κατάλληλες ρυθμίσεις και επεμβάσεις σε χώρο για δημόσια ωφέλεια.

Η ύπαρξη των λεγόμενων «πολεοδομικών διαθεσίμων» σε μία πόλη όπως είναι ο Βόλος, κτισμένη από τη δεκαετία του '60 – '70, με πολύ μεγάλη πυκνότητα στο κέντρο της, είναι ιδιαίτερα σημαντική. Παράλληλα με την ιστορικότητα, τη μνήμη, το ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον που φέρουν επάνω τους τα συγκεκριμένα συγκροτήματα, λειτουργούν και ως νέα σημεία αναφοράς για την πόλη.

Επιπρόσθετα, με τη διατήρηση τμήματος ή του συνόλου των κτιριακών εγκαταστάσεων, συγκρατείται στον κεντρικό ιστό η πυκνότητα και η μέγιστη αξιοποίηση των οικοπέδων σε ό,τι αφορά τον επιτρεπόμενο συντελεστή δόμησης, αλλά και το μέγιστο ύψος και δευτερευόντως την κάλυψη. Οι νέες χρήσεις και η εκ νέου συνεισφορά τους στις λειτουργίες της πόλης, δίνουν τη δυνατότητα αναζωογόνησης υποβαθμισμένων πολεοδομικά περιοχών.

Το πολεοδομικό συγκρότημα του Βόλου θεωρείται πρωτοπόρο σε σχέση πάντα με το μέγεθός του, στα θέματα αξιοποίησης και επανάχρησης των βιομηχανικών κτηρίων. Πολύ θετικά συνεχίζονται οι δράσεις για τη διάσωση και αξιοποίηση, ώστε να υπάρχει συνέχεια των όσων έχουν γίνει εκ μέρους των τοπικών αρχών.

2.2.1. ΤΟ ΠΛΙΝΘΟΚΕΡΑΜΟΠΟΙΕΙΟ ΤΣΑΛΑΠΑΤΑ

Το Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας Τσαλαπάτα ανήκει στο Δίκτυο των θεματικών Μουσείων του ΠΙΟΠ. Πρόκειται για το δυσκολότερο εγχείρημα συνεργασίας του ΠΙΟΠ με την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Μία σημαντική δυσκολία για το Ίδρυμα ήταν ότι ανέλαβε την ευθύνη της δημιουργίας και λειτουργίας του Μουσείου ταυτόχρονα με μια επενδυτική εταιρεία, η οποία συνεχίζοντας και εφαρμόζοντας το πνεύμα του αρχικού προγράμματος ανέλαβε τους χώρους εστίασης, εμπορίας και αναψυχής. Η συνύπαρξη ενός κοινωφελούς με έναν επενδυτικό οργανισμό, χωρίς να είναι αδύνατη, παρουσιάζει εγγενώς αρκετές δυσκολίες, αφού μόνος κοινός στόχος είναι η επισκεψιμότητα του χώρου, ενώ όλοι οι άλλοι είναι ε αρχής διαφορετικοί.

Μία ακόμη δυσκολία για το Ίδρυμα ήταν το γεγονός η απορρόφηση χρημάτων από το Πρόγραμμα URBAN καθιστούσε σχεδόν αδύνατη πλην ενός μικρού ποσού, την άντληση πόρων από την ΕΕ. Για αυτό το ΠΙΟΠ δεσμεύτηκε να εξασφαλίσει από την Τράπεζα Πειραιώς 900.000 ευρώ για τη δημιουργία του Μουσείου.

Εν μέσω αυτών των αντικειμενικών δυσκολιών, ξεκίνησε το έργο της δημιουργίας του Μουσείου, το οποίο όπως ήταν αναμενόμενο, πολλές φορές προσέκρουσε στην απουσία συναντίληψης τόσο μεταξύ των φορέων όσο και των φυσικών προσώπων που τους εκπροσωπούσαν.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες το έργο θα μπορούσε να εγκαταλειφθεί από το ΠΙΟΠ . Ωστόσο χάρη στην πολύπλευρη συμπαράσταση που παρείχε η Τράπεζα Πειραιώς στο ΠΙΟΠ και την υποδειγματική διοίκηση της Προέδρου Σοφίας Στάικου, το Μουσείο παραδόθηκε έτοιμο, να κριθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο και να συνεργαστεί με αντίστοιχους φορείς.

Το Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας Τσαλαπάτα είναι ένα «Μουσείου του εαυτού του». Στους χώρους του όπου έχουν χαρακτηριστεί μουσειακοί, έγινε προσπάθεια να αποτυπωθεί η ιστορία του εργοστασίου και η διαδικασία παραγωγής με τα προϊόντα της, κάτι που επιτεύχθηκε με την ακολουθία της διαδικασίας παραγωγής και την ανάδειξη του μηχανολογικού εξοπλισμού.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι τα νέα κτίσματα έχουν διαφοροποιηθεί αρχιτεκτονικά από τα παλαιότερα, ωστόσο οι προσθήκες αυτές ήταν χρήσιμες για τη καλύτερη λειτουργία του μουσείου.

Το Ξεκίνημα

Το ατμοκίνητο πλινθοκεραμοποιείο βρίσκεται στη συνοικία των Παλαιών, μεταξύ της δυτικής πλευράς του φρουρίου και του χείμαρρου Κραυσίδωνα. Κτίσθηκε το 1925 από τους αδελφούς Σπυρίδωνα και Νικολέττο Τσαλαπάτα, σύμφωνα με τις οδηγίες Βέλγων μηχανικών. Σκοπός ήταν η παραγωγή τούβλων και κεραμιδιών και η διοχέτευσή τους γινόταν κυρίως στην ελληνική αγορά, ενώ από το 1934 ξεκίνησαν και οι εξαγωγές. Το συγκρότημα καταλαμβάνει έκταση περίπου 22.000 τ.μ. και σε αυτό βρίσκονται βιομηχανικά κτίρια.

Στο ξεκίνημα της λειτουργίας του το πλινθοκεραμοποιείο απασχολούσε 125 - 150 άτομα. Είχε εγκατεστημένη ισχύ 150 ίππων με ταυτόχρονη παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος για τις ανάγκες του εργοστασίου, το οποίο και επεκτάθηκε το 1928. Η εγκατεστημένη ισχύς ανέρχεται πλέον στους 300 ίππους και το προσωπικό στα 200 - 250 άτομα (Δημόγλου, 2005:56-57).

Η παραγωγή του εργοστασίου ήταν διάφοροι τύποι τούβλων (οκτάτρυπα, εξάτρυπα, συμπαγή), κεραμίδια γαλλικού τύπου (Μασσαλίας), κεραμίδια ελληνικού τύπου (Βυζαντινά) καθώς και κορυφοκέραμα. Η παραγωγή έφτανε ετησίως τα 8.000.000 - 9.000.000 τεμάχια τέτοιων τύπων. Ωστόσο, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και οι σεισμοί του 1955 στην περιοχή, προκάλεσαν σοβαρές ζημιές στο εργοστάσιο, με αποτέλεσμα να διακοπεί δύο φορές η λειτουργία και επομένως η παραγωγή του. Η αποκατάσταση τους αργότερα έγινε πρόχειρα με ξύλινες κατασκευές και ευρεσιτεχνίες.

Τη δεκαετία του '60 το εργοστάσιο συνδέεται στο εθνικό δίκτυο της ΔΕΗ και αγοράζονται ηλεκτροκίνητα μηχανήματα για την επεξεργασία της πρώτης ύλης, καθώς και για την παραγωγή τούβλων και κεραμιδιών. Το προσωπικό μειώνεται στα 80 άτομα.

Το 1975 το πλινθοκεραμοποιείο παύει να λειτουργεί οριστικά, λόγω του ανταγωνισμού και των συσσωρευμένων οικονομικών απαιτήσεων και ύστερα από πενήντα χρόνια συνολικής λειτουργίας, όπου του προσδόθηκε και η φήμη μιας από τις πιο ονομαστές βιομηχανίες της περιοχής.

Εικόνα 8α: Το Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα στο ξεκίνημά του.

Πηγή: www.google.gr, 2013.

Εικόνα 8β: Το Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα μετά την αποκατάσταση και επανάχρησή του.

Πηγή: www.google.gr, 2013.

Η διαδικασία παραγωγής

Η γραμμή παραγωγής κεραμιδιών χωρίζεται σε δυο μεγάλες περιόδους ανάλογα με την προετοιμασία της πρώτης ύλης (άργιλος).

Εικόνα 9: Η διαδικασία παραγωγής

Πηγή: www.google.gr, 2013.

Στην Α' περίοδο (1925 – 1960), η επεξεργασία της αργίλου ήταν υγρή. Η άργιλος μεταφέρονταν από το ορυχείο στο εργοστάσιο με βαγονέτα που κινούσαν μικρές ατμομηχανές. Στο αναδευτήριο ανακατεύονταν η άργιλος με νερό και από εκεί, το μείγμα οδηγούνταν στις δεξαμενές καθίζησης μέσω αυλακιών. Στις δεξαμενές

καθίζησης το μείγμα ξηραίνονταν, κόβονταν κομμάτια και μεταφέρονταν στην αίθουσα παραγωγής για να παραχθούν τα κεραμίδια. Τα υγρά κεραμίδια τοποθετούνταν σε παλέτες και μεταφέρονταν στα ξηραντήρια για να στεγνώσουν. Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες μέρος της παραγωγής μεταφέρονταν και στα υπαίθρια ξηραντήρια. Τα κεραμίδια μετά τη ξήρανση μεταφέρονταν στην κάμινο Hoffman για το ψήσιμο και έπειτα στα υπόστεγα έτοιμων προϊόντων προς διάθεση.

Κατά την Β' περίοδο (1960 – 1975) η επεξεργασία της αργίλου ήταν ξηρή. Η άργιλος μεταφέρονταν πλέον με φορτηγά αυτοκίνητα από το ορυχείο στο εργοστάσιο και αδειάζονταν στα σιλό αργίλου. Έπειτα, η άργιλος οδηγούνταν μέσω μεταφορικών ταινιών στην νέα εγκατάσταση των τριβείων αργίλου όπου υφίστατο απομετάλλωση, τρίψιμο, κοσκίνισμα, και με μεταφορική ταινία μέσω της ράμπας οδηγούνταν στο μύλο αργίλου, και στη συνέχεια στην αίθουσα παραγωγής για την διαμόρφωση των κεραμιδιών. Για τη ξήρανση και το ψήσιμο ακολουθούσαν η ίδια πορεία όπως στην Α' περίοδο. Μετά το 1972 για τη ξήρανση χρησιμοποιούνταν τα νέα ξηραντήρια που κατασκευάστηκαν την περίοδο αυτή.

Για τη παραγωγή τούβλων η άργιλος δεν υφίστατο καμία επεξεργασία. Στην Α' περίοδο τα φορτωμένα με άργιλο βαγονέτα οδηγούνταν μέσω της ράμπας στο μύλο αργίλου, όπου εκεί η άργιλος τρίβονταν και με την προσθήκη νερού παράγονταν το μείγμα που οδηγούνταν στις μηχανές εξέλασης τούβλων που βρίσκονται κάτω από το μύλο. Στη Β' περίοδο η άργιλος μεταφέρονταν από τα σιλό αργίλου μέσω της ράμπας στο μύλο αργίλου όπου δημιουργούνταν το μείγμα για τις μηχανές εξέλασης τούβλων. Έπειτα, τα τούβλα από την αίθουσα παραγωγής ακολουθούσαν την ίδια πορεία που ακολουθούσαν και τα κεραμίδια.

Περιγραφή χώρων και εγκαταστάσεων

Το συγκρότημα περιλαμβάνει τους εξής χώρους: αναδευτήριο, δεξαμενές καθίζησης, τριβεία αργίλου, αίθουσα παραγωγής, λεβητοστάσιο, παλιά ξηραντήρια, κάμινος Hoffman, μηχανουργείο, νέα ξηραντήρια.

Στο **αναδευτήριο** ξεκινούσε η υγρή επεξεργασία της αργίλου. Μέσα σε δυο χτιστές λεκάνες η άργιλος με την προσθήκη νερού ανακατεύονταν μέσω δυο αναδευτήρων που κινούνταν από ηλεκτροκινητήρα. Με την ανάδευση, πέτρες, ρίζες και άλλα υλικά κατακάθονταν στον πυθμένα των λεκανών τα δε χόρτα επέπλεαν. Ένας εργάτης τα απομάκρυνε με φτυάρι.

Το μείγμα αργίλου - νερού από το αναδευτήριο οδηγούνται μέσω αυλακιών στις **δεξαμενές καθίζησης**. Εκεί η άργιλος κατακάθονταν, το νερό απομακρύνονταν και ο καθαρός (πλυμένος) πλέον πηλός μεταφέρονταν με βαγονέτα που φόρτωναν εργάτες στην αίθουσα παραγωγής.

Στην εγκατάσταση των **τριβείων αργίλου** γίνονταν μετά το 1960 η επεξεργασία της πρώτης ύλης για τα κεραμίδια, με τη λεγόμενη ξηρή μέθοδο. Η άργιλος από το σιλό της ράμπας αυτοκινήτων μέσω του τροφοδότη περιστρεφόμενων πλακών που βρίσκεται στο κάτω μέρος του σιλό, έφτανε στο σπαστήρα βόλων. Κατόπιν η άργιλος διέρχονταν από τον ηλεκτρονικό ερευνητή (απομεταλλωτή) για να φτάσει στον περιστροφικό τροφοδότη των τριβείων. Τα δυο τριβεία του εργοστασίου Eipuch, ισχύος 140 και 150 ίππων λειτουργούσαν εναλλάξ για λόγους συντήρησης (επικόλληση με οξυγόνο, κόκκων καρβιδίου του βολφραμίου στις φθαρμένες επιφάνειες τριβής). Η τριμμένη πλέον άργιλος προχωρούσε στα κόσκινα και από εκεί στο σιλό πρώτης ύλης, για να οδηγηθεί στην αίθουσα παραγωγής. Η διακίνηση της αργίλου στα επιμέρους μηχανήματα γίνονταν μέσω μεταφορικών ταινιών.

Εικόνα 10: Η διακίνηση της αργίλου.

Πηγή: [www. google.gr](http://www.google.gr), 2013.

Στην **αίθουσα παραγωγής** υπάρχουν σήμερα δλυο μηχανές παραγωγής τούβλων των εργοστασίων Samic και Morando και τρεις μηχανές παραγωγής κεραμιδιών. Από τις μηχανές κεραμιδιών οι δύο είναι του εργοστασίου Morando παραγωγής κεραμιδιών τύπου Μασσαλίας (Γαλλικών) και η μία του εργοστασίου Favant παραγωγής κεραμιδιών Βυζαντινού τύπου. Η μηχανή Morando εξέλασης τούβλων, παρασκεύαζε και τη γαλέτα (φέτες πηλού) για την παραγωγή κεραμιδιών στις αντίστοιχες μηχανές. Οι παλαιότερες μηχανές κινούνταν μέσω ιμάντων από την κεντρική άτρακτο κίνησης,

που τμήμα της διασώζεται και σήμερα. Η άτρακτος κίνησης κινούσε εκτός από τις μηχανές εξέλασης τούβλων και κεραμιδιών, τους ημιαυτόματους ανυψωτήρες τελάρων με διαμορφωμένα προϊόντα, το μύλο αργίλου, και το βαρούλκο έλξης των βαγονέτων πάνω στη ράμπα, που οδηγούσε στο μύλο. Μετά το 1960 (σύνδεση του εργοστασίου με την ΔΕΗ) τόσο οι παλαιότερες όσο και οι νεότερες μηχανές κινούνταν πλέον με ηλεκτροκινητήρες. Εμπρός από τις μηχανές εξέλασης υπάρχουν οι κόφτρες που έκοβαν τον εξερχόμενο από τις μηχανές διαμορφωμένο πηλό σε καθορισμένα μήκη. Από τους ημιαυτόματους ανυψωτήρες που υπάρχουν πλησίον των μηχανών παραγωγής τα διαμορφωμένα προϊόντα οδηγούνταν φορτωμένα σε ειδικά φορεία στα ξηραντήρια. Μέσα στην αίθουσα παραγωγής πάνω σε πατάρι βρίσκεται ο μύλος αργίλου Samic .

Στον **λεβητοστάσιο** υπάρχουν τρεις ατμολέβητες που ο καθένας τους έχει στο επάνω μέρος του από μια ατμομηχανή. Και οι τρεις ατμολέβητες είναι Βελγικής προέλευσης του εργοστασίου Sabbe and Steenbrugge. Οι λέβητες είναι κυλινδρικοί, σκωτικού τύπου, δυο διαδρομών με κυλινδρικό φλογοθάλαμο και αεριαλούς. Οι δυο μικρότεροι λέβητες έχουν θερμαινόμενη επιφάνεια 32 τ.μ. ο καθένας, οι δε ατμομηχανές τους είναι μονοκύλινδρες, ισχύος 75 ίππων η κάθε μια. Ο μεγάλος ατμολέβητας έχει θερμαινόμενη επιφάνεια 57 τ.μ. η δε ατμομηχανή του είναι δικύλινδρη ισχύος 150 ίππων. Χρησιμοποιούσαν στερεό καύσιμο, μείγμα εισαγόμενου λιθάνθρακα και εγχωρίου λιγνίτη. Οι ατμομηχανές κινούσαν την κεντρική άτρακτο κίνησης στην αίθουσα παραγωγής καθώς επίσης και 2 ηλεκτρογεννήτριες για την παραγωγή ρεύματος για τις ανάγκες φωτισμού και κίνησης του εργοστασίου. Μέρος του παραγόμενου ατμού στους ατμολέβητες μέσω αγωγού διοχετεύονταν στα παλιά ξηραντήρια για την ξήρανση των προϊόντων. Μετά το 1960 οι ατμομηχανές αντικαταστάθηκαν με ηλεκτροκινητήρα για την κίνηση της ατράκτου. Στο μεγάλο λέβητα τοποθετήθηκε (καυστήρας μαζούτ) που παρήγαγε πλέον ατμό μόνο για την θέρμανση των θαλάμων των ξηραντηρίων.

Στους 35 μακρόστενους θαλάμους των **παλιών ξηραντηρίων**, διαστάσεων 22 x 1,35, γίνονταν η ξήρανση των προϊόντων. Τα φορτωμένα με διαμορφωμένα προϊόντα πάνω σε τελάρα φορεία οδηγούνταν μέσα στους θαλάμους των ξηραντηρίων όπου τα τελάρα τοποθετούνταν στις εγκοπές των χωρισμάτων. Οι πόρτες των θαλάμων έκλειναν και άρχιζε η διαδικασία της ξήρανσης των προϊόντων που διαρκούσε 7 - 10 μέρες, για να αποφεύγονται οι ρηγματώσεις. Η θέρμανση των θαλάμων γίνονταν με πτερυγιοφόρους σωλήνες που ήταν τοποθετημένοι στο δάπεδο των θαλάμων σε σχήμα βρόγχου και

διατρέχονταν από ατμό που παράγονταν στους ατμολέβητες. Επιπλέον οι θάλαμοι θερμαίνονταν με ζεστό αέρα που παράγονταν από τη κάμινο Hoffman και διοχετεύονταν μέσω αγωγού και φυγοκεντρικού ανεμιστήρα στους θαλάμους των ξηραντηρίων. Οι παραγόμενοι κατά την ξήρανση, υδρατμοί αποβάλλονταν στο περιβάλλον, από τις υπάρχουσες στο άνω μέρος των ξηραντηρίων καμινάδες.

Στην **κάμινο συνεχούς καύσης τύπου Hoffman**, γίνονταν το ψήσιμο των προϊόντων του πλινθοκεραμοποιείου. Η κάμινο αποτελείται από μια κλειστή ελλειψοειδή στοά ημικυκλικής διατομής μήκους 100 μ. πλάτους 5 μ. και μέγιστου ύψους 2,5 μ. Στην εξωτερική πλευρά της στοάς υπάρχουν ανά 4 μ. είσοδοι για την εισαγωγή ξερών και την εξαγωγή των ψημένων προϊόντων καθώς και του απαραίτητου για την καύση αέρα.

Εικόνα 11: Η κάμινο συνεχούς καύσης τύπου Hoffman.

Πηγή: [www. google.gr](http://www.google.gr), 2013.

Οι καμινευτές, μετά την τοποθέτηση εντός της στοάς των ξερών προϊόντων, δημιουργούσαν πρόχειρα διαμερίσματα κλείνοντας τις εισόδους με τούβλα και διαχωρίζοντας τα διαμερίσματα μεταξύ τους με χάρτινα χωρίσματα. Μ' αυτόν τον τρόπο η κάμινο χωρίζονταν σε 20 διαμερίσματα όσες και οι είσοδοι της. Η φωτιά ακολουθώντας μέσα στη στοά δεξιόστροφη πορεία παρέμενε στο κάθε διαμέρισμα 8 ώρες όσες δηλαδή απαιτούνται για το ψήσιμο των κεραμικών, καίγοντας στην πορεία της τα χάρτινα χωρίσματα. Η χρονική διάρκεια του κύκλου της καμίνου ήταν μια εβδομάδα.

Σε όλο το μήκος της στοάς, υπάρχουν μικρά ανοίγματα στο θόλο της και μεγαλύτερα ανοίγματα κοντά στο δάπεδο. Από τα μικρά ανοίγματα γίνονταν η τροφοδοσία από το πατάρι της καμίνου, του διαμερίσματος που έκαιγε η φωτιά, με κάρβουνο σε μορφή σκόνης (μείγμα λιγνίτη και λιθάνθρακα). Τα μεγάλα ανοίγματα εκατέρωθεν του δαπέδου χρησίμευαν, για την απαγωγή των καυσαερίων που γίνονταν με μηχανικό

ελκυσμό. Στο εκ διαμέτρου αντίθετο σημείο της στοάς που γίνονταν το ψήσιμο, οι καμινευτές ξέχτιζαν την είσοδο για να βγάλουν έξω τα ψημένα προϊόντα, να τοποθετήσουν άψητα μέσα, και να δημιουργήσουν το σχετικό διαμέρισμα κλείνοντας την είσοδο με τούβλα και τοποθετώντας χάρτινα χωρίσματα. Στο πατάρι της καμίνου, βλέπει κανείς τις μικρές οπές τροφοδοσίας πάνω στις οποίες προσαρμόζονταν ειδικοί τροφοδότες που μέσω μηχανισμού ανοιγόκλειναν για να αφήνουν να πέφτει στο υποκείμενο διαμέρισμα η κατάλληλη ποσότητα καύσιμης ύλης. Οι υπόλοιπες οπές ταπώνονταν.

Υπάρχουν επίσης μεγαλύτερες οπές που επικοινωνούν με αεραγωγό κυκλικής διατομής. Με κατάλληλη διάταξη (ημιαγωγό) γίνονταν η διασύνδεση των μικρών οπών με τις μεγαλύτερες, για την απαγωγή του θερμού αέρα από το τμήμα εκείνο της στοάς που θα έμπαιναν μέσα οι καμινευτές. Ο θερμός αέρας διοχετεύονταν μέσω φυγοκεντρικού ανεμιστήρα στους θαλάμους των παλαιών ξηραντηρίων. Στη μέση του παταριού βλέπει κανείς μια σειρά από βολάν. Τα βολάν αυτά, ανοιγόκλειναν διαφράγματα (τάπες) στο κεντρικό αγωγό καυσαερίων που επικοινωνούσε με την καμινάδα μηχανικού ελκυσμού της καμίνου.

Τα ανοικτά διαφράγματα επιτρέπανε τη απαγωγή των καυσαερίων μόνο από το διαμέρισμα της στοάς που έκαιγε η φωτιά, μέσω των ανοιγμάτων του δαπέδου. Τα υπόλοιπα διαφράγματα παρέμεναν κλειστά. Η μετακίνηση της φωτιάς από το προηγούμενο στο επόμενο διαμέρισμα της καμίνου γίνονταν με το άνοιγμα από τους καμινευτές των διαφραγμάτων του επόμενου διαμερίσματος, το κλείσιμο εκείνων του προηγούμενου και την τροφοδοσία του επόμενου διαμερίσματος με καύσιμη ύλη (κάρβουνο). Το κάρβουνο έφτανε στο πατάρι με μεταφορική ταινία από το σιλό της αυλής και κατόπιν με βαγονέτο στους μηχανικούς τροφοδότες. Πάνω από το βαγονέτο λειτουργούσε αποκονιωτής.

Η κάμιнос Hoffman λειτούργησε τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του εργοστασίου μόνο τα καλοκαίρια. Για να μπορεί να λειτουργεί και το χειμώνα στεγάστηκε αργότερα μέσα στο υπάρχον σήμερα μεγάλο ορθογωνικό κτίριο.

Το **μηχανουργείο** εξασφάλιζε την καθημερινή συντήρηση του μηχανολογικού εξοπλισμού του εργοστασίου. Μέσα στο μηχανουργείο υπήρχε και χώρος ξυλουργείου για την κατασκευή των ξύλινων τελάρων (παλέτες) που χρησίμευαν για την εναπόθεση και μεταφορά των προϊόντων στην αίθουσα παραγωγής. Ο εξοπλισμός του

μηχανουργείου περιλάμβανε δυο τórνους, δυο δράπανα, ένα τροχό λειάνσεως, ένα σιδηροπρίονο καθώς και καμίνι σιδηρουργού. Το ξυλουργείο διέθετε πριονοκορδέλα και πλάνη. Όλα τα μηχανήματα, εκτός της πλάνης, είχαν κεντρική κίνηση μέσω αξόνων, τροχαλιών και ιμάντων. Την κίνηση εξασφάλιζε ηλεκτροκινητήρας 7,5 ίππων. Σήμερα από τον εξοπλισμό του μηχανουργείου δυστυχώς δεν σώζεται κανένα μηχανήμα. Όταν το συγκρότημα περιήλθε στην ιδιοκτησία του Δήμου Βόλου ο χώρος του μηχανουργείου ήταν ήδη κενός.

Τα **νέα ξηραντήρια** κατασκευάστηκαν την περίοδο 1971 - 72. Αποτελούνταν από 6 θαλάμους διαστάσεων 13,3 x 6,2 μ. Στη μέση κάθε θαλάμου πάνω σε σιδηροτροχιά κινούνταν παλινδρομικά 3 συνδεδεμένα μεταξύ τους φορεία. Πάνω στα φορεία ήταν τοποθετημένοι μέσα σε κατάλληλες διατάξεις τρεις αξονικοί ανεμιστήρες που φυσούσαν το θερμό αέρα του θαλάμου μέσω κατευθυντήριων πτερυγίων πάνω στις τοποθετημένες εκατέρωθεν παλέτες, με νωπά προϊόντα. Οι παλέτες τοποθετούνταν μέσα στα ξηραντήρια με περονοφόρο όχημα μεταφοράς. Ο απαιτούμενος για την ξήρανση των προϊόντων θερμός αέρας παράγονταν στο παρακείμενο των ξηραντηρίων λεβητοστάσιο από τον εγκατεστημένο εκεί αερολέβητα, με καυστήρα μαζούτ. Ο θερμός αέρας διοχετεύονταν στους θαλάμους των ξηραντηρίων μέσω υπόγειων αεραγωγών και στομιών δαπέδου. Την απαιτούμενη παροχή θερμού αέρα εξασφάλιζε ο τοποθετημένος στο λεβητοστάσιο φυγοκεντρικός ανεμιστήρας. Οι παραγόμενοι κατά την ξήρανση υδρατμοί διέφευγαν στο περιβάλλον μέσω των στομιών οροφής και των υπερκείμενων μικρών καμινάδων που υπάρχουν στη στέγη των νέων ξηραντηρίων.

Η επανάχρηση - Το «ζαναζωντάνεμα»

Μία σειρά από παράγοντες όπως η ιστορική σημασία του εργοστασίου, η ανάγκη διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς, αλλά και η κεντρική του θέση στον ιστό της πόλης, συνετέλεσαν στην απόφαση της Δημοτικής αρχής στο να επιλεγεί το συγκρότημα ως επίκεντρο των παρεμβάσεων αναβάθμισης της συνοικίας των Παλαιών μέσω της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας URBAN.

Ο Δήμος Βόλου προβαίνει στην αγορά του συγκροτήματος το 1994 από τους κληρονόμους Τσαλαπάτα στο πλαίσιο του προγράμματος URBAN. Το 1995 η **Δημοτική Επιχείρηση Μελετών Κατασκευών Βόλου (ΔΕΜΕΚΑΒ)** εκπονεί τις μελέτες για την αποκατάσταση των χώρων, του μηχανολογικού εξοπλισμού, καθώς και την ένταξη νέων χρήσεων. Ύστερα από διαγωνισμό το 2004 το έργο ανατέθηκε, αφενός

μεν στην «Ιωλκός Αναπτυξιακή Ψυχαγωγική Α.Ε.», θυγατρική του Ομίλου ΓΕΚ, και η οποία έχει αναλάβει την ανάπτυξη, λειτουργία και εκμετάλλευση των πολιτιστικών, ψυχαγωγικών και εμπορικών χώρων, αφετέρου δε στο ΠΙΟΠ, το οποίο θα αναλάβει την διαχείριση των μουσειακών χώρων. Με τη χρηματοδότηση των παραπάνω έργων οι εργασίες αποκατάστασης άρχισαν το 1998 και τελείωσαν το 2001. Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία ενός σύγχρονου πολυδύναμου πολιτιστικού κέντρου, αφιερωμένου στη βιομηχανική και χειροτεχνική παράδοση και την καλλιτεχνική δημιουργία (<http://www.demekav.gr>, 2013).

Το πλινθοκεραμοποιείο αποτελεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο σημαντικό δείγμα διασωζόμενου βιομηχανικού συγκροτήματος στο είδος του. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι διασώζονται και διατηρούνται όλα τα στοιχεία των εγκαταστάσεων του και του εξοπλισμού στις διάφορες φάσεις παραγωγής, από την ατμοκίνηση μέχρι τη χρήση του ηλεκτρισμού. Στην αρχική της μορφή και σε άριστη κατάσταση διατηρείται και η κάμινος Hoffmann, με τη χρήση κάρβουνου ως καύσιμου υλικού. Η μοναδικότητα και η αξία του αποτέλεσαν στο να κριθεί το σύνολο του συγκροτήματος διατηρητέο με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού (ΦΕΚ 593 / 6.7.95).

Οι υφιστάμενες εγκαταστάσεις στο εσωτερικό του συγκροτήματος

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή της ενότητας, στο συγκρότημα διασώζονται τα κτίρια του και σήμερα περιλαμβάνει τα εξής:

- Το **Μουσείο Βιομηχανικής Ιστορίας**, το οποίο στοχεύει στην ανάδειξη και αξιοποίηση των εγκαταστάσεων καθώς και του μηχανολογικού εξοπλισμού του παλιού πλινθοκεραμοποιείου.

Επίσης, υπάρχουν οι **πολιτιστικοί και ψυχαγωγικοί χώροι**, οι οποίοι διαχωρίζονται ως εξής:

- Χειροτεχνικά εργαστήρια είκοσι στον αριθμό, μικρά εμπορικά καταστήματα με τη δυνατότητα έκθεσης παραδοσιακών προϊόντων της περιοχής.
- Λοιπούς χώρους για εκθέσεις και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, βιβλιοθήκη, αίθουσα για κινηματογράφο, τμήματα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
- Χώρους αναψυχής (καφέ, εστιατόρια, μπαρ, μουσική σκηνή)

Οι παραπάνω χώροι, μαζί με το Μουσείο αποτελούν τόσο ένα πολυδύναμο και πολυπρόσωπο πυρήνα πολιτισμού, όσο και έναν τόπο σύγχρονης δημιουργίας.

Η συγκέντρωση των αλληλένδετων παραπάνω χρήσεων & υπηρεσιών στον χώρο του παλιού κεραμοποιείου δημιουργεί ένα ζεστό κλίμα μεταξύ τους. Η ομαδοποίηση τους διευκολύνει τον επισκέπτη προσφέροντας πολλαπλές επιλογές αναψυχής.

Ειδικότερα, η επανάχρηση πρώην βιομηχανικών χώρων δε μπορεί να υφίσταται χωρίς να περιλαμβάνει έναν αντίστοιχο μουσειακό χώρο, ο οποίος να αναδεικνύει και να θυμίζει την αρχική ύπαρξη και ιστορία του χώρου, παρουσιάζοντας εκθέματα της παραγωγής και λειτουργίας των βιομηχανιών. Έτσι, και στην περίπτωση του πλινθοκεραμοποιείου η δημιουργία Βιομηχανικού Μουσείου στοχεύει στην αξιοποίηση και ανάδειξη των εγκαταστάσεων και του μηχανολογικού εξοπλισμού του παλιού κεραμοποιείου.

Σήμερα, περιλαμβάνει τους ακόλουθους χώρους:

- Τριβεία Αργίλου
- Δεξαμενές Διήθησης Αργίλου
- Λεβητοστάσιο
- Αίθουσα Παραγωγής
- Παλιά Ξηραντήρια
- Νέα Ξηραντήρια
- Φούρνος HOFFMAN
- Χώρος υποστήριξης - βοηθητικών λειτουργιών Φούρνου
- Πατάρι Φούρνου
- Μύλος (και ράμπα
- Ημιυπαίθριος χώρος Εκθετηρίων

Είναι εύλογο, το Μουσείο να συμπληρωθεί μελλοντικά και με άλλα εκθέματα της βιομηχανικής ιστορίας της πόλης. Η ύπαρξή του, η λειτουργία του και η γενικότερη οργάνωση του για την υποδοχή του κοινού και των διερχόμενων τουριστών της πόλης, συμβάλλουν στην ανάπτυξη πολιτιστικού και μορφωτικού τουρισμού, σε συνάρτηση με την ανάδειξη του ιστορικού ενδιαφέροντος της περιοχής των Παλαιών, μία περιοχή με αρχαιολογικό πλούτο.

Εικόνα 12: Το εσωτερικό του Μουσείου Τσαλαπάτα.

Πηγή: www.google.gr, 2013.

Με την επίσκεψη κάποιου στο συγκρότημα και ειδικότερα στο Μουσείο, παρουσιάζεται και προσδοκείται να γίνει κατανοητός ο τρόπος λειτουργίας του εργοστασίου στις διάφορες φάσεις λειτουργίας του ανάλογα με τη μέθοδο επεξεργασίας της πρώτης ύλης (υγρή - ξηρή επεξεργασία της αργίλου), ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνταν η ενέργεια (ατμοκίνηση - ηλεκτρισμός), οι μηχανές παραγωγής των τούβλων και κεραμιδιών και η μέθοδος ξήρανσης των προϊόντων (παλιά - νέα ξηραντήρια).

Η μόνιμη έκθεση που αναπτύσσεται στις κτιριακές εγκαταστάσεις όπου γινόταν η παραγωγή, πλαισιώνεται από μακέτες και πλούσιο εποπτικό υλικό ενώ ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα και εκδηλώσεις διασφαλίζουν, για το κοινό, την άμεση επαφή του με όλα τα στάδια της παραγωγής πλίνθων και κεράμων και ο επισκέπτης ακολουθεί την ίδια διαδρομή με εκείνη της παραγωγικής διαδικασίας (<http://www.piop.gr>, 2013).

Η είσοδος στο κτιριακό συγκρότημα γίνεται από το χώρο παραγωγής και είναι ελεγχόμενη. Πρόκειται χώρο μεταξύ κτιρίου παραγωγής και γραφείων πληροφόρησης κοινού και Διοικήσεως. Ο χώρος παραγωγής αποτελεί μουσειακό χώρο στον οποίο ο ευρισκόμενος μηχανολογικός εξοπλισμός παραμένει στη θέση του μετά την απαιτούμενη συντήρηση. Ακολουθεί το λεβητοστάσιο που διατηρεί και αυτό το μηχανολογικό εξοπλισμό αυτούσιο, παραμένοντας μουσειακός χώρος. Από την αίθουσα παραγωγής, ακολουθεί κατά σειρά το τμήμα των διατηρουμένων παλαιών και νέων ξηραντηρίων.

Η επίσκεψη εντός του κτιριακού συγκροτήματος ολοκληρώνεται με την είσοδο στο πιο ενδιαφέρον τμήμα του, τον περίφημο φούρνο Hoffman. Πρόκειται για έναν βασικό

χώρο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, που έπειτα από τις κατάλληλες επεμβάσεις αποκατάστασης του φούρνου, διατηρείται στο ακέραιο ο μουσειακός του χαρακτήρας. Στο πατάρι του φούρνου, δημιουργήθηκε χώρος συνάθροισης κοινού και εικαστικών εκθέσεων.

2.2.2. ΤΟ ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟ ΕΤΜΕΚΤΖΟΓΛΟΥ

Το ξεκίνημα

Το Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου ιδρύθηκε το 1924 στον προσφυγικό συνοικισμό της Νέας Ιωνίας Βόλου, στη βορειοδυτική όχθη του χειμάρρου Κραυσίδωνα από τους Μικρασιάτες Γεώργιο και Αθανάσιο Ετμεκτζόγλου. Πρόκειται για κτιριακό συγκρότημα που δημιουργήθηκε σταδιακά από το 1924 έως το 1972, στον «αγρό Καραγιάννη». Με προσωπική εργασία της οικογένειας κτίστηκε το 1924, ένα μικρό αναπηνιστήριο κουκουλιών, στη βορειοδυτική όχθη του Κραυσίδωνα και μια μικρή ισόγεια κατοικία για την οικογένεια. Η επιχείρηση αναπτύχθηκε και έφτασε να απασχολεί 150 άτομα το 1928. Αποτέλεσε τη σημαντικότερη βιομηχανική μονάδα στα όρια του συνοικισμού της Νέας Ιωνίας.

Η επιχείρηση γνώρισε αλματώδη ανάπτυξη έως την κήρυξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Το διάστημα 1941-43 επιτάχθηκε από τους Ιταλούς, ενώ μετά τον πόλεμο γνώρισε μια συγκυριακή ανάκαμψη. Στους σεισμούς του 1955, το κτίριο του μεγάλου εργοστασίου υπέστη σοβαρές ζημιές με αποτέλεσμα να σταματήσει η λειτουργία του (Δημόγλου, 2005:39-41). Σήμερα, το ανακαινισμένο κτίριο του παλιού εργοστασίου στεγάζει δημοτικές λειτουργίες και λειτουργεί και ως πολιτιστικό κέντρο.

Εικόνα 13: Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου.

Πηγή: www.google.gr, 2013.

Εικόνα 14: Το Μεταξουργείο πριν και μετά την επανάχρηση.

Πηγή: Αρχείο Αδαμάκη Κ., 2013.

Εικόνα 15: Εργάτες στο Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου.

Πηγή: <http://www.diki.gr/museum/EL/city/routes.asp?building=11&route=3>

Αρχικά, το 1924, το πρώτο κτίριο περιελάμβανε το αναπηνιστήριο κουκουλιών με δέκα λεκάνες και απασχολούσε δεκαεπτά άτομα προσωπικό. Επρόκειτο για ένα κτίριο

ισόγειο κεραμοσκεπές δίριχτη κεραμοσκεπή εγκλιβωτισμένη σε τριγωνικό στηθαίο με ξύλινη στέγη και διπλή υπερύψωση στον κορφή.

Εικόνα 16: Απλή ορθογωνική κάτοψη χωρίς υποστρώματα και με μεγάλα ανοίγματα εν σειρά.

Πηγή: Αρχείο Αδαμάκη Κ., 2013.

Το 1927 άρχισε η κατασκευή του νέου ατμοκίνητου, διώροφου εργοστασίου, που λειτούργησε από το 1928. Το νέο εργοστάσιο αποτελείται πλέον από ένα ακόμη βασικό κτίριο, διώροφης κατασκευής διαστάσεων (38 X 11). Η αρχιτεκτονική του κτηρίου όπως περιγράφεται από τον Αδαμάκη αφορά σε ένα κτήριο «επίμηκες με εξωτερικούς περιμετρικούς φέροντες τοίχους, μεγάλα συμμετρικά ανοίγματα κατά την έννοια του ύψους και επικάλυψη δίκλινη παραδοσιακή στέγη, η οποία στο μεγαλύτερο τμήμα τη έφερε άνοιγμα εξαερισμού (υπερύψωση). Το κτίριο ήταν απλό, συμμετρικό με τραβηχτές πατούρες σοβά στα ανοίγματα, γείσο της στέγης και οριζόντιο γείσο – προεξοχή στη θέση του πατώματος. Η στέγη του ήταν εγκλιβωτισμένη στις δύο μικρές πλευρές σε τριγωνικά στηθαία – αετώματα (σαφείς επιρροές από μορφολογικά στοιχεία του νεοκλασικισμού)».

Στα 1930 το εργοστάσιο με διαδοχικές επεκτάσεις από τις 10 λεκάνες έφθασε τις 70 και από 10 άτομα προσωπικό τα 150, με ετήσια παραγωγή 150 τόνους κουκούλια και 12.000 κιλά μεταξύ υφαντουργίας, που εξάγονταν στην Ευρώπη (Μιλάνο, Μασσαλία, Λυών). Παράλληλα, το 1935 δημιουργήθηκε στην Αθήνα εργοστάσιο παραγωγής μεταξωτών υφασμάτων. Το βασικό προσωπικό τους ήταν πρόσφυγες και άτομα έμπειρα στη συγκεκριμένη εργασία.

Το τρίτο κτίριο (1938), ήταν προσθήκη κατ' έκταση στο ήδη τότε υπάρχον, κατασκευασμένο και αυτό με «παραδοσιακό τύπο», ισόγειο επίμηκες, με επικάλυψη

δίριχη κεραμοσκεπή εγκιβωτισμένη σε τριγωνικό στηθαίο. Επίσης έχει αναφορές στον νεοκλασικισμό.

Μετά από το 1938, σταμάτησε σταδιακά η εξαγωγή του μεταξιού, λόγω της αύξησης του κόστους παραγωγής. Κατά την διάρκεια του πολέμου το εργοστάσιο επιτάχθηκε από τους Ιταλούς. Μετά τον πόλεμο υπήρχε μία σημαντική ανάκαμψη, αλλά δυστυχώς στους σεισμούς του '55 το εργοστάσιο υπέστη σημαντικές ζημιές και οι ιδιοκτήτες για να αντεπεξέλθουν στα υπέρογκα έξοδα, το νοίκιασαν στον Οργανισμό Καπνού. Οι ζημιές αποκαταστάθηκαν με συμπληρωματικές κατασκευές οπλισμένου σκυροδέματος (κολώνες, κ.λπ.).

Έως το 1983 το μικρό κτίριο λειτούργησε με νέα μηχανήματα, οπότε και σταμάτησε τη λειτουργία του. Από το 1983 έως το 1991 λειτουργούσε το υφαντήριο με 7 άτομα προσωπικό και εισαγόμενες πρώτες ύλες.

Εικόνα 17 : Το Μεταξουργείο μετά την προσθήκη του δεύτερου κτιρίου.

Πηγή: Αρχείο Αδαμάκη Κ., 2013.

Η επανάχρηση

Το 1996 το Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου περιήλθε στην ιδιοκτησία του Δήμου Ν. Ιωνίας και εντάχθηκε στο Κοινοτικό Πρόγραμμα URBAN (αναζωογόνησης υποβαθμισμένων περιοχών). Τα κτίρια του συγκροτήματος έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα με απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 4/17-11-1995).

Έχει ήδη ολοκληρωθεί η κατασκευή του ως Κέντρο Πολιτισμού, Ιστορικού Βιομηχανικού Μουσείου, μεταξιού, παραγωγικών εργαστηρίων κ.λπ.. Είναι ανακαινισμένο και στεγάζει υπηρεσίες, χώρους αναψυχής και παράλληλα λειτουργεί ως πολυδύναμο πολιτιστικό κέντρο του πρώην Δήμου Νέας Ιωνίας.

Το Μουσείο

Το πρόγραμμα Cultmark που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του INTERREG III, είχε σα κύριο στόχο τη λειτουργία του Μουσείου της προπολεμικής Silkfactory και κατ' επέκταση την έκθεση στο κοινό του μοναδικού μηχανολογικού εξοπλισμού του παλιού εργοστασίου και των παραγόμενων προϊόντων (πολιτιστική κληρονομιά).

Συγκεκριμένα μέτρα και δράσεις προγράμματος επιγραμματικά ήταν:

- Η μελέτη για τη λειτουργία του Μουσείου
- Η καταγραφή της τεκμηρίωσης, περιγραφικής και επιστημονικής του κάθε μηχανήματος
- Η παραγωγή ταινίας μικρού μήκους με θέμα την παρουσίαση του μεταξίου και της παραγωγικής διαδικασίας (SILKWORM, κουκούλι, μεταξωτό ύφασμα) κυρίως κατά την τελευταία φάση από το κουκούλι στο μετάξι, που αφορά τη λειτουργία του εργοστασίου και την παρουσίαση των μηχανημάτων που χρησιμοποιούνται κατά τη διαδικασία
- Ο σχεδιασμός εκπαιδευτικών προγραμμάτων
- Η έκδοση βιβλίων με κεντρικό θέμα το μεταξουργείο
- Μια μόνιμη έκθεση φωτογραφικού υλικού από τη λειτουργία του εργοστασίου
- Η δημιουργία ιστοσελίδα στο Διαδίκτυο και στο τοπικό intranet
- Οι περιοδικές εκθέσεις με συναφή θέματα

Όλα τα παραπάνω, θα έδιναν στον επισκέπτη μία ολοκληρωμένη εικόνα της πόλης με τους πρώτους πρόσφυγες, την ίδρυση του εργοστασίου της, τη καθημερινότητα των εργαζομένων.

Το μουσείο σύμφωνα με το πρόγραμμα σχεδιάστηκε, ώστε να αναπτυχθεί στο ισόγειο του κεντρικού κτιρίου. Σήμερα, τα εκτιθέμενα μηχανήματα παρουσιάζουν όλο το φάσμα της λειτουργίας του εργοστασίου και σε όλες τις φάσεις παραγωγής του. Είναι τοποθετημένο σε ξεχωριστό κτίριο, αλλά και στην κύρια είσοδο του κτιρίου, ενώ έχουν υλοποιηθεί οι περισσότεροι μικροί στόχοι του προγράμματος.

Εικόνα 18: Το εσωτερικό του Μουσείου στο Μεταξουργείο.

Πηγή: Αρχείο ΔΗΚΙ, 2013.

3. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗΣ ΤΣΑΛΑΠΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟΥ

Η ‘αξιολόγηση’ της επανάχρησης των δύο βιομηχανικών κτηρίων θα προσεγγιστεί με βάση κάποια κριτήρια τα οποία ευθύς αμέσως θα αναλυθούν, και τα οποία σχεδόν κατά όμοιο τρόπο θα εμπεριέχονται στο ερωτηματολόγιο για το κοινό και τις συνεντεύξεις για τους φορείς. Τα κριτήρια αποτελούν απόρροια της ανάλυσης που προηγήθηκε σε προηγούμενες ενότητες και κατά κάποιο τρόπο οι παραπάνω ενότητες θα αντιπροσωπεύονται από τις παρακάτω ερωτήσεις. Για τη διεκπεραίωση της εργασίας, μοιράστηκαν ερωτηματολόγια σε κατοίκους της περιοχής (70 στον αριθμό), αλλά και σε αρμόδιους του αντικειμένου φορείς και ειδικούς.

3.1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Στην πρώτη ενότητα αναλύθηκε ένα θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο περιείχε την εννοιολογική προσέγγιση της βιομηχανικής κληρονομιάς, τη σημασία της και τη σύνδεσή της με την πολιτιστική κληρονομιά, το θεσμικό κομμάτι για την προστασία και την ανάδειξή της, παραδείγματα επιτυχημένης επανάχρησης και λίγα στοιχεία για τη ιστορία της βιομηχανικής εποχής στην Ευρώπη και την Ελλάδα.

Έτσι επιχειρείται να συνδεθεί η πρώτη ενότητα με τη γνώμη και γνώση των ερωτηθέντων. Τα πρώτα κριτήρια αφορούν:

- στη γνώση γύρω από τα βιομηχανικά κτίρια
- στο ποιες χρήσεις θεωρούνται πιο συμβατές με το κτίριο
- στη γνώση άλλων παραδειγμάτων επανάχρησης στην περιοχή.

Εν συνεχεία, αφήνοντας τα γενικά κριτήρια για την άποψη του κοινού, καθορίζονται κριτήρια τα οποία έχουν να κάνουν με το Συγκρότημα Τσαλαπάτα και το Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου, στα οποία ερωτήθηκαν κοινό (πλην του ερωτήματος για την οικονομική βιωσιμότητα) και ειδικοί και αφορούν:

- στην αισθητική των κτιρίων και των περιβάλλοντων χώρων τους
- στην προσβασιμότητά τους από το κοινό
- στην οικονομική βιωσιμότητά τους
- στην εσωτερική λειτουργία τους και διαχείριση

- στη σχέση τους σήμερα με τη λειτουργία της πόλης
- στην προσέλκυση ΑμεΑ
- στο αν τελικά θεωρούν επιτυχημένο το εγχείρημα της επανάχρησης, όπως σήμερα υφίσταται.

3.2. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΜΕ ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΚΟΙΝΟΥ

Προς διευκόλυνση του κοινού δημιουργήθηκε το παρακάτω ερωτηματολόγιο, το οποίο περιέχει ερωτήσεις κλειστού τύπου και φυσικά τη δυνατότητα για περαιτέρω σχόλια, παρατηρήσεις, απόψεις. Ο αρχικός σκοπός ήταν να είναι σύντομο, εύληπτο στο ευρύ κοινό, όσο το δυνατό πιο ουσιαστικό, ώστε να οδηγήσει σε πιο σαφή και προς αξιοποίηση συμπεράσματα. Το ίδιο σκεπτικό ίσχυσε και για τους φορείς και ειδικούς, με τους οποίους δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την άντληση πληροφοριών και απόψεων μέσω συνέντευξης.

Να διευκρινιστεί σε αυτό το σημείο, ότι πέραν των στατιστικών που θα υπολογιστούν, τα προσδοκώμενα συμπεράσματα θα είναι ποιοτικά, τα οποία θα απορρέουν τόσο από την εικόνα του κοινού και των φορέων, όσο και από τη μεταξύ τους σύγκριση. Με αυτό τον τρόπο θα αξιολογηθεί η επανάχρηση των δύο βιομηχανικών κτιρίων πιο σφαιρικά.

3.2.1. ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΑΠΟΨΕΩΝ ΦΟΡΕΩΝ

Έπειτα από το διάλογο που υπήρξε με ανθρώπους που έχουν ασχοληθεί με την επανάχρηση των δύο βιομηχανικών κτιρίων, παρουσιάζονται τα παρακάτω συμπεράσματα ανά περίπτωση. Θα πρέπει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο, ότι για το Συγκρότημα Τσαλαπάτα απάντησαν και οι έξι από τους συνεντευξιαζόμενους, ενώ για το Μεταξουργείο απάντησαν οι τέσσερις από τους έξι, λόγω της μη ολοκληρωμένης άποψης τους για τη συγκεκριμένη περίπτωση.

Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα

Για την επανάχρηση του Τσαλαπάτα υπήρξε κοινή αποδοχή της δυσκολίας του εγχειρήματος. Όσο αφορά στο πρώτο ερώτημα και στην προσβασιμότητα του Συγκροτήματος, δηλαδή στην ευκολία του να πάει κάποιος εκεί και να το επισκεφθεί, οι περισσότεροι θεωρούν ότι είναι προσβάσιμο σε όλους. Ειδικότερα, ο κος Γκάγκας, ο

οποίος εργάστηκε πάνω στα σενάρια-προτάσεις για τις χρήσεις και τη δυνατότητα πρόσβασης στα κτίρια, τόνισε ότι δεν επαρκεί μόνο η διαμόρφωση των χώρων ώστε να είναι φιλόξενοι, αλλά ότι θα έπρεπε να υπάρξει και η υποστήριξη από το μοναδικό μέσο μαζικής μεταφοράς στο Βόλο, το αστικό λεωφορείο. Είναι γεγονός πως η περιοχή δε συνδέεται με κάποια γραμμή λεωφορείου, και για τους κατοίκους των πιο απομακρυσμένων περιοχών της πόλης, η επισκεψιμότητα καθίσταται πιο δύσκολη ή και μηδαμινή.

Όσο αφορά στο δεύτερο ερώτημα και στον τρόπο που λειτουργεί σήμερα το συγκρότημα, αλλά και για τις χρήσεις που φιλοξενούνται σε αυτό, οι περισσότεροι επεσήμαναν ότι χρειάζεται καλύτερη διαφήμιση και προβολή, ώστε να προσελκυστεί το κοινό, να υπάρξουν οργανωμένες επισκέψεις από σχολεία, διοργανώσεις πολιτιστικών εκδηλώσεων υποστηριζόμενες και από τον ίδιο το δήμο, ώστε να αποκτήσει ο χώρος ζωή. Σε αυτό το τελευταίο, τονίστηκε και από κάποιους, ότι θα πρέπει να αλλάξουν οι χρήσεις και να επαναπροσδιοριστεί η κατάσταση. Σήμερα, στο συγκρότημα λειτουργούν χρήσεις σχετικές με την αναψυχή, μόνο κατά τις βραδινές ώρες, ενώ τις πρωινές λειτουργεί μόνο το Μουσείο.

Ο κος Γκάγκας επεσήμανε ότι αρχική του πρόταση ήταν η δημιουργία πολλών μικρών χώρων με ποικιλία χρήσεων, οι οποίες θα περιέβαλαν την κεντρική χρήση, το μουσείο. Στόχος του ήταν η δημιουργία μίας ‘κοινότητας’, με αλληλοϋποστηριζόμενες χρήσεις, εκ των οποίων το 80% θα αφορούσε σε χρήσεις που θα λειτουργούσαν κατά τη διάρκεια της ημέρας και ένα 20% σε χρήσεις που θα λειτουργούσαν το βράδυ. Ο ίδιος θεωρούσε και θεωρεί ότι θα χρειαζόταν αρκετός καιρός μέχρι να σταθεροποιηθεί η κατάσταση στο συγκρότημα και να αρχίσει να ‘αποδίδει’ το εγχείρημα, δεδομένου ότι ένα νέο τοπικό κέντρο θα εμφανιζόταν στην πόλη πλην των ήδη δύο υπαρχόντων, της παραλίας και της ‘Ερμού’.

Η λειτουργία του συγκροτήματος σε σχέση με την υπόλοιπη λειτουργία της πόλης δε χαρακτηρίστηκε ως ιδιαίτερη, και μάλλον αυτό τείνει στο ουδέτερο, καθώς να μην είναι ενσωματωμένο επιτυχώς στον ιστό της πόλης, σε σχέση με την προσβασιμότητα και την εικόνα του, ωστόσο η τελική άποψη ίσως διαμορφώνεται από τις υφιστάμενες χρήσεις που τον καθιστούν ένα χώρο ζωντανό κατά τις νυχτερινές ώρες, ενώ την ημέρα ο χώρος μοιάζει έρημος.

Στο τέταρτο ερώτημα για την αισθητική των κτιρίων, όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι συμφώνησαν ότι επρόκειτο για μία εξαιρετική δουλειά όσο αφορά στην αποκατάσταση του κτιρίου και στις υποστηρικτικές κατασκευές που χρειάστηκε να γίνουν, και η επανάχρηση το μετέτρεψε σε ένα κτίριο ελκυστικό που προκαλεί το ενδιαφέρον να το επισκεφθεί κάποιος.

Αναφορικά με τα ΑμεΑ οι φορείς-ειδικοί θεωρούν ότι υπάρχει χώρος για την ενασχόλησή τους, καθώς λειτουργούν κάποιες πολιτιστικές χρήσεις στο συγκρότημα, πέραν των χώρων αναψυχής. Επίσης, ακούστηκε και η άποψη η οποία υπογραμμίζει ότι δεν υπάρχει κάποια αντικειμενική δυσκολία που να τα αποκλείει, ωστόσο, πάντα υπάρχει η δυνατότητα για περαιτέρω ενδυνάμωση της απασχόλησης ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων, όπως είναι τα ΑμεΑ.

Για το θέμα της οικονομικής βιωσιμότητας του εγχειρήματος οι απόψεις των φορέων-ειδικών διχάστηκαν. Το 50% απάντησε ότι δεν είναι οικονομικά βιώσιμο, δεδομένου ότι δε λειτούργησε τελικά η προβλεπόμενη συνεργασία των φορέων που ανέλαβαν το μουσείο και τους χώρους αναψυχής, και το άλλο 50% θεωρεί ότι είναι οικονομικά βιώσιμο.

Η άποψη των φορέων σχετικά με τις χρήσεις που υφίστανται σήμερα στο συγκρότημα Τσαλαπάτα είναι κοινή. Συμφωνούν όλοι στην ύπαρξη ποικίλων χρήσεων εντός του συγκροτήματος και ότι θα έπρεπε να υπάρχουν λειτουργίες καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, ώστε να είναι ο χώρος επισκέψιμος και ζωντανός όλη την ημέρα. Επιστημάνθηκε από τον κ. Κουτή ότι η μη ικανοποιητική στέγαση κομματιών και διαδρόμων εντός του συγκροτήματος, καθιστά λίγο δύσκολη την παραμονή ανθρώπων στους κοινόχρηστους χώρους, όμως αυτό είναι κάτι που μπορεί να ξεπεραστεί.

Στο τελευταίο ερώτημα, στο αν κρίνουν το αποτέλεσμα επιτυχημένο, από την άποψη και μόνο της επανάχρησης και της δημιουργίας ενός εντυπωσιακού μουσείου και της στέγασης χρήσεων που δε θα μπορούσαν να στεγαστούν αλλού, κρίνεται απόλυτα επιτυχημένο. Φυσικά υπάρχει πάντα το ερώτημα του πώς μπορεί να θεωρείται κάτι επιτυχημένο αν δεν είναι οικονομικά βιώσιμο.

Πίνακας 1: Φορείς και Ειδικοί για το εγχείρημα του Πλινθοκεραμοποιείου Τσαλαπάτα.

		A	B	Γ	Δ
1	Πώς κρίνετε την προσβασιμότητα στα κτίρια αυτά και στις χρήσεις τους;	83.3%	16.7%		
2	Τι θα προτείνατε για την καλύτερη λειτουργία των χρήσεων στα κτίρια αυτά και την προσέλκυση περισσότερων ανθρώπων;	66.7%	33.3%		
3	Πώς κρίνετε τη σύνδεση των κτιρίων αυτών με την υπόλοιπη λειτουργία της πόλης;	33.3%		66.7%	
4	Πώς κρίνετε την αισθητική των κτιρίων και του συνόλου του χώρου;		100.0%		
5	Πιστεύετε ότι τα ΑμεΑ έχουν θέση σε αυτούς τους χώρους σε σχέση με τις χρήσεις που τους έχουν δοθεί;	83.3%		16.7%	
6	Θεωρείται το εγχείρημα της επανάχρησής τους όπως τελικά έγινε, οικονομικά βιώσιμο για τους χώρους αυτούς;	50.0%	50.0%		
7	Πως κρίνετε τη συνύπαρξη/διαχείριση διάφορων χρήσεων εντός των συνόλων;		100.0%		
8	Θεωρείτε επιτυχημένη την επανάχρησή τους όπως είναι σήμερα;	66.7%	33.3%		

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία, 2013.*

Μεταξουργείο Ετιμεκτζόγλου

Σήμερα, στο Μεταξουργείο στεγάζονται μόνο κάποιες εναπομένουσες διοικητικές χρήσεις, αφού ύστερα και από τη συνένωση των Δήμων καταργήθηκαν ή συγχωνεύτηκαν κάποιες λειτουργίες, ενώ μέχρι πρόσφατα υπήρχαν και χρήσεις αναψυχής, εστιατόριο, καφετέρια, που σήμερα οι χώροι αυτοί είναι κενοί.

Σαφώς πρόκειται για μία άλλη κατηγορία επανάχρησης από την άποψη ότι είναι ένας χώρος πολύ διαφορετικός από εκείνον του Τσαλαπάτα, τόσο κατασκευαστικά όσο και από άποψη μεγέθους και έκτασης. Επιπλέον, βρίσκεται αρκετά μακριά από το κέντρο του Βόλου, συγκεκριμένα βρίσκεται στον οικισμό της Νέας Ιωνίας, γεγονός που το εντάσσει σε μία λίγο διαφορετική τοπική κοινωνία.

Για την προσβασιμότητα στο Μεταξουργείο έκριναν όλοι ότι είναι εύκολη και από όλους να γίνει. Ο κος Γκάγκας έθιξε το ζήτημα της στάθμευσης στην περιοχή, που ακόμη και στην περίπτωση των συγκεκριμένων χρήσεων, των διοικητικών, είναι μία σημαντική έλλειψη.

Στο δεύτερο ερώτημα, οι απόψεις των φορέων ταυτίζονται ξανά. Θεωρούν όλοι ότι θα πρέπει να υπάρξουν αλλαγές στις χρήσεις, να φιλοξενηθούν και άλλες δραστηριότητες και να υποστηριχθούν αναλόγως. Το σκεπτικό δεν αλλάζει, οι χώροι αυτοί επαναχρησιμοποιήθηκαν, για να συνεχίσουν να υπάρχουν, να είναι φιλικόι προς τους κατοίκους της πόλης αρχικά, και έπειτα να αναδείξουν τη βιομηχανική ιστορία του τόπου, μέσα από τη διατήρηση των αρχιτεκτονικών στοιχείων και των μουσείων που δημιουργήθηκαν σε αυτά.

Όσο αφορά στη σύνδεση του με την υπόλοιπη πόλη, αυτή θεωρείται επιτυχημένη τουλάχιστον για τους μισούς και το κτήριο ενσωματωμένο απόλυτα. Για τους υπόλοιπους ερωτηθέντες δεν υφίσταται κάποια ιδιαίτερη σύνδεση.

Στην ερώτηση για την αισθητική των κτιρίων οι περισσότεροι δεν είχαν να πουν κάτι παραπάνω από το ότι διατηρήθηκε και σε αυτή την περίπτωση η εικόνα του αρχικού κτιρίου και ότι κατασκευαστικά πρόκειται για αξιοπρεπή δουλειά. Κρίνεται δε ικανή η εικόνα του να προκαλέσει το ενδιαφέρον κάποιου και να το επισκεφθεί.

Για τα ΑμεΑ σημειώνεται ότι η πρόσβαση στους χώρους έχει μεριμνηθεί, όπως για παράδειγμα με την ύπαρξη ανελκυστήρα στο εσωτερικό του κτιρίου, ωστόσο δε φιλοξενείται κάποια χρήση η οποία θα αφορούσε άμεσα αυτά τα άτομα.

Για το ζήτημα της οικονομικής βιωσιμότητας, ο κος Γκάγκας επισημαίνει το ίδιο και σε αυτή την περίπτωση, ότι η έλλειψη ποικίλων χρήσεων στην ουσία μαραζώνει ο κτίριο, το οποίο εν τέλει δεν επιτελεί τον αρχικό σκοπό της επανάχρησης, όπως διατυπώθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας.

Η συνύπαρξη διαφορετικών χρήσεων δεν υφίσταται σε μεγάλο βαθμό στο Μεταξουργείο. Για το λόγο αυτό τόνισαν όλοι την ανάγκη να επαναπροσδιοριστούν οι χρήσεις και να υπάρξει μία συνεχής ροή επισκεπτών καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας.

Ολοκληρώνοντας τις συνεντεύξεις με το τελικό ερώτημα, αν θεωρούν οι ίδιοι επιτυχημένο το εγχείρημα της επανάχρησης του Μεταξουργείου, ειπώθηκε ότι οι αρχικές προσδοκίες για το Μεταξουργείο δεν ήταν το ίδιο 'απαιτητικές' με του Τσαλαπάτα, γεγονός που οδήγησε σε φτωχό αποτέλεσμα. Στη συγκεκριμένη ερώτηση οι απόψεις διχάζονται. Κρίνοντας από τη σημερινή εικόνα, εντοπίζουν μία αξιοπρεπή ανακατασκευή, με χρήσεις που δεν το προβάλουν και δεν το αναδεικνύουν.

Πίνακας 2: Φορείς και Ειδικοί για το εγχείρημα του Μεταξουργείου Ετμεκτζόγλου.

		A	B	Γ	Δ
1	Πώς κρίνετε την προσβασιμότητα στα κτίρια αυτά και στις χρήσεις τους;	100.0%			
2	Τι θα προτείνατε για την καλύτερη λειτουργία των χρήσεων στα κτίρια αυτά και την προσέλκυση περισσότερων ανθρώπων;		100.0%		
3	Πώς κρίνετε τη σύνδεση των κτιρίων αυτών με την υπόλοιπη λειτουργία της πόλης;	50.0%		25.0%	25.0%
4	Πώς κρίνετε την αισθητική των κτιρίων και του συνόλου του χώρου;		25.0%	75.0%	
5	Πιστεύετε ότι τα ΑμεΑ έχουν θέση σε αυτούς τους χώρους σε σχέση με τις χρήσεις που τους έχουν δοθεί;			100.0%	
6	Θεωρείται το εγχείρημα της επανάχρησης τους όπως τελικά έγινε, οικονομικά βιώσιμο για τους χώρους αυτούς;		75.0%		25.0%
7	Πως κρίνετε τη συνύπαρξη/διαχείριση διάφορων χρήσεων εντός των συνόλων;			100.0%	
8	Θεωρείτε επιτυχημένη την επανάχρησή τους όπως είναι σήμερα;	50%	50%		

Πηγή: Ιδία επεξεργασία, 2013.

3.2.2. ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΑΠΟΨΕΩΝ ΚΟΙΝΟΥ – ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΑΠΟΨΕΙΣ ΦΟΡΕΩΝ

Για τη διαδικασία των ερωτηματολογίων στο κοινό, ερωτήθηκαν τυχαία 70 άτομα. Η διαδικασία ήταν σα μικρή συνέντευξη, καθώς συμπληρώνονταν επιτόπου και δίνονταν διευκρινήσεις, προκειμένου να δοθούν απαντήσεις όσο το δυνατό πιο ουσιαστικές.

Να σημειωθεί ότι πριν το ερωτηματολόγιο με τις κοινές ερωτήσεις, το κοινό απάντησε σε δύο ερωτήσεις πιο γενικές σχετικές με τη βιομηχανική κληρονομιά, οι οποίες παραθέτονται στο παράρτημα μαζί με τις απαντήσεις.

Πίνακας 3: Απόψεις κοινού για τα βιομηχανικά κτίρια και την αξιοποίησή τους.

	A	B	Γ	Δ
A) Όταν συναντάτε παλιά βιομηχανικά κτίρια τι πιστεύετε ότι πρέπει να κάνουν οι αρμόδιοι για αυτά;	45.71%	41.43%	7.14%	5.71%
B) Γνωρίζετε κάποιο παράδειγμα αξιοποίησης παλιών βιομηχανικών κτιρίων στην πόλη;	88.57%	10.00%	1.43%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία, 2013.

Πιο αναλυτικά, το 45.71% των ατόμων θεωρεί ότι θα πρέπει να αξιοποιούνται τα βιομηχανικά κτίρια και να δημιουργείται ένα μουσείο του εαυτού τους, το οποίο θα περικλείεται από εμπορικές δραστηριότητες και χρήσεις αναψυχής. Το 41.43% απάντησε πως είναι υπέρ του να αξιοποιούνται και να φιλοξενούν πολιτιστικές δράσεις, διατηρώντας παράλληλα τον ιστορικό τους χαρακτήρα. Ένα μικρότερο ποσοστό απάντησε πως είναι θεμιτό να κατεδαφίζονται ειδικότερα αν δεν είναι εφικτή η επανάχρησή τους και στη θέση τους να δημιουργούνται χώροι πρασίνου. Ένα ακόμη πιο μικρό ποσοστό δήλωσε άγνοια του θέματος.

Ως προς τη δεύτερη ερώτηση, οι περισσότεροι δήλωσαν ότι γνωρίζουν βιομηχανικά κτίρια στην περιοχή, με επικρατέστερη απάντηση το Συγκρότημα Τσαλαπάτα, έπειτα το κτίριο Ματσάγγου και το κτίριο Μουρτζούκου. Ένα ποσοστό της τάξης του 12% περίπου δήλωσε ότι δεν γνωρίζει.

Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα

Τα ποσοστά των απαντήσεων σχετικά με το Συγκρότημα Τσαλαπάτα παρουσιάζονται στον Πίνακα 4. Εδώ το κοινό θεωρεί ότι κτίριο είναι άμεσα προσβάσιμο, επισημαίνουν τη διαθεσιμότητα χώρων στάθμευσης στα θετικά του χώρου, ενώ πολλοί λίγοι θεωρούν την περιοχή μη προσβάσιμη, κυρίως λόγω έλλειψης συγκοινωνίας και ιδιαίτερα τις βραδινές ώρες, όπου λειτουργούν οι χρήσεις του. Συγκριτικά με τις απαντήσεις των φορέων, διαπιστώνεται σύγκλιση απόψεων, ενώ ακούστηκαν τα ίδια επιχειρήματα.

Πίνακας 4: Άποψη κοινού για το εγχείρημα του Πλινθοκεραμοποιείου Τσαλαπάτα.

		A	B	Γ	Δ
1	Πώς κρίνετε την προσβασιμότητα στα κτίρια αυτά και στις χρήσεις τους;	84.29%	12.86%	2.85%	
2	Τι θα προτείνατε για την καλύτερη λειτουργία των χρήσεων στα κτίρια αυτά και την προσέλκυση περισσότερων ανθρώπων;	35.71%	28.57%	25.71%	10.00%
3	Πώς κρίνετε τη σύνδεση των κτιρίων αυτών με την υπόλοιπη λειτουργία της πόλης;	75.71%	17.14%	4.29%	2.86%
4	Πώς κρίνετε την αισθητική των κτιρίων και του συνόλου του χώρου;	17.14%	82.85%		
5	Πιστεύετε ότι τα ΑμεΑ έχουν θέση σε αυτούς τους χώρους σε σχέση με τις χρήσεις που τους έχουν δοθεί;	37.14%	1.43%	48.57%	12.86%
6	Θεωρείται το εγχείρημα της επανάχρησης τους όπως τελικά έγινε, οικονομικά βιώσιμο για τους χώρους αυτούς;	-	-	-	-
7	Πως κρίνετε τη συνύπαρξη/διαχείριση διάφορων χρήσεων εντός των συνόλων;	70.00%	30.00%		
8	Θεωρείτε επιτυχημένη την επανάχρησή τους όπως είναι σήμερα;	67.14%	17.14%	15.71%	

Πηγή: Ίδια επεξεργασία, 2013.

Το κοινό θεωρεί ότι για τη καλύτερη λειτουργία των ήδη υφιστάμενων χρήσεων χρειάζεται περισσότερη διαφήμιση και προβολή του χώρου. Ωστόσο, ένα ποσοστό θεωρεί ότι θα έκανε καλό να αλλάξουν κάποιες χρήσεις, και το 25% περίπου θεωρεί ότι δε χρειάζεται κάποια παρέμβαση. Σε σχέση με τις απαντήσεις των φορέων, το κοινό δίνει περισσότερη έμφαση στη διαφήμιση και την προβολή.

Για τη σύνδεση του χώρου με τις υπόλοιπες λειτουργίες της πόλης το κοινό απαντά ότι είναι επιτυχώς ενσωματωμένο στην πόλη, και πολλοί λιγότεροι αναφέρουν κάποιου τύπου μη ορθής ένταξης, λόγω όχλησης κυρίως σε γειτονική περιοχή. Εδώ δεν υπάρχει κάποια ουσιαστική διαφορά με τα λεγόμενα των φορέων/ειδικών για το θέμα της ενσωμάτωσης.

Ένα μεγάλο ποσοστό του κοινού θεωρεί ότι το Συγκρότημα Τσαλαπάτα αποτελεί ένα ελκυστικό σύνολο κτιρίων, που προκαλεί το ενδιαφέρον να το επισκεφθεί κανείς, σε μεγάλο βαθμό ταύτιση με την άποψη των φορέων.

Στην ερώτηση για τα ΑμεΑ υπάρχει διχασμός στο κοινό, καθώς αρκετοί θεωρούν ότι δεν υπάρχει αντικειμενική δυσκολία ώστε να αποκλείονται από τις χρήσεις που

υπάρχουν ήδη, και αρκετοί πιστεύουν οι χρήσεις είναι προσελκυσίμες για αυτά. Στο σημείο αυτό οι απαντήσεις των φορέων τείνουν περισσότερο με τους πρώτους.

Η συνύπαρξη των υφιστάμενων χρήσεων θεωρείται υγιής, λόγω του ότι είναι οι περισσότερες χρήσεις ψυχαγωγίας και αλληλοσυμπληρώνονται. Το 30% απάντησε πως θα ήταν καλό να υπάρχουν λειτουργίες και κατά τη διάρκεια της ημέρας, ποσοστό μικρότερο σε σχέση με το αντίστοιχο των φορέων.

Ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων θεωρεί επιτυχημένο το εγχείρημα, αν και θα ήταν πιο εντυπωσιακό να λειτουργεί περισσότερο το σύνολο και όλη τη διάρκεια της ημέρας, άποψη και των φορέων.

Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου

Στον Πίνακα 5 παραθέτονται οι απαντήσεις του κοινού σχετικά με την επανάχρηση του Μεταξουργείου. Για το συγκεκριμένο κτίριο οι απαντήσεις ήταν πιο επιφυλακτικές.

Το 50% θεωρεί προσβάσιμο το κτίριο και ένα σημαντικό ποσοστό περίπου το 40% δεν εκφράζει κάποια γνώμη. Οι φορείς θεωρούν επίσης ότι είναι προσβάσιμο, αν και έχει επισημανθεί η έλλειψη χώρων στάθμευσης.

Όσο αφορά στο θέμα των σημερινών χρήσεων το μεγαλύτερο μέρος του κοινού τάσσεται υπέρ της αλλαγής των χρήσεων, όπως έχουν αναφέρει και οι ειδικοί. Το 17% περίπου θεωρεί χρήσιμη την προβολή του Μεταξουργείου και ένα μικρότερο ποσοστό δε προτείνει κάποια αλλαγή.

Σχετικά με τη σύνδεση του κτιρίου με την υπόλοιπη περιοχή, το κοινό θεωρεί κατά το μεγαλύτερο μέρος του, ότι είναι απόλυτα ενσωματωμένο, ενώ αρκετά λιγότεροι δεν βρίσκουν τη σύνδεση τους ως κάτι ιδιαίτερο. Οι φορείς σε αυτή την ερώτηση δεν αποκλίνουν σημαντικά από την άποψη του κοινού.

Στην ερώτηση για την αισθητική των κτιρίων, η εικόνα που δίνουν οι απαντήσεις του κοινού είναι ιδιαίτερα σαφής, καθώς οι περισσότεροι απάντησαν ότι βρίσκουν το κτίριο ελκυστικό και έπειτα ότι θυμίζει βιομηχανικό. Οι απαντήσεις των ειδικών σε αυτή την ερώτηση συγκλίνουν με του κοινού.

Απόκλιση μεταξύ των δύο υπάρχει στις απαντήσεις που δόθηκαν σχετικά με τα ΑμεΑ, καθώς το κοινό θεωρεί ότι δεν υπάρχει μέριμνα για αυτή την κατηγορία ανθρώπων, δηλαδή ότι αποκλείονται κυρίως λόγω των χρήσεων του κτιρίου, οι οποίες είναι περιορισμένες και διοικητικής φύσης.

Όπως ήταν αναμενόμενο στην ερώτηση για τη συνύπαρξη διαφορετικών χρήσεων, το κοινό επεσήμανε κυρίως την ανάγκη για αλλαγή, ενώ μικρότερο αλλά σημαντικό ποσοστό έκρινε ότι δε χρειάζεται επέμβαση. Συγκριτικά με την άποψη των φορέων, μπορεί να ειπωθεί ότι υπάρχει μία τάση για ταύτιση, κυρίως λόγω των επιχειρημάτων που ειπώθηκαν.

Τέλος, το κοινό θεωρεί επιτυχημένη την επανάχρηση του Μεταξουργείου, αλλά υπάρχει και ένα μικρός αριθμός ερωτηθέντων που έκρινε ότι δεν είναι, και κάποιιοι που δεν εξέφρασαν γνώμη. Σε σχέση με τις απαντήσεις των φορέων, το Μεταξουργείο θεωρείται περισσότερο επιτυχημένο για το κοινό.

Πίνακας 5: Άποψη κοινού για το εγχείρημα του Μεταξουργείου Ετμεκτζόγλου.

		A	B	Γ	Δ
1	Πώς κρίνετε την προσβασιμότητα στα κτίρια αυτά και στις χρήσεις τους;	50.00%	11.43%	38.57%	
2	Τι θα προτείνατε για την καλύτερη λειτουργία των χρήσεων στα κτίρια αυτά και την προσέλκυση περισσότερων ανθρώπων;	17.14%	61.43%	15.71%	5.72%
3	Πώς κρίνετε τη σύνδεση των κτιρίων αυτών με την υπόλοιπη λειτουργία της πόλης;	71.43%		21.43%	7.14%
4	Πώς κρίνετε την αισθητική των κτιρίων και του συνόλου του χώρου;	32.86%	38.57%	28.57%	
5	Πιστεύετε ότι τα ΑμεΑ έχουν θέση σε αυτούς τους χώρους σε σχέση με τις χρήσεις που τους έχουν δοθεί;	24.28%	32.86%	21.43%	21.43%
6	Θεωρείται το εγχείρημα της επανάχρησης τους όπως τελικά έγινε, οικονομικά βιώσιμο για τους χώρους αυτούς;	-	-	-	
7	Πως κρίνετε τη συνύπαρξη/διαχείριση διάφορων χρήσεων εντός των συνόλων;	32.86%	48.57%	10.00%	8.57%
8	Θεωρείτε επιτυχημένη την επανάχρησή τους όπως είναι σήμερα;	61.43%	14.28%	24.29%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία, 2013.

3.3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, διαπιστώθηκε πως οι φορείς/ειδικοί σαφώς έχουν μία πιο εμπειριστατωμένη γνώμη για την επανάχρηση των κτιρίων, γεγονός όμως που επιτρέπει τη διαφωνία μεταξύ τους, καθώς ο καθένας εκτιμά την κατάσταση πρώτα με βάση την

ειδικότητα του και έπειτα με βάση το ρόλο που πιθανόν να έπαιξε στις μελέτες για την επαναλειτουργία τους.

Το κοινό κρίνει με βάση όχι τη γνώση, αλλά με βάση τη χρήση που πιθανώς να κάνει των χώρων και των δραστηριοτήτων που στεγάζονται στα δύο κτίρια. Παρολαυτά, διαπιστώνεται σε μεγάλο βαθμό η ταύτιση στα λεγόμενα κοινού και φορέων, ενώ ακούστηκαν κοινά επιχειρήματα στην τεκμηρίωσή τους, γεγονός που μάλλον οδηγεί σε θετικά συμπεράσματα για την αξιολόγηση της επανάχρησης που επιχειρήθηκε να γίνει με την παρούσα εργασία.

Αξίζει να παρουσιαστούν κάποιες προτάσεις που ειπώθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας από κοινού.

- Οι υπαίθριοι χώροι χρήζουν φροντίδας και στα δύο κτίρια.
- Να ενταχθούν σε δίκτυο βιομηχανικής κληρονομιάς, μέσα στην πόλη, στην Ελλάδα, στην Ευρώπη
- Να γίνει μεγαλύτερη προβολή και ενθάρρυνση σχολείων, ομάδων ειδικού ενδιαφέροντος να τα επισκέπτονται
- Να υπάρχουν χρήσεις για όλο το 24ωρο πχ. παιδότοπος στου Τσαλαπάτα, κινηματογράφος ή μουσική σκηνή στο Μεταξουργείο.
- Να υπάρξει καλύτερη σηματοδότηση που να τα προωθεί ως μνημεία αρχιτεκτονικής και βιομηχανικής κληρονομιάς.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι σαφές, ότι πολιτικές επανάχρησης οφείλουν να εξετάζονται και να εφαρμόζονται προς το κοινό καλό των κατοίκων και της περιοχής. Πόλεις που υιοθέτησαν τέτοιες πρακτικές, μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως παραδείγματα και για άλλες, με σκοπό την αποφυγή της απραξίας, αλλά και τη χρήση αυτών ως κινητήρια δύναμη μέσα σε ένα πλέγμα προτάσεων για την τοπική ανάπτυξη και ανάδειξη της περιοχής.

Η έρευνα η οποία αποτέλεσε μέρος της εργασίας, δύναται να δώσει έναυσμα και να αποτελέσει εργαλείο σε ανάλογες περιπτώσεις και πιο συγκεκριμένα σε περιπτώσεις περιοχών που διαθέτουν βιομηχανική κληρονομιά η οποία παραμένει αναξιοποίητη, φθείρεται ή αποτελεί πρόβλημα τελικά για την ίδια ακριβώς λόγω της εγκατάλειψης.

Τα αποτελέσματα της έρευνας προσδοκάται να δώσουν μία εικόνα της αποτελεσματικότητας τέτοιων επιλογών, αλλά και τις επιπτώσεις τους στην περιοχή σε κάθε τομέα. Οι φορείς οι οποίοι ενδιαφέρονται για την ανάδειξη των τόπων τους, αλλά και επιζητούν λύσεις για διέξοδο, σίγουρα αποτελούν και τους βασικούς αποδέκτες του πονήματος αυτού είτε είναι οι ΟΤΑ, διάφορες οργανώσεις, επιχειρήσεις, ή και το ίδιο το κράτος, καθώς είναι αυτοί οι οποίοι μπορούν να διαχειριστούν τους ανθρώπινους πόρους των πόλεων και διαμορφώνουν με τις αποφάσεις τους πολλές καταστάσεις μέσα σε αυτές. Δε θα πρέπει να μείνουν εκτός οι ίδιοι οι κάτοικοι των πόλεων, αλλά και το επιχειρηματικό κοινό.

Η τεκμηρίωση και απογραφή της βιομηχανικής κληρονομιάς και η δημιουργία ικανού δικτύου συνεργασίας φορέων έρευνας και διάσωσης, αποτελεί το ύψιστο αίτημα της σωστικής διαδικασίας. Η δημιουργία μιας τέτοιας βάσης, συντελεί στην καλύτερη διαχείριση και κατανομή των οικονομικών πόρων της διατήρησης και διασφαλίζει τη μελλοντική έρευνα, σε περίπτωση που η διατήρηση καταστεί ανέφικτη.

Η σημασία ενημέρωσης του κοινού, που αποτελεί τον τελικό αποδέκτη της διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς και η κατανόηση της σημασίας του παρελθόντος συντελεί στην προστασία των αντίστοιχων μνημείων, στην οικονομική αυτάρκεια των βιομηχανικών τοπίων που βασίζονται στην επισκεψιμότητα και στη δημιουργία σοβαρών προϋποθέσεων για οικονομικές επενδύσεις σε βιομηχανικά τοπία, από εταιρίες.

Είναι γεγονός ότι η σύγχρονη ελληνική πόλη έχει απολέσει σημαντικό κομμάτι της ταυτότητας και του χαρακτήρα της, ακριβώς λόγω της έλλειψης σεβασμού – και – προς

τη βιομηχανική της κληρονομιά. Είναι πολλά τα παραδείγματα σημαντικών βιομηχανικών συγκροτημάτων εντός του αστικού ιστού που κατεδαφίστηκαν για να χτιστούν στη θέση τους πολυκατοικίες. Ας ελπίσουμε ότι η προσπάθεια διατήρησης, ανάδειξης και επανάχρησης που άρχισε για μερικά από τα ακόμη διασωθέντα, θα επεκταθεί και για πολλά ακόμη που απαξιώνονται στο πέρασμα του χρόνου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγριαντώνη, Χ. (1986), *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αι.*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Αδαμάκης, Κ. (2010) *Η αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς του Βόλου. Ένα πετυχημένο πείραμα επανάχρησης* [διαδίκτυο] διαθέσιμο στο <http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=5&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=437>, πρόσβαση 19/5/2013.
- Αδαμάκης, Κ. (2007) 'Κριτική αξιολόγηση της επανάχρησης βιομηχανικών κτηρίων στο Βόλο. Προτάσεις για την επόμενη μέρα', Εισήγηση στην 5^η Πανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση της TICCIH, *Το τέλος των Γιγάντων. Βιομηχανική κληρονομιά και Μετασχηματισμοί των Πόλεων*. Νοέμβριος, Βόλος.
- Αδαμάκης, Κ. (2005) *Τα βιομηχανικά κτίρια του Βόλου, αρχιτεκτονική καταβολή και πολεοδομικός ρόλος*. Βόλος: Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.
- Αντωνίου, Γ. (2009) *Η πλινθοκεραμοποιία Ν. & Σ. Τσαλαπάτα (1917-1978)*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Γιαννίτσης, Γ. (1988) *Η ελληνική βιομηχανία: Ανάπτυξη και Κρίση*. Αθήνα: 3η εκδ. Εκδόσεις Gutenberg.
- Γκόνη, Κ. (2010), *Η μετατροπή πρώην βιομηχανικών περιοχών σε πολιτιστικές και ψυχαγωγικές περιοχές: Η περίπτωση του Γκαζιού*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Γοσποδίνη, Α. (2009), 'Αστικός σχεδιασμός προκλήσεις και νέοι ορίζοντες', στο Γ. Πετράκος (επ) *25 Κείμενα για το σχεδιασμό και την ανάπτυξη του χώρου*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Δεμίρη, Κ. (1991) *Τα ελληνικά κλωστοϋφαντουργεία: Ιστορική και Τυπολογική διερεύνηση*. Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Δημόγλου, Αίγ. (2005), *Η βιομηχανία στο νομό Μαγνησίας. Από τον 19ο στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κέρκυρα, 56-57.
- Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου (χ.χ.), 'Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα' στο ΔΗΚΙ (επ) *Μουσεία Δήμου Βόλου*, Βόλος: Εκδόσεις: ΔΗΚΙ.

- Καλόγηρη, Π., Μαργαρίτη, Φ., Τσοκόπουλος, Β. (1986) *Η βιομηχανική αρχαιολογία στον ελληνικό χώρο: μια πρώτη προσέγγιση, Αρχαιολογία και Τέχνες* [διαδίκτυο] τεύχος 18, Φεβρουάριος. Διαθέσιμο στο <http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/18-2.pdf>, πρόσβαση 19/5/2013.
- Καραχάλης, Ν. (2007) 'Νέες πολιτιστικές χρήσεις σε πρώην βιομηχανικούς χώρους και περιοχές: Ο ρόλος των ΟΤΑ και του εθελοντικού τομέα', Εισήγηση στη 5^η Πανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση της ΤΙCСIΗ, *Το τέλος των Γιγάντων. Βιομηχανική κληρονομιά και Μετασχηματισμοί των Πόλεων*. Νοέμβριος, Βόλος.
- Κόνσολα, Ντ. (2006), *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Λούβη, Ασπ. (χ.χ.) *Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης* [διαδίκτυο]. Διαθέσιμο στο http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3263, δίκτυο Οδυσσεύς, πρόσβαση 19/5/2013.
- Λυμπεράκη, Αντ. (1991) *Ευέλικτη εξειδίκευση: Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Μιτζάλης, Ν. (2007). *Η επανάχρηση της φάμπρικας και η βιώσιμη χρήση* [διαδίκτυο]. Διαθέσιμο στο <http://www.greekarchitects.gr/index.php?maincat=17&newid=911&curpage=1>, πρόσβαση 23/4/2013.
- Μοίρα, Π και Παρθένης, Σπ. (2011) *Πολιτισμικός-Βιομηχανικός Τουρισμός*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΕΒΕ.
- Μπελαβίλας, Ν. και Αγριαντώνη, Χ. (1998) *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα = Historical industrial equipment in Greece*, ΕΜΠ, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Πεπονά, Γ., (2009) 'Πολιτιστική κληρονομιά – Σκέψεις και προϋποθέσεις οικονομικής ανάπτυξης' Εισήγηση στο 2^ο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, *Πρακτικά, Τόμος Ι*, 103-111.
- Πολύζος, Γ. και Παναγιωτόπουλος, Β. (1998), *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Κέντρο Νεολληνικών

Ερευνών (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.

- Τραγανού-Δεληγιάννη, Ολ. (2001) 'Μουσεία Τεχνικού Πολιτισμού στην Ελλάδα: από το σχεδιασμό στη δημιουργία', *Τεχνολογία*, τεύχος **10-11**, σ. 6-8.
- Τραυλός, Ι. Ν. (1989) *Ερμούπολη: η δημιουργία μιας νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Τριανταφύλλου, Χ. (2012) *Διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα στην κατεύθυνση τουριστικής αξιοποίησης*. Μεταπτυχιακή εργασία, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Χατζιωσήφ, Χρ. (1993) *Η γηραιά σελήνη: Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Alfrey, J. και Putnam, T. (1996) *Η βιομηχανική κληρονομιά: διαχείριση πόρων και χρήσεις*, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ
- Benevolo, L. και Λαζαρίδης, Π. (1974) *Βιομηχανική Επανάσταση-Βιομηχανική Πόλη: Η δυναμική των αλλαγών και η κοινωνική προέλευση της σύγχρονης πολεοδομίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνης.
- Slotta, R. (1990/1991) 'Τεχνικά μνημεία και βιομηχανική αρχαιολογία', *Τεχνολογία*, τεύχος **4**, σ. 3-9.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Zukin, S. (1995) *The cultures of cities*. Oxford: Blackwell Publishers.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

- Αδαμάκη Εύη: Περιφερειακή Σύμβουλος, Πρώην Αντινομάρχης Πολιτισμού, Τουρισμού και Ανάπτυξης, 10/6/2013.
- Αδαμάκης Κώστας: Αρχιτέκτον Μηχανικός, Διδάκτωρ στο ΠΘ, Πρόεδρος του ΔΣ του ελληνικού τμήματος του TICCIH, 10/6/2013.
- Γκάγκας Γεώργιος: Μηχανολόγος Μηχανικός, ANEBO, Μέλος επιτροπής παρακολούθησης του Μουσείου Τσαλαπάτα, 10/6/2013.

- Κουτής Γιάννης: Ιστορικός, ΔΗΚΙ, Δ/ση Αρχείων, Μουσείων Δήμου Βόλου, 10/6/2013.
- Μανιώτη Αιμιλία: Υπεύθυνη Διαχείρισης - Real Estate & Marketing, Διοργάνωση Εκδηλώσεων & Συνεδριών, Συγκρότημα Τσαλαπάτα & Κτίριο Λούλη, 10/6/2013.
- Παλιούρας Δημήτρης: Αρχιτέκτων Μηχανικός, Προϊστάμενος στην 5^η Εφορεία Νεώτερων Μνημείων του ΥΠΠΟ, 10/6/2013.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

- Η Βιομηχανική Επανάσταση στην Ευρώπη: http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%92%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7, τελευταία πρόσβαση 19/5/2013.
- Δραστηριότητες της ΔΕΜΕΚΑΒ: Λειτουργία Πολιτιστικού Κέντρου Τσαλαπάτα: <http://www.demekav.gr/>, τελευταία πρόσβαση 19/5/2013.
- ΠΙΟΠ: <http://www.piop.gr/eCportal.asp?id=321&nt=18&Lang=1>, τελευταία πρόσβαση 19/5/2013
- Δίκτυο Μουσείων ΠΙΟΠ: <http://www.piop.gr/eCportal.asp?id=1004&nt=18&Lang=1>, τελευταία πρόσβαση 19/5/2013
- Η Σύμβαση της Γρανάδας (1985): http://www.e-ecology.gr/DiscView.asp?mid=953&forum_id=15&, τελευταία πρόσβαση 19/5/2013
- Η Χάρτα του NIZHNY TAGIL για τη βιομηχανική κληρονομιά: <http://courses.arch.ntua.gr/112130.html>, τελευταία πρόσβαση 19/5/2013

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

ΓΙΑ ΤΟ ΚΟΙΝΟ		
<p>A) Όταν συναντάτε παλιά βιομηχανικά κτίρια τι πιστεύετε ότι πρέπει να κάνουν οι αρμόδιοι για αυτά;</p>	<p>A) Να τα εκμεταλλευτούν και να αναδείξουν τη βιομηχανική κληρονομιά μας με την δημιουργία αντίστοιχου μουσείου και χώρων με εμπορικές δραστηριότητες B) Να τα αποκαταστήσουν και να φιλοξενήσουν δραστηριότητες, όπως πολιτιστικές/αναψυχής, διατηρώντας παράλληλα τον ιστορικό τους χαρακτήρα. Γ) Να τα γκρεμίσουν και να τα κάνουν κοινόχρηστους χώρους πρασίνου. Δ) ΔΓ/ΔΑ</p>	
<p>B) Γνωρίζετε κάποιο παράδειγμα αξιοποίησης παλιών βιομηχανικών κτιρίων στην πόλη;</p>	<p>A) Ναι, ποιο; ..... B) Όχι Γ) ΔΓ/ΔΑ</p>	
ΓΙΑ ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ*		
	Τσαλαπάτας	Μεταξουργείο
<p>1) Πώς κρίνετε την προσβασιμότητα στα κτίρια αυτά και στις χρήσεις τους;</p>	<p>A) Είναι προσβάσιμο σε όλους B) Δεν έχουν όλες οι κοινωνικές ομάδες τη δυνατότητα να φτάσουν εκεί Γ) Άλλο</p>	<p>A) Είναι προσβάσιμο σε όλους B) Δεν έχουν όλες οι κοινωνικές ομάδες τη δυνατότητα να φτάσουν εκεί Γ) Άλλο</p>
<p>2) Τι θα προτείνατε για την καλύτερη λειτουργία των χρήσεων στα κτίρια αυτά και την προσέλκυση περισσότερων ανθρώπων;</p>	<p>A) Καλύτερη διαφήμιση B) Αλλαγή κάποιων χρήσεων Γ) Δε χρειάζεται κάποια αλλαγή Δ) Άλλο</p>	<p>A) Καλύτερη διαφήμιση B) Αλλαγή κάποιων χρήσεων Γ) Δε χρειάζεται κάποια αλλαγή Δ) Άλλο</p>
<p>3) Πώς κρίνετε τη σύνδεση των κτιρίων αυτών με την υπόλοιπη λειτουργία της πόλης;</p>	<p>A) Είναι ενσωματωμένο επιτυχώς στον ιστό της πόλης B) Οι χρήσεις του δημιουργούν προβλήματα στα γειτονικά μέρη Γ) Δεν υπάρχει ιδιαίτερη σύνδεση Δ) Άλλο</p>	<p>A) Είναι ενσωματωμένο επιτυχώς στον ιστό της πόλης B) Οι χρήσεις του δημιουργούν προβλήματα στα γειτονικά μέρη Γ) Δεν υπάρχει ιδιαίτερη σύνδεση Δ) Άλλο</p>
<p>4) Πώς κρίνετε την αισθητική των κτιρίων και του συνόλου του χώρου;</p>	<p>A) Θυμίζει βιομηχανικό κτίριο, άρα και την αρχική του λειτουργία B) Είναι ελκυστικό και προκαλεί το ενδιαφέρον να το επισκεφθείς Γ) Άλλο</p>	<p>A) Θυμίζει βιομηχανικό κτίριο, άρα και την αρχική του λειτουργία B) Είναι ελκυστικό και προκαλεί το ενδιαφέρον να το επισκεφθείς Γ) Άλλο</p>
<p>5) Πιστεύετε ότι τα ΑμεΑ έχουν θέση σε αυτούς τους χώρους σε σχέση με τις χρήσεις που τους έχουν δοθεί;</p>	<p>A) Υπάρχουν χώροι με χρήσεις για όλες τις κοινωνικές ομάδες B) Δεν έχουν μεριμνήσει για τη φιλοξενία ΑμεΑ Γ) Δεν υπάρχει κάποια αντικειμενική δυσκολία, ώστε να αποκλείονται τα</p>	<p>A) Υπάρχουν χώροι με χρήσεις για όλες τις κοινωνικές ομάδες B) Δεν έχουν μεριμνήσει για τη φιλοξενία ΑμεΑ Γ) Δεν υπάρχει κάποια αντικειμενική δυσκολία, ώστε να αποκλείονται τα</p>

	ΑμεΑ Δ) Άλλο	ΑμεΑ Δ) Άλλο
6) Θεωρείται το εγχείρημα της επανάχρησής τους όπως τελικά έγινε, οικονομικά βιώσιμο για τους χώρους αυτούς;	A) Ναι B) Όχι Γ) ΔΓ/ΔΑ	A) Ναι B) Όχι Γ) ΔΓ/ΔΑ
7) Πως κρίνετε τη συνύπαρξη/διαχείριση διάφορων χρήσεων εντός των συνόλων;	A) Δεν επηρεάζονται μεταξύ τους, διότι είναι όλες χρήσεις αναψυχής-πολιτικές B) Θα έπρεπε να υπάρχουν λειτουργίες για όλες τις ώρες της ημέρας, ώστε ο χώρος να είναι ζωντανός και επισκέψιμος αρκετές ώρες της ημέρας Γ) Άλλο Δ) ΔΓ/ΔΑ	A) Δεν επηρεάζονται μεταξύ τους, διότι είναι όλες χρήσεις διοικητικές B) Θα έπρεπε να υπάρχουν λειτουργίες για όλες τις ώρες της ημέρας, ώστε ο χώρος να είναι ζωντανός και επισκέψιμος αρκετές ώρες της ημέρας Γ) Άλλο Δ) ΔΓ/ΔΑ
8) Θεωρείτε επιτυχημένη την επανάχρησή τους όπως είναι σήμερα;	A) Ναι B) Όχι Γ) ΔΓ/ΔΑ	A) Ναι B) Όχι Γ) ΔΓ/ΔΑ
*Εξαιρείται η ερώτηση 6 για το κοινό.		